

SLAVONSKA POŽEGA

VJESNIK
MUZEJA POŽEŠKE KOTLINE 1

Izdavač

MUZEJ POŽEŠKE KOTLINE
Slavonska Požega

Urednik

ELEONORA GEBER

Redakcijski odbor

DUBRAVKA SOKAČ-ŠTIMAC
MILAN LUKIĆ
ELEONORA GEBER

Lektor

DANE PAVLICA, prof.

Korektor

MARIJANA JURČIĆ

Tonković

GMP

113/113

VJESNIK

MUZEJA POŽEŠKE KOTLINE
SLAVONSKA POŽEGA

1

SLAV. POŽEGA 1977

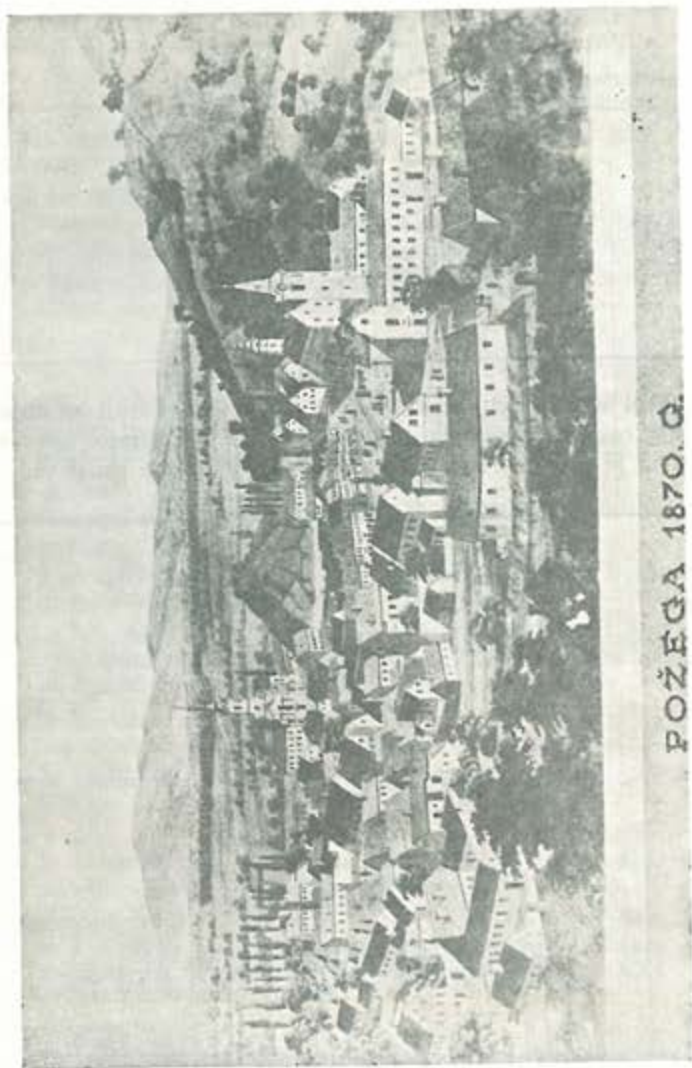

S A D R Ž A J :

	Strana
Marijan Strbašić: Naši jubileji — — — — —	5
Eleonora Geber: Pregled razvoja i rada Muzeja u Slav. Požegi kroz pedeset godina postojanja — — — — —	9
Mirko Malez, Marija Poje i Darko Rukavina: Naseljavanje Požeške kotline u paleolitiku — — —	15
Mirko Malez, Marija Poje und Darko Rukavina: Die Besiedlung des Talkessels von Slavonka Požega im Paläolithikum — — — — —	40
Dubravka Sokač-Štimac: Arheološka iskapanja Muzeja Požeške kotline — —	43
Juraj Kallay: Antropološka analiza zubi iz nekropole u Tekiću —	55
Vera Vejvoda — Ivan Mirnik: Rad Arheološkog muzeja u Zagrebu u Požeškoj kotli- ni od oslobođenja do danas — — — — —	59
Valentin Putanec: Prva pojava natpisne glagoljice iz 11-12. stoljeća na području sjeverne Hrvatske — — — — —	69
Ivica Degmedžić: Car Manuel Komnen u Požegi — — — — —	75
Tihomil Stahuljak: Slike u Muzeju Požeške kotline — — — — —	83
Milan Lukić: O proizvodnom programu i tehnologiji proizvodnje partizanske ljevaonice obojenih metala na Papuku —	88
Bogdan Bosiočić: Milić Ferdo — Feđa, revolucionar pripadnik inter- nacionalnih brigada u Španiji-politički komesar XXI udarne slavonske brigade — — — — —	93
Zdenka Lechner: Seljačko lončarstvo — — — — —	97
Eleonora Geber: Rad Muzeja Požeške kotline od 1975. do 1977. — —	113

Danica Pinterović: U povodu simpozija o muzejskoj djelatnosti u Slavo- niji održanog u Slav. Požegi i Velikoj 1975. god. —	129
Vanda Ekl: U povodu otvaranja izložbe Jozе Jande 11. lipnja 1977. u Muzeju — — — — —	131
In memoriam: Zvonko Brkić — — — — —	132

Udio koji su dali svi suradnici od izuzetne je važnosti za objav-
ljivanje ovog časopisa pa se Muzej svima zahvaljuje. Sav rad
obavljen je kao doprinos gradu povodom jubilarne proslave.

POŽEGA 1870. G.

NAŠI JUBILEJI

Nalazimo se u izuzetno značajnom trenutku razvoja i stvaralaštva radnih ljudi Jugoslavije, SR Hrvatske i naše komune. Nalazimo se u godini kad radni ljudi naše zemlje slave 85-godina života druga Tita i 40 godina njegovog dolaska na čelo naše Partije. Nalazimo se u godini koja označava 40 godina od formiranja KP Hrvatske. Naša komuna u ovoj godini označava i 750 godina svoga postojanja. Osim toga nije potrebno isticati da smo u pretkongresnoj godini kada pripremamo VIII kongres SK Hrvatske i XI kongres SK Jugoslavije. Uvijek do danas smo u takvim trenucima analizirali pređeni put, analizirali uspjehe i neuspjehe da bi u narednom periodu još brže razvijali proizvodne snage i proizvodne odnose. Nastojali smo da pređeni put i naš rad ocjenimo kritički realno, komunistički kako nas je Tito učio.

Ako bismo pokušali s nekoliko rečenica označiti osnovne karakteristike života ljudi u ovoj našoj dolini u proteklih 750 godina, onda bismo mogli istaći slijedeće:

— prekrasna Požeška kotlina s mnogim potocima, brežuljcima, šumama i plodnom dolinom još od prethistorije bila je idealno mjesto gdje su mogli lijepo živjeti svi oni koji su u nju došli, kao i oni što su u njoj živjeli,

— taj divan ambijent uvijek je u historiji razvijao kod ljudi mnoge vrline a naročito plemenitost, slobodarstvo, marljivost, patriotizam i druge osobine ljudi;

— istančana osjetljivost za poštenje i pravdu, dijalektički odnos prema životu uvijek je bila karakteristika ponašanja ljudi požeškog kraja.

Govor sa svečane sjednice proširene Općinske skupštine 12. rujna 1977. na Dan oslobođenja grada Slav. Požege.

Upravo takvo stanovništvo ovog kraja dalo je u svojoj prošlosti ne samo mnoge istaknute ljude i mnoge ličnosti u jugoslavenskoj i hrvatskoj kulturi, radničkom pokretu, narodnooslobodilačkom ratu i poslijeratnoj izgradnji, već su svi ljudi u ovom kraju bez obzira na nacionalnost, pa čak i klasnu podijeljenost, uvijek u svojoj prošlosti našli snage da se bore za svoju rodnu grudu uporno i tvrdo sve do konačnog oslobođenja u narodnooslobodilačkom ratu. Nekad je ta borba trajala decenijama; borba s Turcima preko 150 godina, borba s habzburškom monarhijom, s Mađarskom vlastelom itd. Ta borba bila je duga i uporna, u njoj se stvarao slobodarski duh. Borba je bila teška i zato što je Požeška kotlina bila privlačna za osvajače istoka, sjevera ili zapada i svi su oni u ovoj dolini vidjeli odlično mjesto da postave svoju vlast, pa tako i Turci postavljaju u Požegi sjedište Sandžakata, Požega postaje centar jedne od tri županije između Save i Drave. Tako je to bilo desetljećima i stoljećima. Bilo je tako sve do 1941. godine kada narod ovog kraja na poziv Partije i druga Tita, poučen stoljetnim iskustvom, osjetivši na leđima sve nenarodne režime, diže svoj glas zajedno sa svim narodima Jugoslavije i polazi u narodno-oslobodilački rat za svoje konačno oslobođenje.

Doprinos koji je dao narod ovoga kraja NOB-i nije beznačajan i mali, a drug Tito je nekoliko puta isticao doprinos Slavonije u NOR-u, a naročito 9. studenog 1968. godine kada je u Kamenskoj pri otvaranju spomenika rekao: »Ovaj grandiozni spomenik najbolje simbolizira heroizam svih onih koji su se na ovom terenu borili. Neka on ujedno bude simbol očuvanja bratstva i jedinstva naroda u Slavoniji, Baranji i u svim dijelovima naše zemlje.« Na taj način naš vrhovni komandant odaje priznanje svojim borcima u legendarnom Papuku, kao i počast svim poginulim na ovom terenu u toku rata. Mnogi borci ostavili su svoje živote na lijepim padinama Psunja, Papuka, Dilja i Požeške gore i mnogo je majčinih suza, proliveno za svojim najmilijima i najdražima. Ali narod Požeške kotline osjeća ovaj puta da je došao trenutak da stvori svoju slobodnu radničku državu pod rukovodstvom Partije i Tita. Upravo zato su i pale tolike žrtve i upravo zato se i tako uporno borio za slobodu. 12. rujna 1945. oslobođena je Požega, došao je kraj ugnjetavanja kroz stoljeća. Od tada pa sve do danas radni ljudi i građani slobodno žive i rade u svojoj zemlji, stvaraju s radnim ljudima i građanima

Jugoslavije prvu radničku državu u svijetu u kojoj sredstvima za proizvodnju i čistim društveno-ekonomskim životom upravljaju samo radnici, ostvarujući historijsku postavku i težnju Marxa, Engelsa i Lenjina kada su tvornice stvarno predane radnicima. Nije to sve bilo lako, nije bilo lako zato što smo iz NOB-e izašli porušeni, opustošeni, bez tvornica i bez stručnih kadrova koji bi mogli značajno povući razvoj sela i grada. Kada ocjenjujemo pređeni put, možemo konstatirati:

— samo za tridesetak godina, znači samo jedna generacija doživljava takvu čast da je počela svoj život u nerazvijenoj agrarnoj zemlji i komuni a da danas živi u razvijenoj zemlji, kako je rekao drug Tito u Zemunu pred nekoliko mjeseci otvarajući Kongresni centar Sava u Zemunu. Ta ista generacija koja je stajala u redu čekajući kruh na točkice, proizvela je u ovoj godini toliko pšenice da ima i za izvoz, a toliko drugih dobara da nije zavisna od ni jedne zemlje na svijetu. U svemu tome i radni ljudi i građani Požeške komune dali su svoj doprinos;

— od 1950. godine, od uvođenja samoupravljanja u naše tvornice, razvili smo takve samoupravne odnose u našoj komuni da je svaki peti stanovnik, bez obzira na uzrast, uključen direktno preko delegacija u OOUR-i i mjesnim zajednicama, ili preko društveno-političkih organizacija neposredno u samoupravni sistem naše komune. To znači da je podizanjem materijalnog bogatstva komune stalno sazrijevala i naša svijest, da smo stalno radili na podizanju samoupravnih odnosa koji su iz dana u dan na sve višem nivou, koji iz dana u dan osigurava da se samoupravni socijalizam kao sistem razvoja našeg društva u cjelini pa i u našoj komuni razvija kao istinska, trajna i jedino moguća razvojna orijentacija našeg društva.

Možemo s ponosom istaći da naša privreda bilježi ozbiljne rezultate i da su radni ljudi u tvornicama duboko svjesni svoje historijske uloge u pretkongresnoj godini, ostvarujući zadatke postavljene Ustavom i Zakonom o udruženom radu. Naše radne organizacije bilježe veoma povoljne rezultate, tako da mi u ovom trenutku ne govorimo o pokriću gubitaka i o rješavanju problema sanacije, već o daljnjem razvoju i o stvaranju još povoljnijih uvjeta za privređivanje i stvaranje novih materijalnih bogatstava. Krizne točke i rane u našoj privredi, koje su bile godinama kočnica bržeg razvoja, uspješno se rješavaju i nadamo se da ćemo ih zajed-

nički u narodnom periodu potpuno riješiti ili bar riješiti tako da neće imati znatnog utjecaja na normalan rad i poslovanje. To je ujedno i najbolja čestitka drugu Titu naših radnih ljudi za njegov rođendan kao i najbolji doprinos proslavi Titovih i naših jubileja. Procesi koji su ostvareni na boljem organiziranju proizvodnje u radnim organizacijama, kao i procesi udruživanja i povezivanja u mnogim oblastima privređivanja pokazali su se veoma opravdani i dali novi podstrek društveno-političkim i svim samoupravnim strukturama u OOUR i cijeloj komuni da na zacrtanim programima ustraju jer su dosadašnji rezultati veoma dobri. U izvršavanju ovih zadataka došla je do izražaja tradicionalno iskazivana svijest radničke klase naše komune, kao i upornost u sprovođenju zadataka. Nadamo se da ćemo kongrese koji su pred nama dočekati s novim rezultatima.

I u društvenoj nadgradnji mnogi procesi su otvoreni i pomalo prestaje potrošački mentalitet koji je bio jako prisutan, kao i pasivan otpor novim kretanjima u našem društvu — naročito otpor novom sistemu odgoja i obrazovanja i sve više imamo iskrenih boraca za progres i u društvenoj nadgradnji. Utjecaj udruženog rada osjeća se sve više i u ovoj oblasti, što znači da se osnovne postavke Ustava Jugoslavije i Zakona o udruženom radu realiziraju sve više i postaju do kraja osnovni dokumenti u organiziranju našeg društva u društveno-ekonomskim odnosima.

U općedruštvenom standardu napredujemo, izgrađuju se novi stanovi, nove ceste, škole i drugi objekti koji su neminovni u razvoju općedruštvenog standarda jednog razvijenog društva.

Čestitajući radnim ljudima i građanima zlatne Požeške kotline Titove i naše jubileje, 40 godina formiranja KP Hrvatske, 750 godina postojanja kao i Dan oslobođenja želim svima mnogo uspjeha u radu u narednom periodu, želim da i u narednom periodu razvoja samupravne Titove Jugoslavije dajemo svoj doprinos, njegujući bratstvo i jedinstvo svih naših naroda i narodnosti Jugoslavije iskovanu u Narodno-oslobodilačkoj borbi.

Dr Marijan Strbašić

predsjednik Općinske skupštine i predsjednik Odbora za proslavu 750-godišnjice postojanja grada Požege.

Eleonora Geber

PREGLED RAZVOJA I RADA MUZEJA U SLAV. POŽEGI KROZ PEDESET GODINA POSTOJANJA

Ideja o osnivanju muzeja u Požegi datira još od početka ovog stoljeća. Nastanak Muzeja usko je vezan uz znanstveni rad požeškog povjesničara i prosvjetnog radnika Julija Kempfa. Kempf je prikupljajući građu za monografiju »Požege«, izdanu god. 1910., sakupio mnogo kulturno-povijesnih podataka o prošlosti Požege. Pored arhivalija sabrao je veću zbirku predmeta kulturno-povijesne vrijednosti s teritorija požeškog kraja s namjerom da osnuje Muzej u Požegi.

Njegova ideja je ostvarena 6. prosinca 1924. god., kad je Statutom Gradskog odbora za promicanje općih kulturnih potreba slob. i kr. grada Požege utvrđen zadatak, program rada i naziv Muzeja: **Gradski kulturno-historijski muzej**. Za upravitelja je imenovan Julije Kempf koji je tu dužnost vršio do 1934. god. Sakupljena zbirka smještena je privremeno u Franjevački samostan, gdje se tijekom 1925. god. sredi-vala i dopunjavala novim predmetima, uglavnom darovima građana. Prvu izložbu Muzej je priredio 1926. god. u prostorijama Građanske škole.

God. 1930. Muzej dobiva za svoje potrebe stalne prostorije u bivšoj županijskoj zgradi (danas Skupština općine), i to veliku i malu vijećnicu. Ujedno dobiva na poklon historijske zastave i vrijedne umjetničke slike portreta požeških velikih župana. Nabavljen je namještaj i postavljen je stalni izložbeni postav. Tada je u Slavoniji postojao samo Muzej u Osijeku, pa je otvaranje Muzeja u Slav. Požegi predstavljalo značajan kulturni događaj i njemu su 19. listopada 1930. god. prisustvovali mnogi uzvanici, a događaj je registrirala gotovo sva jugoslavenska štampa. Sve što je Muzej imao bilo je izloženo. Broj predmeta neprestano se povećavao i pred početak rata bilo je, zajedno s knjigama, oko 10.000

Svečano otvaranje stalne izložbe Muzeja 1930. god.

predmeta. Muzej je imao ove zbirke: arheološku, kulturno-historijsku sa zbirkom umjetnina, numizmatičku i sfragističku zbirku, etnografsku zbirku i zbirku rukopisa i arhivu. Od prije rata sačuvana je samo jedna knjiga inventara u koju je upisano 3462 predmeta. Za vrijeme okupacije Muzej je opljačkan, procijenjena šteta, koju je izvršila komisija iznosila je 253.000 dinara.

Dužnost upravitelja i ujedno kustosa obavljali su nakon Julija Kempfa: prof. Branimir Kempf (1935 — 1941), prof. Ljuboslav Kuntarić (1945 — 1946), umirovljeni sudac Slavko Balog (1946 — 1950), Mihajlo Barbulović (1950 — 1954), Josip Langhamer (1954 — 1975) i prof. Eleonora Geber (1975 —).

U oslobođenoj zemlji Muzej se oporavlja i postepeno se uz podršku narodnih vlasti, stvaraju povoljniji uvjeti za rad i razvoj. Uz zalaganje dr Antuna Bauera, poznatog muzejskog radnika za Muzej je kupljena zgrada na glavnom požeškom trgu u koju je preseljen 1954. god. I sama zgrada predstavlja spomenik kulture jer potječe iz XVIII st. i ima stilska obilježja baroka. U novoj zgradi Muzej je dobio pet prostorija za izložbe, dva depoa i jednu kancelariju. Odmah su u prizemlju izložene etnografska zbirka i zbirka Dragutina Lerma-

na, a na katu su izložene paleontološka, arheološka, kulturno-historijska zbirka i zbirka dokumenata iz NOB-e. Prvi kritički izbor materijala za stalni izložbeni postav kao i provedenje organizacije rada Muzeja po načelima suvremene muzeologije proveo je Josip Langhamer, tako da se rad u Muzeju osavremenjuje i Muzej prerasta u samostalnu ustanovu zasnovanu na načelima samoupravljanja koja dobiva novo ime **Muzej Požeške kotline**, čime je već u nazivu adekvatno izražen djelokrug rada.

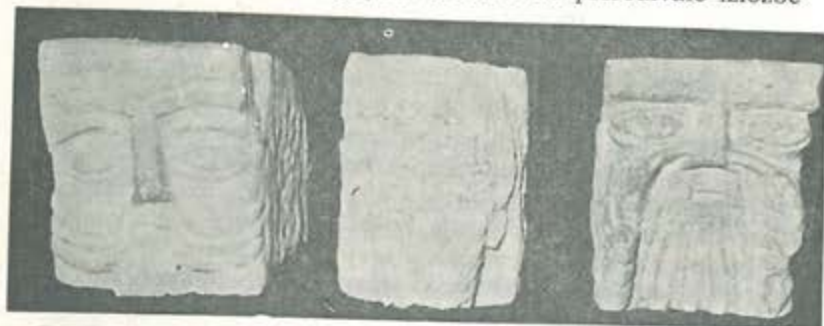
Izvršene su adaptacije postojećih prostorija kako bi se one što bolje i funkcionalnije iskoristile. Stalna izložba postavljena je samo na I katu i izloženo je samo ono što prikazuje Požegu i Požešku kotlinu u povijesnom, ekonomskom i kulturnom pogledu. Nastojao se održati omjer između izloženih zbirki obzirom na prostorne mogućnosti. U najvećoj prostoriji izložen je geološko-paleontološki materijal, prehistorija, rimsko doba, lapidarij romaničkih spomenika iz Rudine, tursko doba i Požega u XVIII i XIX st. Posebna prostorija posvećena je poznatim Požežanima u kojoj je dr Matko Peić 1961. god. postavio memorijalnu zbirku slikara Miroslava Kraljevića. U odjelu NOB-e prikazana je revolucionarna borba naroda požeškog kraja.

U prikupljanju građe Muzeju je pomagalo Muzejsko društvo, koje je imalo 35 članova, svoj Odbor i Pravila. Zbirke su se sistematski dopunjavale predmetima skupljenim na terenu i otkupom. Tako je upotpunjena zbirka osebujne plastike i arhitektonskih spomenika iz benediktinske opatije Rudine iz XIII st., a registrirani su arheološki i etnografski lokaliteti. Uspostavljena je stručna suradnja sa srodnim ustanovama. God. 1961. Arheološki muzej u Zagrebu započeo je sistematska iskapanja na neolitsko-latenskom nalazištu kod Gradca. Također je na inicijativu Muzeja započelo istraživanje kasnogotičkih fresaka u crkvi Sv. Lovre na Trgu maršala Tita u Slav. Požegi. Pokrenuta je izdavačka djelatnost u suradnji s Historijskim arhivom u Slav. Požegi, tako da 1962. god. izlazi prvi broj, a 1963. i drugi broj »Vjesnika Historijskog arhiva i Muzeja Požeške kotline« s člancima i priložima vezanim uz djelovanje ovih ustanova. Objavljen je rad J. Langhamera »Požeški cehovi« u I broju »Vjesnika«, a Langhamerov rad »Kronologija crkve sv. Lovre u Požegi« objavljen je u »Požeškom zborniku« II iz 1966. god. Sistematski se sređivala i proučavala građa, počeli su se izrađi-

vati stručni katalogi, uređivati fototeka, mapoteka i hemeroteka. Uporedo se radilo i na sređivanju knjižnice u čemu je direktoru pomagao službenik za administrativne poslove. Izvršena je nova katalogizacija po autorima i strukama, a posebno se je počela voditi evidencija djela požeških pisaca, literature o Požeškoj kotlini i izdanja tiskanih u Požegi. Za knjižnicu Muzeja nabavljena su neka stara enciklopedijska izdanja, i nova, a neprestano se popunjava stručnim djelima i časopisima i tako je dostigla broj od oko 4.000 svezaka. Knjižnicom se mogu koristiti i ostali građani.

Kad je otvoreno radno mjesto arheologa, koje je preuzela prof. Dubravka Sokač — Štimac, proširen je rad na inventarizaciji muzejske građe, a na terenu su reambulirani poznati lokaliteti i utvrđeni novi. Izrađena je nova karta Požeške kotline sa preko 50 arheoloških lokaliteta i plan sistematskih iskapanja. God. 1972. započelo je sistematsko arheološko iskapanje rimske nekropole iz IV st. u Tekiću. God. 1973. otvoreno je radno mjesto preparatora koji vodi poslove čišćenja, prepariranja i zaštite muzejskih predmeta, vrši izradu tehničke dokumentacije i izradu odljeva muzejskih predmeta u svrhu propagande.

Kulturno-obrazovni rad u Muzeju sastojao se u stručnim vodstvima grupa učenika svih uzrasta, vojnika, građana i ekskurzija izvana, zatim kroz davanje na korištenje muzejske građe učenicima, studentima i istraživačima i naročito kroz povremene izložbe. Izložbena aktivnost se naročito razvila od 1968. god. kada je u prizemlju zgrade Muzeja adaptirana izložbena dvorana u kojoj su se redovno priređivale izložbe

Tri rudinske plastike koje su bile izložene u Parizu 1971. na izložbi »Umjetnost na tlu Jugoslavije«

historijskog, kulturno-historijskog i pedagoškog sadržaja. Do 1975. priređeno je 100 takvih izložbi, a njih je posjetilo 115.000 posjetilaca.

Muzej ima depandansu, Partizansku školu u Kamenskom Vučjaku nedaleko od Zvečeva. Taj memorijalni muzej ima dvije prostorije: učionicu i sobu za učitelja s originalnim predmetima koji su se tu nalazili za vrijeme NOB-e. U učionici je dočarana atmosfera partizanske škole, a legende i fotografije na zidu upotpunjuju informacije posjetiocu o radu škole u teškim ratnim danima. Rekonstrukciju zgrade i postav Partizanske škole izveli su 1964. god. inž. Zvonimir Banjaj i prof. Srećko Ljubljanović.

Zgrada Partizanske škole u Kamenskom Vučjaku

Muzej je kroz pedesetgodišnji rad opravdao svoje postojanje i dao je izuzetan doprinos kulturnom životu grada Požege i cijele Požeške kotline. Kroz osnovnu djelatnost skupljanja, obrade i prezentiranja muzejske građe, Muzej je poprimio fizionomiju suvremenog muzeja i postepeno je, koliko su to dozvoljavale kadrovske i prostorne mogućnosti,

razvijao i ostale oblike posebne djelatnosti kao što su povremene izložbe, arheološka istraživanja, sistematski rad na terenu i otkup i drugo. Do 1975. fundus Muzeja dostigao je preko 11.000 predmeta raspoređenih u osam zbirki. Od toga je inventirano 6953, neinventirano 3047, izloženo 600 i depozirano 9400 muzejskih predmeta.

Za navedeno vrijeme rada učinilo se mnogo u razvoju ustanove, ali ne i sve. Mnogi prijedlozi koje je inicirala ustanova ostali su neizvedeni (proširenje prostora u susjednu zgradu, projekt adaptacije zgrade Muzeja prema inž. arh. Katušiću iz 1955. god., otvaranje galerije, otvaranje radnih mjesta za etnologa, historičara umjetnosti i muzejskog pedagoga). Nužno se nameće rješavanje niza neriješenih problema uz animiranje društveno-političkih organa i udruženog rada i kroz novi način financiranja preko SIZ-e u oblasti kulture.

Bibliografija:

- Josip Langhamer, Pregled razvoja i rada Muzeja Požeške kotline od njegova osnutka do danas. Vjesnik Historijskog arhiva i Muzeja Požeške kotline, I, Slav. Požega 1962.
- Matko Peić, Muzej u Požegi, Bulletin JAZU br. 1, Zagreb 1957.
- Eleonora Geber, Historijat Muzeja Požeške kotline, Muzeologija br. 19, MDC Zagreb 1975.
- Eleonora Geber, Muzej Požeške kotline, Požega 1227 — 1977, Slav. Požega 1977., str. 500.
- Dubravka Sokač-Štimac, Mirko Bulat, Georgina Pilarić, Juraj Kallay, Rimska nekropola na treštanovačkoj gradini, Požeški zbornik 4, Slav. Požega 1974.
- Andre Mohorovičić, Problem razvoja romaničke arhitekture na tlu Hrvatske razmatran s osvrtom na ruševni kompleks Rudina u Slavoniji, LJJAK 64, Zagreb 1960. LJJAK, Ljetopis Jugoslavenske akademije knjiga,
- Anđela Horvat, Rudine u Požeškoj kotlini — ključni problem romanike u Slavoniji, Peristil 5, Zagreb 1962.
- Zdenka Lechner, Proizvodnja pokljuka u požeškom Novom Selu, Osječki zbornik VIII, Osijek 1962.
- Josip Langhamer, Požeški cehovi, Vjesnik Historijskog arhiva i Muzeja Požeške kotline, Slav. Požega 1962. broj 1.
- Srećko Ljubljanović, Spomen-obilježja radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta u Požeškoj kotlini, Slav. Požega 1968.

Dr Mirko Malez, Marija Poje i Darko Rukavina

NASELJAVANJE POŽEŠKE KOTLINE U PALEOLITIKU

U v o d

Tragovi najstarijeg fosilnog čovjeka i njegova kamenog oruđa u Hrvatskoj potječu iz najstarijih odsjeka kvartara iz tzv. vilafraških naslaga Sandalje I kod Pule u Istri (M. Malez, 1974, 1975a i 1975b). Te naslage nataložene su u vremenu prije 2.500.000 do 800.000 godina. Na nekim drugim lokalitetima Hrvatske otkrivene su materijalne kulture starog, srednjeg i mlađeg paleolitika, pa je tako šelenska i ašelenska kultura otkrivena u Ponikvama kod Ivanca, Golubovcu i Donjem Pazarištu u Lici, a srednjopaleolitska musterijenska kultura bogato je zastupljena u Krapini, pećini Vindiji kod Voće, Veternici kod Zagreba, Velikoj pećini na Ravnoj gori, Varaždinskim toplicama, Ražancu sjeverno od Zadra i drugdje. Mlađe paleolitske materijalne kulture i to stariji i mlađi orinjasjen, te gravetijen do sada su otkriveni na vrlo brojnim lokalitetima, a najznačajniji su Bukovac pećina kod Lokava u Gorskom kotaru, Vindija, Vuglovec kod Ivanca, Oporovina na Učki, Markuševac kod Zagreba, Velika pećina, Cerovačke pećine, pećine u Brini kod Drniša, pećina na Gradini u Kastavštini, Romualdova pećina u Limskom kanalu i Šandalja II kod Pule (M. Malez, 1967). Svi spomenuti paleolitski lokaliteti dokazuju da je područje Hrvatske tijekom pojedinih faza pleistocena bilo kontinuirano naseljavano raznim populacijama lovačkih skupina, a najbrojniji među njima bili su srednjopleistocenski neandertalci i mlađepleistocenski kromanjonci, odnosno njima vrlo bliske populacije.

Promatramo li Požešku kotlinu u širem prostoru rasprostranjenosti paleolitskih materijalnih kultura u Hrvatskoj, sjevernoj Bosni i cijelom južnom pojasu Panonske nizine, posve se logički nameće pitanje i njezinog naseljavanja u paleolitiku tj. kada su i od kojih lovačkih populacija bili naseljavani predjeli Požeške kotline. Odmah moramo konstatirati da je Požeška kotlina tijekom cijelog pleistocena pružala vrlo povoljne uvjete za opstanak i boravak paleolitskih lovačkih skupina, te da je do sada vrlo malo urađeno na istraživanju paleolitskih kultura u toj regiji. Do sada su djelomično istražena samo dva paleolitska nalazišta u Požeškoj kotlini i to jedno u pećini Kameniki kod Srednjeg Lipovca, a drugo na otvorenom prostoru kod Zaričca južno od Kutjeva. Osim toga sakupljeno je na otvorenim prostorima, pretežno na oranama i u vododerinama više stotina kamenog oruđa, ali bez točnijih stratigrafskih odnosa i popratne faune. Ipak, svi ti nalazi upućuju na zaključak da je područje Požeške kotline bilo relativno intenzivno naseljavano u raznim fazama paleolitika, a za točno datiranje i lociranje pojedinih nalazišta trebalo bi poduzeti sistematska terenska kvartargeološka, paleontološka i paleolitska istraživanja.

Pregled kvartarnih naslaga u Požeškoj kotlini

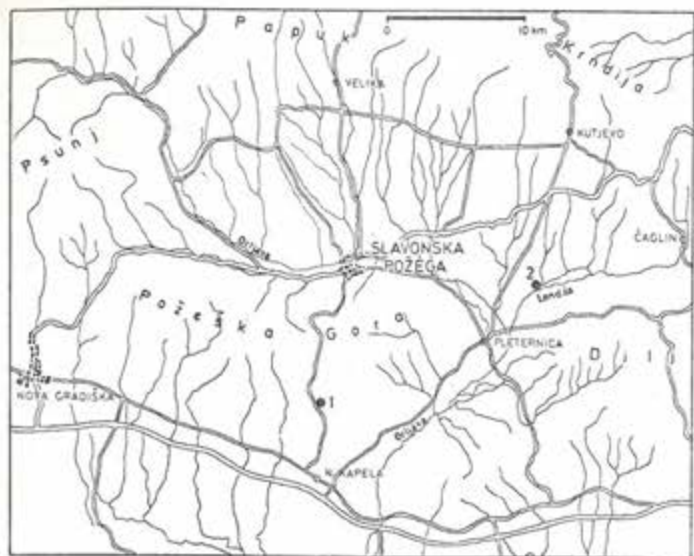
Već je konstatirano da su kvartarne naslage u Požeškoj kotlini nedovoljno proučene. Rasprostranjenje kvartarnih naslaga u Požeškoj kotlini do sada je gotovo jedino prikazao na preglednoj geološkoj karti, list Požega-Nova Gradiška, M. 1:75.000, koju je pred više od 40 godina snimio F. K o c h (Zagreb, 1935.). Kvartarne naslage na toj karti općenito su izdvojene u diluvijalne i aluvijalne prema staroj terminologiji. U 1961. god. poduzeli smo (M. M a l e z, 1961) nova kvartargeološka istraživanja pa je ustanovljeno da je Požeška kotlina ispunjena debelim kompleksom raznih pleistocenskih ilovača, a doline su ispunjene recentnim aluvijalnim nanosima. Pleistocenske ilovine uglavnom se dijele u dvije grupe i to u obrončane ilovine i beskarbonatne ilovine koje su nastale eolskim taloženjem prapora. Na svim mjestima gdje je bilo moguće promatrati njihovu podlogu vidljivo je da pleistocenske naslage leže u erozionoj diskordanciji na naslagama starijih formacija (tercijaru, mezozojskim stijena, eruptivima itd.).

Obrončane ilovine prekrivaju uglavnom područja na sjevernom dijelu Požeške kotline, tj. južne padine i pribrežja Papuka. One su svjetlosmeđe do tamnosmeđe boje, mjestimice žućkaste i crvenkaste, što ovisi o lokalnom petrografskom materijalu iz kojeg su one nastale. U obrončanim ilovinama uklopljeno je razno kamenje, koje je snešeno s viših gorskih terena, a ono je pretežno unglarnog i subungularnog oblika, jer je transport bio kratak. Naročito je znatna količina ovakvog koluvijalnog kamenja uloženo u obrončanim ilovinama sjevernije od Kaptola i u okolici Velike. Prema jugu postepeno se smanjuje količina i veličina kamenja, a povećava se stupanj zaobljenosti, jer je i transport bio duži. Oko 4-5 km južnije više nema u ilovinama uloženo kamenja. Mjestimice je dijagenezom kamenje jako rastrošeno i raspadnuto, što ilovinama lokalno daje razne nijanse boje.

Središnji i južni dijelovi Požeške kotline pokriveni su svjetlosmeđom do žućkastom beskarbonatnom ilovinom, koja je nastala sukcesivnim eolskim taloženjem praporne prašine i ona predstavlja znatno promijenjeni i oglinjeni prapor. Nataložena je u pojedinim fazama posljednje glacijacije (Würm) a debljina prapornog kompleksa iznosi i preko 20 m (na osnovi podataka iz nekih bunara). Ove praporne ilovine osobito su značajne za proučavanje najstarijih ljudskih naseljavanja u Požeškoj kotlini, jer kako su to najnovija istraživanja pokazala, sadržavaju na nekim mjestima paleolitsko kamenno oruđe i popratnu gornjopleistocensku faunu.

Mlađe kvartarne, tj. holocenske naslage zauzimaju u Požeškoj kotlini dosta veliko rasprostranjenje, jer ispunjavaju doline rijeke Orljave i Londže, kao i doline brojnih potoka koji teku prema ovim rijekama s gorskih predjela Psunja, Papuka, Krndije, Dilja i Požeške gore. To su aluvijalni nansi koji su zastupljeni šljuncima, pijescima, muljem i raznim mineralogenim i organogenim detritusom. Holocenske aluvijalne naslage čine dobru podlogu za livade, dok su pleistocenske ilovine redovno pokrivene šumama ili poljoprivrednim kulturama.

U kvartarnim naslagama Požeške kotline i šire njezine okolice otkriveno je do sada više skeletnih ostataka izumrlih životinja. Među njima osobito se ističu ostaci gornjopleistocenske faunističke zajednice i to mamuta, vunastog nosoroga, bizona, golemog jelena, pećinskog medvjeda, pećinske hijene, stepske zviždare i dr. (M. M a l e z, 1970, 1971). To su

SL. 1

Pregledna kartica Požeške kotline s položajem istraženih paleolitskih nalazišta. 1 — Pećina Kamenika kod Srednjeg Lipovca; 2 — Zarišlac u dolini Londže.

Übersichtliche Karte des Talkessels von Slavonka Požega mit der Lage der untersuchten paläolithischen Fundorte. 1 — die Höhle Kamenika bei Srednji Lipovac; 2 — Zarišlac im Tal der Londža.

bile glavne lovne životinje paleolitskih lovaca u ovom području. Na vrlo mnogo mjesta otkriveni su samo skeletni ostaci pojedinih pleistocenskih životinja, međutim na dva već spomenuta lokaliteta u pećini Kameniki kod Srednjeg Lipovca i Zarišlacu južno od Kutjeva skeletni ostaci životinja vrlo su brojni, jer su na tim mjestima paleolitski lovci imali svoje obitavalište (Sl. 1).

Opis paleolitskih lokaliteta

Pećina Kamenika

Pećina Kamenika otvorena je još 1953. god. u jednom manjem kamenolomu prilikom eksploatacije kamena. Nalazi se oko 700 m istočnije od sela Srednjeg Lipovca i leži na

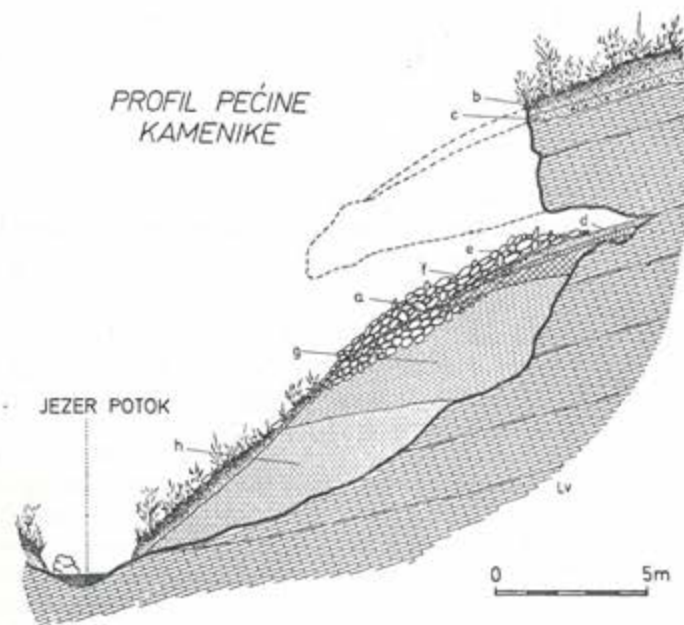
lijevoj strani poviše doline potoka Jezer. To je u stvari manja polupećina, koja je formirana u litotamnijskom vapnencu tortonske starosti. Njezin ulaz orijentiran je prema zapadu, a leži oko 14 m iznad današnjeg nivoa potoka Jezer. Ova polupećina je ranije bila znatno veća, no eksploatacijom kamena za građevinske potrebe okolnog stanovništva ona je svedena na posve neznatne dimenzije. Nadsvođeni prostor polupećine Kamenike ispunjen je dosta debelim kvartarnim naslagama, a neke od njih osobito su bogate osteološkim i odontološkim ostacima gornjopleistocenskih životinja (M. Malez, 1957, 1966, 1968, 1969, 1975). U preko 10 m debelom profilu naslaga jasno se razlikuje osam stratuma (sl. 2) i to:

- recentna naslaga urušenog kamena pri eksploataciji u kamenolomu,
- crni do tamnosivi humusni kompleks,
- žučkastosmeđa pjeskuljasta ilovača sa sitnim kamenjem,
- smeđa ilovača bez kamena,
- sivoplavkasta kompaktna ilovača, mjestimice cementirana kalcijevim karbonatom,
- tamnosomeđa pjeskuljasta ilovača,
- crvenkastosmeđa ilovača s mjestimice uložnim kamenim blokovima i
- smeđa ilovača s mnogo sitnog kamena.

Stratumi f i g osobito su bogati osteološkim i odontološkim ostacima gornjopleistocenskih životinja, a zastupljeni su ovi rodovi i vrste: krtica (*Talpa europaea*), zec (*Lepus sp.*), stepska zviždara (*Ochotona pusilla*), slijepo kuče (*Spalax leucodon*), tekunica (*Citellus citellus*), velika voluharica (*Arvicola terrestris*), miševi (*Microtus arvalis-agrestis* skupine), hrčak (*Cricetus sp.*), vuk (*Canis lupus*), pećinski medvjed (*Ursus spelaeus*) pećinska hijena (*Crocota spelaea*), vunasti nosorog (*Coelodonta antiquitatis*), obični jelen (*Cervus elaphus*), bizon (*Bison priscus*), veliki tetrijeb (*Tetrao urogallus*), a uz njih i druge još neodređene ptice i vodozemci (Sl. 3 i 4). Ova faunistička zajednica upućuje da je za vrijeme taloženja stratuma f i g postojao u široj okolini Kamenike izraziti stepski krajolik. Takve faunističke zajednice u našim krajevima postojale su u drugoj polovici trećeg virmskog stadijala, tj. početkom povlačenja ledenog pokrivača iz Alpa i srednje Evrope prema sjeveru.

U sivoplavkastoj kompaktnoj ilovači (stratum e) otkriven je humerus bizona, koji je bio prekriven sigastim konkrecijama. Ove sigaste konkrecije bile su u radiokarbonskom laboratoriju instituta Ruđer Bošković u Zagrebu podvrgnute mjerenjima radioaktivnog ugljika ^{14}C , pa je dr A. Sliepčević ustanovila da su sigaste konkrecije preko humerusa bizona izlučene prije $1661 + 79$ godina, što znači da je sloj infiltriran kalcijским karbonatom tek u mlađem holocenu.

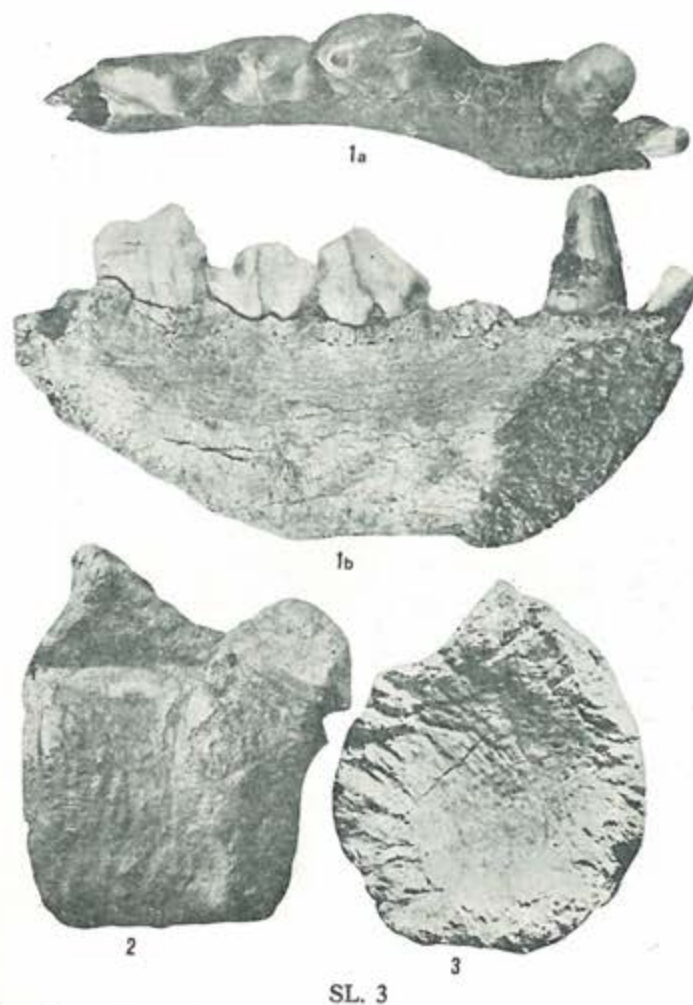
Među glodavcima iz pećine Kamenike osobito je značajan nalaz stepске zviždare (*Ochotona pusilla*). To je mala vrsta stepskog glodavca koji i danas živi u stepama centralne Azije, a za vrijeme posljednje virmske oledbe bio je rasprostranjen sve do zapadne Evrope (M. Malez, 1968, 1969). Zviždara je tipični predstavnik stepskog ambijenta i

SL. 2

Profil kroz pećinu Kameniku u pravcu istok-zapad; od a — h kvartarne naslage (opis u tekstu), Lv — litotamnijski vapnenac.

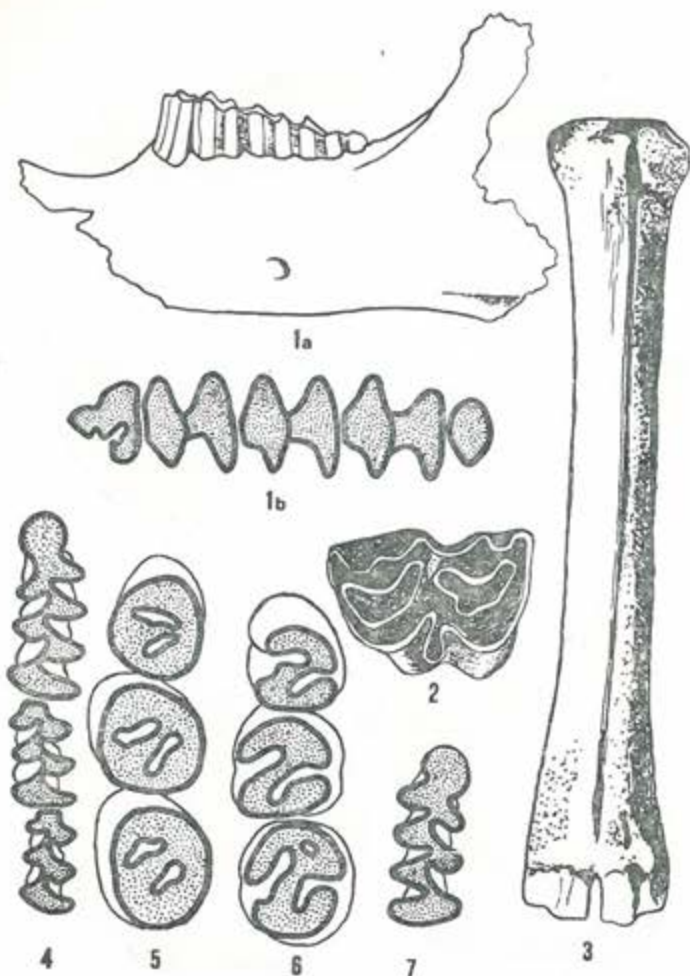
Profil durch die Höhle Kamenika in der Richtung Ost-West; von a — h Quartärablagerungen (Beschreibung im Text), Lv — Lithothamnischer Kalkstein.

SL. 3

Ostaci gornjopleistocenskih životinja iz pećine Kamenike. 1a i 1b — lijeva polovica donje čeljusti pećinske hijene (*Crocota spelaea*), 2 i 3 — astragalus i zglobna površina lopatice bizona (*Bison priscus*) oglodani od pećinske hijene. Oko 3/4 priir. veličine.

Reste oberpleistozäner Tiere aus der Höhle Kamenika. 1a und 1b — linke Hälfte des Unterkiefers der Höhlenhyäne (*Crocota spelaea*), 2 und 3 — Astragalus und Gelenkoberfläche des Schulterblattes vom Bison (*Bison priscus*) von Höhlenhyänen abgenagt. Ca 3/4 nat. Größe.

SL. 4

Ostaci gornjopleistocenskih životinja iz pećine Kamenike. 1a i 1b — lijeva polovica donje čeljusti stepske zviždare (*Ochotona pusilla*), a — sa strane (5/1 prir. vel.), b — žvačna površina zubnog niza (10/1 prir. vel.), 2 — gornji drugi kutnjak bizona (*Bison priscus*), 3 — metakarpus običnog jelena (*Cervus elaphus*), 4 — zubni niz donje čeljusti voluharice (*Arvicola terrestris*), 5 i 6 — zubni nizovi donjih čeljusti starog i mladog primjerka slijepog kućeta (*Spalax leocodon*) i 7 — žvačna površina donjeg prvog kutnjaka voluharice (*Arvicola terrestris*). Ca 7/1 prir. vel.

njezin nalaz uz nalaze ostalih glodavaca, kao što su hrčak, slijepo kuće i tekunica, upućuje, da je jedan dio Požeške kotline za vrijeme gornjeg pleistocena bio pod stepom.

Polupećina Kamenika pružila je vrlo zanimljive materijale za razna paleobiološka proučavanja. U jednom dijelu virmske oledbe u toj polupećini imale su svoj brlog pečinske hijene (M. Malez, 1957, 1975). One su u polupećinu dovlačile lešine uginulih velikih kopnenih sisavaca, kao npr. bizona, vunastog nosoroga, jelena itd. Mnoge sakupljene kosti spomenutih kopnenih sisavaca zdrobljene su i oglodane na karakterističan način za hijene (H. Zapfe, 1939, F. Heller, 1963, O. Fejfar, 1958). No što je najzanimljivije u toj je polupećini otkrivena i lijeva polovica donje čeljusti hijene, na kojoj su također dobro vidljivi tragovi glodanja od snažnog hijenskog zubala. Prema nekim autorima (F. Trombe, 1952) pečinske hijene proždirale su i lešine svoje vlastite vrste, pa su zbog toga ostaci tih životinja vrlo rijetki u pleistocenskim naslagama.

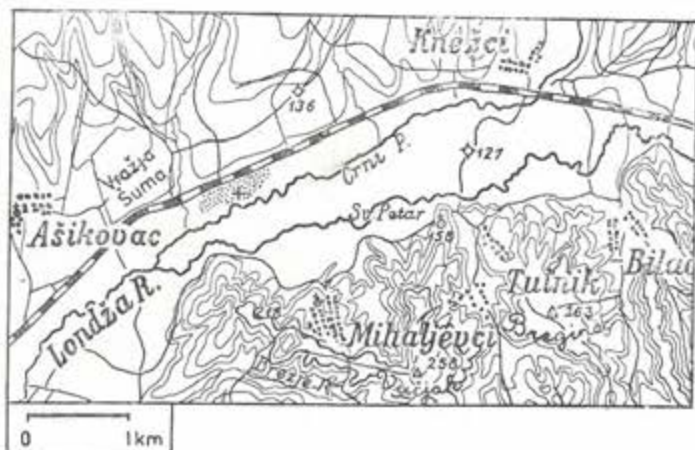
U prehistorijskom pogledu polupećina Kamenika kod Srednjeg Lipovca pružila je nepobitne dokaze, da je za vrijeme gornjeg pleistocena Požeška kotlina bila naseljavana fosilnim ljudima (M. Malez, 1967). U naslagama te polupećine i to u gornjem dijelu crvenkaste ilovače (sloj g) otkriveno je mnogo razbijenih i opaljenih kostiju, komadića drvenog ugljena i više koštanih šiljaka, od kojih su neki protolitskog izgleda. Uz to je otkriven samo jedan odbitak kremena bje lutka. Ovi nalazi upućivali bi na prisutnost gornjopaleolitskog lovca na ovom lokalitetu. Sakupljeni nalazi nisu ipak dovoljni za točnu odredbu materijalne kulture, no vremenski bi to po svoj prilici odgovaralo ranom gravetijenu ili možda gornjem orinjasjenu.

Reste oberpleistozäner Tiere aus der Höhle Kamenika. 1a und 1b — linke Hälfte des Unterkiefers des Pfeiffhasen (*Ochotona pusilla*), a — von der Seite (5/1 nat. Gr.), b — Kaufläche der Zahnreihe (10/1 nat. Gr.), 2 — oberer zweiter Backenzahn des Bisons (*Bison priscus*), 3 — Metacarpus des Edelhirsches (*Cervus elaphus*), 4 — Zahnreihe des Unterkiefers der Wühlmaus (*Arvicola terrestris*), 5 und 6 — Zahnreihen der Unterkiefer eines jungen und eines alten Exemplars der Blindmaus (*Spalax leocodon*) und 7 — Kaufläche des unteren ersten Backenzahns der Wühlmaus (*Arvicola terrestris*). Ca 7/1 nat. Gr. Das Bild links.

Zarilac

Lokalitet Zarilac leži u istočnom dijelu Požeške kotline, južnije od Kutjeva i jugozapadnije od sela Zarilac, a na desnoj obali rijeke Londže u neposrednoj blizini željezničke stanice Zarilac (sl. 5). Prilikom regulacije Londže u jesen 1976. god. regulacionim kanalom presječen je vrlo značajni prehistorijski lokalitet, koji leži između Crnog potoka i pritoke Londže i željezničke pruge Pleternica — Našice. Po svemu izgleda da se taj lokalitet prostire i na terasu, koja se proteže sjevernije od Londže i željezničke pruge, a omeđena je na istoku Panovskim potokom i na zapadu Vražjom šumom. Prilikom dubljeg oranja na spomenutoj terasi izbacuju se na površinu razni prehistorijski nalazi, što upućuje da je kulturni sloj nešto dublje od gornjeg obradivog oraničnog sloja.

Prvi obilazak i sakupljanje materijala na lokalitetu Zarilac izvršili su stručnjaci iz Muzeja Požeške kotline iz

SL. 5

Pregledna kartica bliže okolice paleolitskog nalazišta Zarilac između željezničke pruge Pleternica — Našice i Crnog potoka (nalazište je označeno znakom + i točkicama).

Übersichtliche Karte der näheren Umgebung der paläolithischen Fundstelle Zarilac zwischen der Eisenbahnstrecke Pleternica — Našice und des Baches Crni Potok (die Fundstelle ist mit dem Zeichen + und Punkten bezeichnet).

Slavonske Požege i to direktorica Eleonora Geber i arheolog Dubravka Sokač — Štimac. One su u vremenu od 15. do 17. studenoga 1976. uz sudjelovanje arheologa K. Minihrajter iz Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku izvršili najnužnija zaštitna iskopavanja i tom su prilikom sabrali vrlo bogati prehistorijski materijal. Na njihovo traženje posjetili smo taj lokalitet 6. prosinca 1976. s ciljem da proučimo kvartargeološke i paleontološke odnose, da odredimo stratigrafsku sukcesiju kvartarnih naslaga, kao i položaj paleontoloških i paleolitskih nalaza u njima.

Regulacioni kanal (sl. 6), koji je prokopan između željezničke pruge i Crnog potoka zahvatio je kvartarne naslage u dubinu od preko 5 m. U stratigrafskom profilu kroz taj kanal jasno se razlikuju tri kompleksa naslaga. Najdublji dijelovi kanala (stratum 3) nalaze se u zelenoj tinjčastoj i masnoj ilovači u kojoj su česti pougljenjeni ostaci drva i kućice puževa i sporadično ljušture školjaka. Na tom stratumu leži preko 3 m debela naslaga finopjeskuljaste svijetložute ilovače (stratum 2), koja u stvari predstavlja izmijenjeni eolski sediment, tj. prapor. U tom stratumu nalaze se također brojne kućice kopnenih puževa, a u gornjem dijelu naslage i brojni skeletni ostaci gornjopleistocenskih raznih životinja. Uz zube i kosti nalaze se i mnogobrojni sileksi, a predstavljeni su pretežno raznim vrstama kremenih stijena, kao sirovinskim materijalom, a manjim dijelom defi-

SL. 6

Shematski profil kroz regulacioni kanal Londže u pravcu sjever-jug sa dva pleistocenska i jednim holocenskim stratumom, te položajem nivoa u kojem se pojavljuju skeletni ostaci gornjopleistocenskih životinja i paleolitski artefakti.

Shematisches Profil durch den Regulationskanal der Londža in Richtung Nord-Süd mit zwei pleistozänen und einem holozänen Stratum, sowie der Lage des Niveaus wo Skelettreste oberpleistozäner Tiere und paläolithische Artefakte auftreten.

niranim artefaktima. Ovu spomenutu prapornu ilovaču prekriva oko 1 m debeli kompleks humusnih naslaga (stratum 1), koji je upravo prepun raznim nalazima, pretežno keramikom iz neolitika, brončanog i željeznog doba.

Iz otvorenog profila regulacionog kanala uzeli smo uzorke naslaga za razne sedimentološke i paleontološke analize. Vrlo zanimljive rezultate pružila je malakološka analiza koja je načinjena na uzorcima sedimenata iz dubljih dijelova profila, tj. stratuma 2 i 3.

U zelenkastoj tinjčastoj ilovači pronađena je ova malakološka fauna: *Succinea oblonga*, *Pupilla muscorum*, *Trichia* sp., *Vallonia* cf. *costata*, *Vitrea* cf. *crystallina*, *Ostracoda* indet. i *Pisidium* sp. Iako je uzorak siromašan vrstama one ipak upućuju na stanoviti zaključak. Ovdje je prisutna kopnena fauna, koju predstavljaju vrste karakteristične za otvorene stepске biotope, i u većini slučajeva ih nalazimo u prapor-nim naslagama. *Pisidium* sp. i *Ostracoda* indet. jedini su predstavnici vodenog prostora i u sediment su mogli doći posrednim putem. Što se tiče paleoklimatološke interpretacije, fauna odgovara umjereno hladnim klimatskim fazama pleistocena, što bi za naše područje, tj. za ovaj lokalitet odgovaralo početnim fazama glacijala, tj. početnom dijelu trećeg stadijala zadnje virmske oledbe.

U naslazi 2, tj. finopjeskuljastoj svjetložutoj ilovači determinirana je ova malakološka zajednica: *Columella columella*, *Pupilla* cf. *muscorum*, *Cochlicopa lubrica*, *Vitrea* sp., *Vallonia* cf. *costata*, *Succinea oblonga* i *Limax* sp. i ovdje su zastupljeni predstavnici kopnene faune, koji su egzistirali na otvorenim stepskim prostorima. Sve vrste su karakteristične za praporne naslage. Prisustvo vrste *Columella columella* markira vrlo hladne klimatske prilike, hladnije nego što je pokazala fauna iz sloja 3. Uz ovu izrazito hladnodobnu malakološku faunu u sloju 2 otkriveni su i karakteristični hladnodobni veliki sisavci, kao npr. mamut i bizon, što sve upućuje na zaključak da taloženje finopjeskuljaste svijetlosmeđe ilovače pada u vrijeme maksimalnog zahlađenja tijekom III virmskog stadijala, čiji je maksimum u našim krajevima bio prije 26.000 godina.

Humusni kompleks naslaga (stratum 1) nataložen je tijekom raznih faza holocena, a njegova granica prema dubljoj naslazi nije posve jasna, jer između njih postoji neznatna stratigrafska praznina. To bi upućivalo da je ovo područje

nakon taloženja virmskih naslaga bilo u kasnom glacijalu zahvaćeno erozivnim procesima, koji su razorili i odnijeli najgornji dio virmskih naslaga. Za vrijeme taloženja raznih humusnih naslaga u holocenu ponovno je ovaj lokalitet bio naseljen nosiocima mlađih materijalnih kultura (od neolitika do željeznog doba).

Osobito su brojni i zanimljivi osteološki i odontološki ostaci gornjopleistocenskih sisavaca iz gornjih dijelova finopjeskuljaste svijetlosmeđe ilovače. Među najbrojnijim predstavnicima velikih kopnenih sisavaca u prvom je redu mamut (*Mammonteus primigenius*). Od ove tipične hladnodobne

SL. 7

Zvačne površine kutnjaka mamuta (*Mammonteus primigenius*) iz Zariľca; a — kutnjak iz gornje čeljusti, b — kutnjak iz donje čeljusti.

Kauflächen des Backenzahns vom Mammut (*Mammonteus primigenius*) aus Zariľac; a — Backenzahn aus dem Oberkiefer, b — Backenzahn aus dem Unterkiefer.

životinje sakupljeno je vrlo mnogo fragmenata ekstremitetnih kostiju, rebara, lopatica i kukovlja, a za točnu specifičku determinaciju vrlo su značajni pojedini izolirani zubi iz gornje i donje čeljusti (sl. 7-9). Kost i zubi pripadaju odraslim, ali i posve mladim primjercima, što se može zaključiti na osnovi istrošenosti zubnih kruna, kao i po nezaraštenim šavovima na ekstremitetima između dijafiza i epifiza. Osim

SL. 8

Izolirane caklinske lamele kutnjaka mladog primjerka mamuta (*Mammonteus primigenius*) iz Zarilca (tzv. »chiriti«).
Isolierte Zahnschmelzlamellen des Backenzahns eines jungen Exemplars des Mammuts (*Mammonteus primigenius*) aus Zarilac (s. g. »chiriti«).

toga mnoge kosti na površini imaju urezane udubine (sl. 9) od kremenog oruđa, što sve zajedno upućuje da su mamuti postali lovački plijen paleolitskih lovaca. Proučavanjem na izoliranim zubima iz gornje i donje čeljusti, osobito na osnovi broja caklinskih lamela, njihove debljine, kompresije i naboranosti za žvačnim ploham, može se zaključiti da su na našem lokalitetu prisutni visoko razvijeni primjerci mamuta, koji se pojavljuju na završetku njihovog filogenetskog razvoja. Kao kuriozitet može se spomenuti da je otkriveno više izoliranih caklinskih lamela mladih mamuta (sl. 8), koje su ranije u srednjem vijeku, dok još paleontološka znanost nije postojala, bili opisani kao »chiriti«, tj. okamenjene šape majmuna.

Drugi značajni veliki kopneni sisavac, koji je također brojno zastupljen u spomenutoj naslazi svijetložute praporne ilovače je bizon (*Bison priscus*). Od njega su također sakup-

SL. 9

Proksimalni zglob femura mladog mamuta (*Mammonteus primigenius*) iz Zarilca s artificijelnim tragovima od kremenog oruđa.
Proximales Femurgelenk eines jungen Mammuts (*Mammonteus primigenius*) aus Zarilac mit artifiziellen Spuren von Feuersteinwerkzeugen.

ljene brojne fragmenti kostiju ekstremiteta, ulomaka lubanja i izoliranih zubi (sl. 10). Također i na površinama kostiju bizona opažaju se brojne urezi od kamenog oruđa, a osobito su dobro istaknuti na jednom distalnom dijelu humerusa. Od ostalih gornjopleistocenskih velikih sisavaca česti su i skeletni ostaci raznih jelena. Među njima najbrojnije su kosti, zubi i komadi rogova običnog jelena kavske povrste (*Cervus elaphus maral*). Divlje govedo (*Bos primigenius*) pretežno je zastupljeno skeletnim ostacima

SL. 10

Gornjočeljusni i donjočeljusni kutnjaci bizona (*Bison priscus*) iz Zarilca.

Oberkiefer — und Unterkiefer Backenzähne des Bisons (*Bison priscus*) aus Zarilac.

mladih primjeraka, a samo nekoliko izoliranih kutnjaka iz gornje i donje čeljusti pripada odraslim individuima. Divljem konju (*Equus caballus fossilis*) pripada samo jedan kutnjak iz gornje čeljusti, dok je divlja svinja (*Sus scrofa*) predstavljena s više fragmentarnih kostiju ekstremiteta.

Gornjopleistocenska faunistička zajednica sastoji se, kako je spomenuto pretežno od mamuta, bizona, jelena, divljeg goveda, divljeg konja i svinje. Mamut, bizon i divlji konj tipični su predstavnici otvorenog stepskog krajolika i oni ukazuju da je za vrijeme taloženja svijetložute ilovače u istočnom dijelu Požeške kotline postojao stepski krajolik i relativno hladna klima. Kako je već napomenuto vremenski bi to odgovaralo trećem virmskom stadijalu.

Sve kosti spomenutih velikih sisavaca fragmentarne su i na površini često izbrazdane urezima od kamenog oruđa. Ta činjenica, kao i kremenno oruđe koje je sabrano uz ostatke životinja, nepobitno dokazuje da su one bile plijen paleolitskih lovaca, koji su na ovom mjestu imali svoj lovački logor. Slična takva nalazišta otkrivena su već ranije kod nas u Samoboru kod Zagreba (M. Malez, 1967), Kostanjevici na Krki i Nevlju kod Kamnika u Sloveniji (S. Brodar, 1955), kao i na mnogim mjestima u Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Ukrajini itd. Paleolitski lovci koji su uz ostale gornjopleistocenske životinje lovili i mamute nazvani su »lovci na mamute«, pa toj lovačkoj skupini pripadaju i paleolici iz našeg lokaliteta Zarilac.

Uz brojne skeletne ostatke gornjopleistocenskih sisavaca sabrana je i vrlo velika količina raznih kremenih stijena, od kojih su paleolitski lovci izrađivali razno oruđe. Sabrano je mnogo sirovinskog materijala u obliku kremenih konkrecija, gomolja, ili valutica, koje su služile za pripremu jezgara za izradu artefakata. Znatno je više sakupljeno kremenih odbitaka i raznog iverja, koje je preostalo kod pripreme jezgara ili pak je bilo odbijeno za izradu artefakata. Samo jedan manji dio pripada kremenim jezgrama ili nukleusima i definiranim artefaktima, a cjelokupni taj litički materijal dokazuje da su paleolitski lovci svoje kamenno oruđe izrađivali in situ na ovom lokalitetu.

Paleolitski lovci iz lokaliteta u Zarilcu upotrebljavali su za izradu kamenog oruđa razne kremene stijene, koje su nalazili u planinskim predjelima Psunja, Papuka i Krndije, ali ima i importiranog materijala s područja sjeverne Bosne,

osobito s padina planine Majevice. U petrografskom pogledu među kremenim stijinama najbrojnije su zastupljeni raznobojni rožnjaci, zatim jaspisi, opali, kalcedoni, liditi, a rijetko vulkanski tufovi i radioliti. Na mnogim komadima sirovin-skog materijala vidljiva je još okorina prvobitnih konkrecija, geoda, kremenih gomolja i valutica, pa su redovito korteksi na takvim komadima rastrošeni i prekriveni patinom.

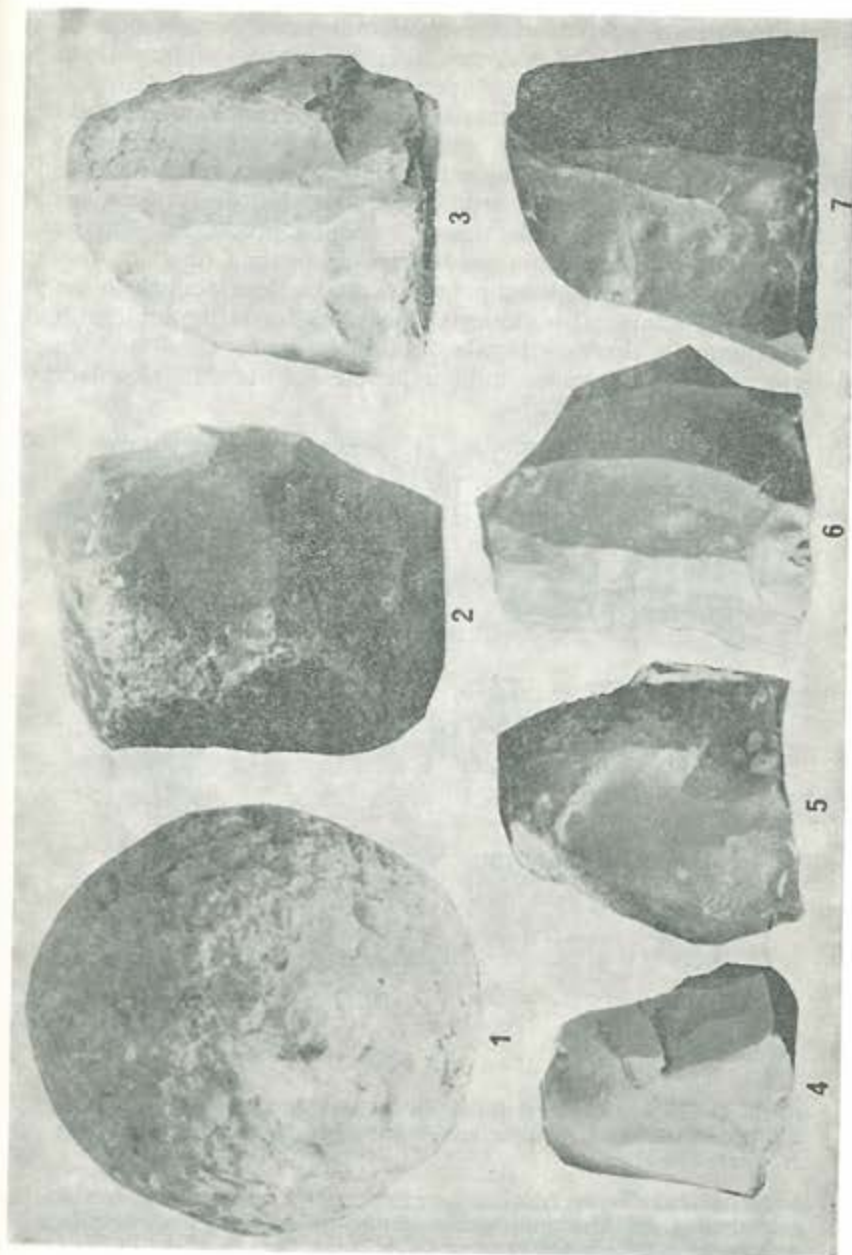
Od spomenutog raznolikog petrografskog materijala pri-gotovljavali su paleolitski lovci kamene jezgre od kojih su odbijali lamele za izradu kremenih nožića, strugala, pilica, svrdala i drugog oruđa. Kamene jezgre ili nukleusi pretežno su oblika prizme ili piramide s više ploha odbijanja (sl. 11). Njihova veličina i oblik, kao i način pripreme nukleusa upućuje na mlađe paleolitski način pripremanja kamenog oruđa. Na lokalitetu uz brojne kamene jezgre sakupljeno je i više kremenih obijača kuglasta oblika, kojima je površina posuta brojnim udubinama nastalim prilikom pripremanja nukleusa ili odbijanjem lamela od njega (sl. 11, fig. 1). Također su i neke kamene jezgre grubom retušom preuređene u jednostavna oruđa za razbijanje ili raskolavanje kostiju i to su tzv. nukleoartefakti. (Sl. 11, fig. 2). Samo oko 10% sakupljenih sileksa pripada posve tipološki definiranim artefaktima. U tipološkoj diferencijaciji pretežu razni tipovi jednostranih i dvostranih strugala, zatim strugala s retuširanim konkavnim udubinama koja su služila za obradu koštanih šiljaka, nadalje su u litičkom materijalu zastupljeni razni ubadači, noževi, svrdla, pilice, te jednostrano i dvostrano retuširane lamele (sl. 12).

Na svim tim artefaktima dobro su na ventralnoj strani istaknuti bulbusi, ožiljak od udarca, transversalne valovite izbočine i ostali elementi udarne tehnike, a na bazalnom dijelu tih artefakata sačuvana je redovito faseta i tzv. udarna točka. Pretežno su artefakti retuširani na dorzalnoj strani i redovito je primjenjivana niska ili visoka školjkasta retuša,

SL. 11

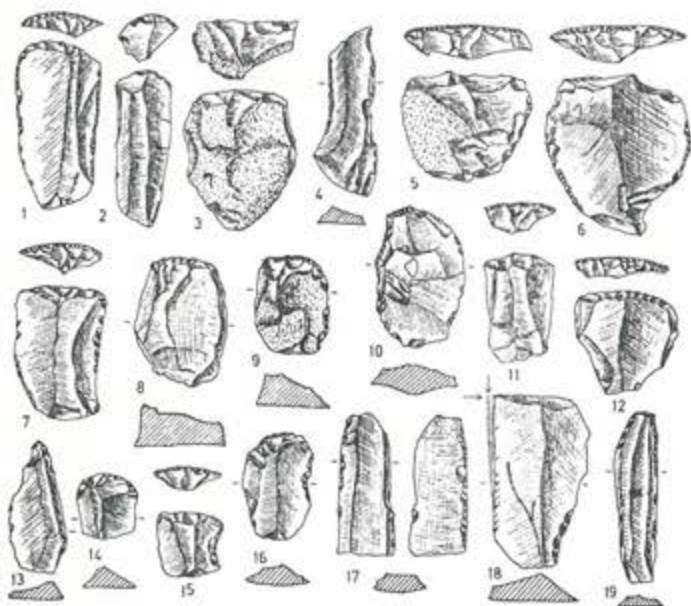
Kuglasti kreneni obijač (1), nukleoartefakt (2) i pet primjeraka kremenih nukleusa piramidalnog i prizmatskog oblika iz raznih vrsta kremenih stijena (3 — 7). s nalazišta Zarilac.

Kugelartiger Feuersteinschlagstein (1), Nukleoartefakt (2) und fünf Exemplare von Feuersteinnukleussen pyramidaler und prismatischer Form aus verschiedenen Arten von Feuersteinfelsen (3 — 7) von der Fundstelle Zarilac.

no često su neki artefakti retuširani i na dorzalnoj i na ventralnoj strani, a kod nekih je pri obradi upotrebljena kombinirana retuša.

Jedan manji postotak definiranih artefakata pripada strugalima i grebalima s niskom retušom, te strugalima i blanjalima nosastog, gubičastog i kljunastog oblika (sl. 13). To su tipična kamena oruđa orinjaške kulture, koja nam omogućuje da uz ostale tipove kamenog oruđa, kao što su jednostrana i dvostrana polukružna strugala i ubadači, točnije odredimo pripadnost paleolitskom facijesu. S obzirom na izneseno, a imajući u vidu mali postotak nosastih, gubičastih i kljunastih tipova strugala i blanjala može se s velikom vjerojatnošću kamena industrija Zarilca uvrstiti u mladi

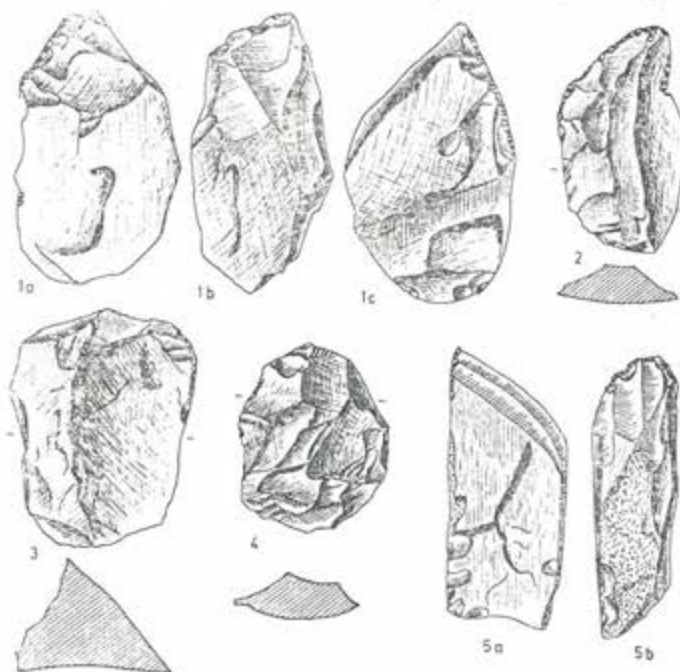
SL. 12

Razni tipovi kremenih definiranih artefakata iz Zarilca s jasnim obilježjima mladog orinjasjena i početnih faza gravetijena. Oko 1/2 prir. veličine.

Verschiedene Typen definierter Feuersteinartefakt aus Zarilac mit deutlichen Merkmalen des jüngeren Aurignacien und der Anfangsphasen des Gravettien. Ca 1/2 nat. Gr.

orinjasjen i u početne faze gravetijena. To je i u skladu sa stratigrafskim položajem sedimenta u kojem su ti artefakti uloženi, kao i s geološkom starošću popratne faune, osobito gornjopleistocenskih velikih sisavaca kao što su mamut, bizon i divlji konj.

Iz svega prikazanog proizlazi da je lokalitet Zarilac jedno kompleksno nalazište mladog paleolitika, na kojem su uz paleolitski inventar dobro vidljivi stratigrafski odnosi i prisutna je popratna faunistička zajednica. Spomenuto je da su na tom lokalitetu svoje naselje imali tzv. lovci na mamute, koji su u Požeškoj kotlini i njezinoj okolini tijekom gornjeg

SL. 13

Kremení artefakti gubičastog, nosatog i kljunastog oblika koji su tipični za prisustvo mladog orinjasjena u paleolitskom inventaru Zarilca. Oko 1/2 prir. veličine.

Feuersteinartefakte, Schulterkratzer, Hochkratzer und Kernkratzer, welche für das Vorkommen des jüngeren Aurignacien im paläolithischen Inventar von Zarilac typisch sind. Ca 1/2 nat. Gr.

pleistocena imali pogodne uvjete za svoj opstanak. Usporedi li se paleolitska kultura Zaričca, zatim stratigrafski i paleontološki odnosi ovog nalazišta sa sličnim lokalitetima u središnjoj, istočnoj i jugoistočnoj Evropi, nalazimo između njih vrlo mnogo analogija, sličnosti, pa čak i podudarnosti u mnogim detaljima. Tako su npr. fauna Zaričca i stratigrafski odnosi posve identični s onima na nalazištu lovaca na mamute u Samoboru (M. Malez, 1967), a znatne sličnosti su i s lokalitetima u Kostanjevici iznad Krke (S. Brodar, 1955) i lokaliteta kod Nevlja nedaleko Kamnika (F. Kos, 1939). Nadalje su kamena industrija, stratigrafski i paleontološki odnosi Zaričca uspoređeni s poznatim nalazištem lovaca na mamute u Donjim Vestonicama u Moravskoj (K. Absolon, 1945, B. Klíma, 1963), zatim s takvim nalazištem u Willendorfu kod Wachau u donjoj Austriji (H. F. Felgenhauer, 1959, H. Müller-Karpe, 1966), te brojnim lokalitetima u Ukrajini, koji su nazvani »kostijenki« (P. J. Boriskovskij, 1953, 1955; C. H. A. Alpyšbajev, 1958). Sa svima njima naš lokalitet Zaričca ima mnogo zajedničkih karakteristika. Kamena paleolitska kultura Zaričca također u tipološkom pogledu ima mnoge sličnosti s nalazištima mlađeg orinjasjena i početnim fazama gravetijena na ostalim paleolitskim lokalitetima koji su smješteni na otvorenom prostoru, kao što su npr. Barca kod Košica u Slovačkoj (L. Banész 1968), Boriky, Cohoutovice, Podstranska i Tvarožna u okolici Brna (K. Valoch, 1964, 1968, 1974, 1976) itd.

Direktno na gornjopleistocenskom paleolitskom kompleksu leži u erozionoj diskordanciji holocenski humusni kompleks. Uz brojne ostatke recentne faune sabrani su predmeti neolitika, brončanog i željeznog doba. U faunističkoj zajednici iz ovog kompleksa najviše ima ostataka domesticiranog goveda brahiceranog tipa, ali ponegdje se pojavi po koja kost ili zub primigenog goveda. Nadalje u toj fauni često susrećemo ostatke divlje svinje, običnog jelena, srne i poljskog zeca. Istraživanje ovog humusnog kompleksa spada u daljnju nadležnost arheologa prehistoričara.

Z a k l j u č a k

Na osnovi dosadašnjih kvartargeoloških, paleontoloških i paleolitskih istraživanja u Požeškoj kotlini mogu se izvesti ovi zaključci:

1. Na području Požeške kotline do sada su proučena samo dva paleolitska lokaliteta. Jedan se nalazi u pećini Kameniki kod Srednjeg Lipovca, a drugi na otvorenom prostoru kod Zaričca na desnoj strani Crnog potoka, odnosno rijeke Londže.

2. U pećini Kameniki proučen je stratigrafski slijed kvartarnih naslaga, koje su nataložene tijekom najgornjeg pleistocena od trećeg virmskog stadijala do holocena. Neke naslage sadržavaju tipičnu gornjopleistocensku faunističku zajednicu, a mnoge te životinje bile su prilagođene na život u hladnim stepama. Uz njih su u pećinskim naslagama otkriveni tragovi vatre i nešto koštanih i kremenih ruktvorina, što sve dokazuje da je pećina bila povremeno naseljavana u mlađem paleolitu.

3. U najnovije vrijeme otkriven je znatno bogatiji i kompleksniji paleolitski lokalitet kod Zaričca u istočnom dijelu Požeške kotline. Gornjopleistocenska naslaga iz trećeg virmskog stadijala sadržava vrlo mnogo skeletnih ostataka mamuta, bizona, divljih konja, jelena i drugih životinja, koje su ovdje akumulirane kao lovački plijen paleolitskih lovaca. Uz njih sakupljena je velika kolekcija sileksa iz raznog petrografskeg kremenog materijala, a jedan dio obrađen je u definirane artefakte, koji po svojoj tipološkoj diferencijaciji i načinu obrade pripadaju mlađem orinjasjenu i početnim fazama gravetijenske materijalne kulture. Na osnovi dosadašnjih, iako preliminarnih istraživanja, može se tvrditi da se kod Zaričca nalazio logor gornjopleistocenskih lovaca na mamute i to je do sada najznačajnije nalazište takve vrste u našim krajevima. Na ovom lokalitetu treba poduzeti sistematska iskopavanja.

Literatura

- Absolon K., 1945; Vyzkum diluviální stanice lovcu mamutu v Dolních Věstonicích na Pavlovských kopcích na Moravě. *Paleoethnologická ser.*, 7, Brno,
- Alpysbajev C.A., 1958; Paleolitičeskoje zilišče v Kostjenkah II, arheologičeskoje i etnografičeskoje paraleli k njemu. *Vjes. Akad. nauk Kazahskoj SSSR*, 5/158
- Báñez L., 1968; Barca bei Košice — Paläolithische Fundstelle. *Archaeol. Slovaca Font.*, 8, Bratislava,
- Boriskovskij P.J., 1953; Paleolit Ukrajini. Materijali i issledovanije po arheologii SSSR, 40,
- Boriskovskij P.J., 1955; Raskopki paleolitičeskovo zilišča i pogrebenia na stojanke Kostjenki II v 1953. g. *Sovjetskaja etnografija*, 1,
- Brodar S., 1955; Kostanjevica ob Krki paleolitska postaja na planem. *Razprave*, 3, Razred za prir. vede, Cl. IV, SAZU, Ljubljana,
- Fejfar O., 1958; Einige Beispiele der Benagung fossiler Knochen. *Anthropozoikum*, 7 (1957), Praha,
- Felgenhauer H.F., 1959; Willendorf in der Wachau. *Mitteil. Prähist. Komm.*, 8—9, Wien,
- Heller F., 1963; Hyänenfrass-Reststücke von Schädeln des Wollhaarigen Nashorns *Coelodonta* (*Rhinoceros*) antiquitatis Blumenbach. *Quartär*, 14 (1962-63), Bonn,
- Klima B., 1963; Dolni Vestonice. Vyzkum táborište lovcu mamutu v letech 1947-1952. *Monum. Archaeol.*, 11, Českoslov. Akad. Ved, Prava,
- Koch F., 1935; Geološka karta Kraljevine Jugoslavije. Požega — Nova Gradiška, M 1:75.000. *Izd. Geol. inst. kralj. Jugoslavije*, Beograd,
- Kos F., 1939; Neveljski paleolitik. *Glas. Muz. društva za Sloveniju* 20, Ljubljana,
- Malez M., 1957; Höhlenhyänenfund in Slawonien. *Bull. scientifique*, 3, 3, Zagreb,
- Malez M.; 1961; Kvartarne naslage na geološkim kartama lista Orahovica 52 i 53, M 1:50.000. *Fond struč. dokumenta Inst. za geol. istr. SRH*, 3415 i 3416, Zagreb,
- Malez M., 1966; Die Gattung *Ochotona* Link, 1795 (*Lagomorpha Brandt* 1855) in Jugoslawien. *Bull. scientifique*, sec. A, 11, 1-2, Zagreb,
- Malez M., 1967; Paleolitska nalazišta Hrvatske. *Arheol. vestnik*, 18, SAZU, Ljubljana,
- Malez M., 1968; Ostaci zviždare u gornjem pleistocenu Jugoslavije. *Geol. vjesnik*, 21 (1967), Zagreb,
- Malez M., 1969; Diffusione del genere *Ochotona* nel Pleistocene superiore dell'Europa Sud-orientale. *Scritti sul Quaternario in onore di Angelo Pasa*, Museo Civ. Stor. Nat., Verona,
- Malez M., 1970; Izumrli sisavci Slavonije. *Zborn. radova I znan. sabora Slavonije i Baranje, Osijek*,
- Malez M., 1971; Kvartargeološke karakteristike Brodškog Posavlja. *Radovi Centra za organ. naučnoistr. rada u Vinkovcima*, 1, Zagreb,
- Malez M., 1974; Über die Bedeutung der Entdeckung von Geröllgeräten in den Villafranchiumschichten der Sandalja I in Istrien (Kroatien, Jugoslawien). *Bull. scientifique*, sec. A, 19, 3-4, Zagreb,
- Malez M., 1975a; Otkriće najstarijeg kamenog oruđa u južnoj Istri. *Jadranski zbornik*, 9 (1973-1975), Pula-Rijeka,
- Malez M., 1975b; O značenju otkrića ostataka roda *Homo* u naslagama vilafranka Sandalje I kod Pule. *Rad JAZU*, 371, Zagreb,
- Malez M., 1975c; Hijenske pećine u doba pleistocena na području Hrvatske. *Rad JAZU*, 371, Zagreb,
- Müller-Karpe H., 1966; *Handbuch der Vorgeschichte. I. Altsteinzeit.* München,
- Trombe F., 1952; *Traité de Spéléologie.* Paris,
- Valoch K., 1964; Borky II, eine Freilandsiedlung des Aurignacien in Brno-Malomerice. *Čas. Morav. musea*, 49, Brno,
- Valoch K., 1968; Eine jungpaläolithische Station in Brno-Kohoutovice. *Sbor. praci Fil. fak. Brnen. Univ.*, 17, E 13, Brno,
- Valoch K., 1974; Podstránská, eine Oberflächenstation des Aurignacien in Brno-Zidenice. *Čas. Morav. musea*, 59, Brno,
- Valoch K., 1976; Das entwickelte Aurignacien von Tvarožná bei Brno. *Čas. Morav. musea*, 61, Brno,
- Zapfe H., 1939; *Lebensspuren der eiszeitlichen Höhlenhyäne. Palaeobiologica*, 7, Wien.

Dr Mirko Malez, Marija Poje und Darko Rukavina

DIE BESIEDLUNG DES TALKESSELS VON SLAVONSKA POŽEGA IM PALÄOLITHIKUM

Die Spuren des ältesten fossilen Menschen und seiner Steinwerkzeuge in Kroatien stammen aus den ältesten Abschnitten des Quartärs, aus s.g. Villafranchienablagerungen der Höhle Šandalja I. bei Pula in Istrien (M. Malez, 1974, 1975a und 1975b). Diese Ablagerungen sedimentierten sich in der Zeit vor 2,5 Millionen bis 800.000 Jahren. An einigen anderen Lokalitäten in Kroatien wurden materielle Kulturen des älteren, mittleren und jüngeren Paläolithikums entdeckt. So wurde die Chelléen und Acheuléenkultur in Ponikve bei Ivanec, Golubovec und Donje Pazarište in der Lika gefunden, während die mittelpaläolithische Moustérienkultur mit reichen Funden in der Halbhöhle von Krapina, den Höhlen Vindija bei Voća, Veternica bei Zagreb, Velika Pećina auf Ravna Gora und Varaždinske Toplice, ferner in Ražanac nördlich von Zadar und anderswo vertreten ist. Die materiellen Kulturen des jüngeren Paläolithikums, und zwar des älteren und jüngeren Aurignacien und Gravettien, wurden bis jetzt an sehr zahlreichen Lokalitäten gefunden von welchen die Höhlen Bukovac Pećina bei Lokve in Gorski Kotar, Vindija, Vuglovec bei Ivanec, Oporovina auf der Učka, Markuševac bei Zagreb, Velika Pećina, Cerovečke Pećine, Pećine in Brina bei Drniš, Gradina in Kastavština, die Romualdohöhle im Lim-Kanal und Šandalja II. bei Pula die Bedeutendsten sind (M. Malez, 1967). Alle erwähnten paläolithischen Lokalitäten beweisen, daß das Gebiet von Kroatien im Verlauf der einzelnen Phasen des Pleistozän kontinuierlich von verschiedenen Populationen von Jägergruppen besiedelt worden war, von denen die mittelpleistozänen Neandertaler und die Cromagnon des jüngeren Pleistozän, beziehungsweise ihnen sehr nahestehende Populationen, die zahlreichsten waren.

Betrachten wir den Talkessel von Slavonska Požega im weiteren Rahmen der Verbreitung paläolithischer materieller Kulturen in Kroatien, dem nördlichen Bosnien und dem gesamten südlichen Abschnitt der Pannonischen Ebene, dann drängt sich logischerweise die Frage seiner Besiedlung im Paläolithikum auf, d.h. die Frage, wann und von welchen Jägerpopulationen die Gegenden des Talkessels von Slavonska Požega besiedelt worden waren. Gleich am Anfang müssen zwei Tatsachen festgestellt werden: erstens, daß der Talkessel während des gesamten Pleistozän sehr günstige Bedingungen für die Existenz und das Verweilen von paläolithischen Jägergruppen bot und zweitens, daß bis jetzt nur sehr wenig zur Erforschung der paläolithischen Kulturen in dieser Region unternommen wurde.

Bis jetzt sind nur zwei paläolithische Fundorte im Talkessel von Slavonska Požega teilweise erforscht worden, und zwar einer in der Höhle Kamenika bei Srednji Lipovac und der andere auf offenem Gelände bei Zarilac südlich von Kutjevo. Außerdem wurden auf offenem Gelände, hauptsächlich auf Feldern und an Wildbächen, mehrere hundert Stücke von Steinwerkzeugen gefunden, jedoch ohne genauere stratigraphische Beziehungen und begleitende Fauna. Trotzdem weisen alle diese Funde darauf hin, daß der Talkessel von Slavonska Požega in verschiedenen Phasen des Paläolithikums relativ intensiv besiedelt gewesen war, daß jedoch für eine genauere Datierung und Lozierung der einzelnen Fundorte systematische quartärgeologische, paläontologische und paläolithische Untersuchungen des Terrains unternommen werden müßten.

Aufgrund bisheriger quartärgeologischer, paläontologischer und paläolithischer Forschungsarbeiten im Talkessel von Slavonska Požega können folgende Schlüsse gezogen werden:

1. Im Gebiet des Talkessels von Slavonska Požega sind bis jetzt nur zwei paläolithische Fundstellen untersucht worden. Eine befindet sich in der Höhle Kamenika bei Srednji Lipovac, und die andere auf offenem Gelände bei Zarilac auf der rechten Seite des Baches Crni Potok, beziehungsweise des Flußes Lonja.

2. In der Höhle Kamenika wurde die stratigraphische Reihenfolge der Quartärablagerungen untersucht, welche sich im Verlauf des obersten Pleistozän, vom dritten Würm-

Stadial bis zum Holozän sedimentiert hatten. Einige Ablagerungen enthalten eine typische oberpleistozäne faunistische Gesellschaft und viele der Tiere waren dem Leben in kalten Steppen angepaßt. Neben ihnen wurden in den Höhlenablagerungen Feuerspuren und einige Knochen — und Feuersteinartefakte gefunden, was beweist, daß die Höhle zeitweise im jüngeren Paläolithikum besiedelt gewesen war.

3. In neuester Zeit wurde eine bedeutend reichere und komplexere paläolithische Lokalität bei Zarilac im östlichen Teil des Talkessels von Slavonska Požega entdeckt. Die oberpleistozäne Ablagerung aus dem dritten Würm-Stadial enthält viele Skelettreste vom Mammut, Bison, Wildpferd, Hirsch und anderen Tieren, welche hier als Jagdbeute der paläolithischen Jäger akkumuliert sind. Daneben wurde eine große Kollektion von Steingeräten aus verschiedenartigem petrographischen Feuersteinmaterial gesammelt, von welchen ein Teil als typologisch definierte Artefakte bearbeitet werden konnte. Ihrer typologischen Differenzierung und der Art der Bearbeitung nach gehören sie dem jüngeren Aurignacien und den Anfangsphasen der materiellen Kultur des Gravettien an. Aufgrund der bisherigen, nur preliminären Untersuchungen, kann festgestellt werden, daß sich bei Zarilac ein Lager der oberpleistozänen Mammutjäger befunden hat, welches die bis jetzt bedeutendste Fundstelle dieser Art auf unserem Gebiet darstellt. An dieser Fundstelle müßten systematische Ausgrabungen vorgenommen werden.

Dubravka Sokač - Štimac

ARHEOLOŠKA ISKAPANJA MUZEJA POŽEŠKE KOTLINE

Muzej Požeške kotline vršio je u rujnu 1963. godine prvo zaštitno sondažno iskapanje prehistorijskog nalazišta na lokalitetu »Šikare« kod Novoselaca pod rukovodstvom direktora Muzeja Josipa Langhamera i prof. Mirka Bulata, kustosa arheologa Muzeja Slavonije iz Osijeka. U dvije sonde nađena je gruba atipična kasnoantička brončanodobna keramika, polovica kamene sjekire, piramidalni glineni uteg, ulomci grube crvene keramike sa otiscima prsta. Prilikom obilaska terena ustanovljeno je da je dubokim oranjem bivšeg pašnjaka izbačen na površinu kulturni sloj s ulomcima neolitske, badenske, brončanodobne, latenske, rimske i srednjevjekovne keramike, kremenog oruđa i kućnog lijepa.

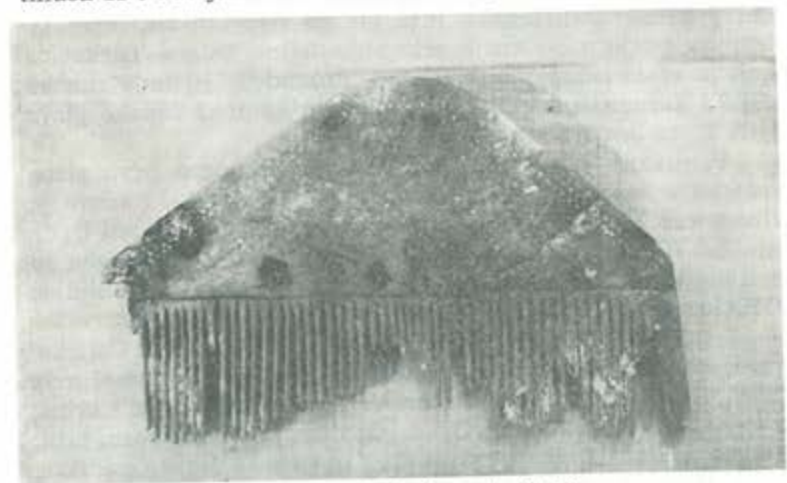
Godine 1968. slučajno je pronađen zidani dječji grob iz rimskog doba prigodom oranja traktorom na »Treštanovačkoj gradini« kod Tekića. Prvi podaci o ovom rimskom lokalitetu potječu od kutjevačkog vlastelina Milana Turkovića koji je vršio iskapanje 1898. god. Pronađene su tada rimske cigle i keramika, ulomci stakla, dvije kamene ženske glave i tri komada rimskog novca.

Ponukani ovim nalazima Muzej je započeo prvo sistematsko arheološko iskapanje na ovom lokalitetu. Radove je financirao Fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti Općine Slav. Požega i SIZ za kulturne djelatnosti. U radovima su sudjelovali: prof. Mirko Bulat, kustos Muzeja Slavonije iz Osijeka, prof. Kornelija Minichreiter, arheolog konzervator Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Osijeka, prof. Jesenka Miškiv, kustos Muzeja Brodskog Posavlja iz Slav. Broda, prof. Višnja Plemić, kustos Muzeja iz Kutine, prof. Antun Dorn, kustos Gradskog muzeja iz Vukovara, prof. Duško Ećimović, kustos Gradskog muzeja iz Nove Gradiške, prof. Drago Rašković iz Osijeka i prof. Ružica Pilon iz Slav.

Požegi. Tehničku dokumentaciju i crteže radili su Stevan Tucakov, preparator Muzeja Slavonije iz Osijeka i Ivan Štimac, preparator Muzeja Požeške kotline. Radovima su rukovodili prof. Mirko Bulat i prof. Dubravka Sokač - Štimac, kustos Muzeja u Slav. Požegi.

Radovi su započeli 1972. godine, vršeni 1973., 1975. i 1976. godine. Ukupno su iskopane 23 sonde dimenzije 5 x 5 m i napravljen je poprečni rov dužine 25 m i širine 1,5.

Na ovom lokalitetu pronađena je kasnoantička nekropola (groblje) na redove iz kraja 4. st. gdje je istraženo do sada 70 grobova. Radi se o groblju na redove, orijentacija grobova je istok-zapad u kojima su sahranjeni muškarci, žene i djeca. Većina poklonika je sahranjena u običnu zemlju, neki u drvene sanduke, a najbogatiji su imali zidane grobnice (nekoliko tipova gradnje) od cigli i crepova s krovom »na dvije vode«. Uz pokojnike stavljeni su predmeti iz njihovog svakodnevnog života. Nađene su staklene posude-čase, vrčevi, zdjelice, duge staklene cjevčice za mirisna ulja, keramičke posude, nakit i novci. U ženskim grobovima nađeno je mnogo narukvica od željeza, bronce, kosti i gagata, brončane fibule, zlatna naušnica, srebrni ženski prsten, brončani muški prsten, perlice od staklene paste, gagata, fajanse i jantara. U grobovima su bili željezni čavli, uglovi sanduka, željezna svrdla i noževi. Brončani novci careva Valensa, Konstansa, Konstantinusa II i Jovijana su kovani u Sisciji.

Koštani češalj iz 4. st. iz Tekića

Istočno od nekropole nalaze se ostaci zgrade gdje su otkopani temelji s mnogo građevinskog materijala - cigle, crijepa, tubulusa (šuplje cijevi za strujanje toplog zraka), keramika, staklo i novci koji su istovremeni sa nekropolom.

Buduća iskapanja na ovom lokalitetu dat će nam nova saznanja o životu stanovništva ovog kraja u antičko doba.

Godine 1976. Muzej je vršio sondažna iskapanja na »Vetovačkim livadama« koje se nalaze istočno od »Treštanovačke gradine«. Prilikom oranja traktorom na površini zemlje izbačene su rimske cigle, crepovi i keramika. Prilikom iskapanja pronađen je temelj zgrade od kamena širine 1,0 m, mnoštvo šuta, pijeska, ulomci keramike zeleno glazirane, željezni nož, perlice od staklene paste, gornji dio brončane igle i čeljusti konja i goveda. Sonda je bila dimenzije 10,0 x 2,0 m, a nedaleko nje se nalazi potok Požanja i u njemu smo našli mnogo ulomaka rimskih cigli i kameni zid smjera istok-zapad. Prema nalazima se može zaključiti da se radi o većoj gospodarskoj zgradi iz doba kasne antike.

Iste godine vršena su sondažna zaštitna arheološka iskopavanja na rimskom lokalitetu »Radovanačko brdo« kod Velike. Godine 1922. prilikom rigolovanja vinograda ovdje su pronađene dvije zidane rimske grobnice u kojima su bile keramičke posude, staklena čaša, tri svjetiljke (lucerne), srebrni prsten i novac cara Constantina Maximusa (306 - 337).

Iskopavanja su vršena uz pomoć učenika Osnovne škole »Ivan Goran Kovačić« iz Velike na napuštenom vinogradu Joze Stojčevića iz Radovanaca. Nađena su tri skeletna groba s bogatim arheološkim materijalom. Grobovi su nađeni na dubini od 0,90 — 1,84 m. Kao prilozi u grobovima nađene su keramičke čitave posude — vrč s drškom, plitica, brončane kopče (fibule), željezni nož, perlice od staklene paste bijele i plave boje i brončani novčić cara Dioklecijana. Sjeverno od ovih grobova nađen je zid širok 45 cm, rađen od rječnog kamena i ulomaka rimskih cigli. Zid je otkopan prema sjeveru u duž. od 5,0 m, a prema istoku 3,0 m.

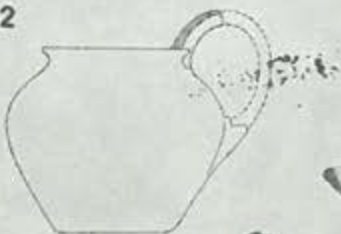
U listopadu 1976. godine vršena su manja sondažna iskopavanja na lokalitetu »Kruge« jugozapadno od Velike. Na većem kompleksu nalaze se na površini zemlje mnogobrojni ulomci rimske keramike, stakla, cigli, crijepa i kamenja. Veći dio tog lokaliteta je obrastao žbunjem, jer je nemoguća obrada zemlje od kamenja i zidova. Odavde su ljudi odvozili građevni materijal i podizali nove kuće u Velikoj. Iskopali smo manju probnu sondu u kojoj su nađeni ostaci cigle, crijepa, ulomci keramičkih posuda i dijelovi žbuke crvene, plave, zelene, bijele, oker i smeđe boje. Nađeni su dijelovi poda prostorije — šesterokutne keramičke i kamene pločice. Prema nalazima fresaka, građevnom materijalu i brončanom novcu cara Konstansa pretpostavljamo da je na ovom lokalitetu bila veća rimska vila (villa rustica) u 4. stoljeću.

U Slav. Požegi na lokalitetu »Bajer« na Ciglanj otkrivena je nekropola iz brončanog doba. Prilikom kopanja zemlje bagerom za potrebe Ciglane uočeni su tamniji slojevi i ulomci velikih posuda od keramike. Muzej je vršio manja sondažna iskopavanja 1976. godine uz pomoć učenika požeške Gimnazije. Do sada je pronađeno 16 žarnih grobova. Velike žare su crne, crvene i smeđe boje. Grobovi su smješteni u ravnoj liniji smjera sjever - jug, a nalaze se na dubini od 0,66 — 0,95 m. U grobne jame su stavljene nagorjele kosti i pepeo, sve je poklopljeno žarom s okrenutim dnom prema gore i zatrpano zemljom. Metalni predmeti nisu nađeni.

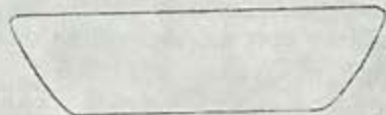
G-1

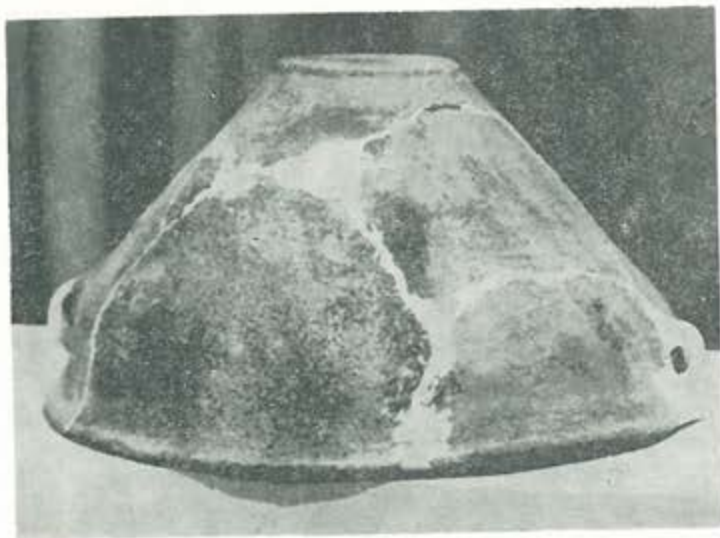
G-2

G-3

Ova nekropola je iz brončanog doba s ritusom spaljivanja pokojnika, a analogije ima s nekropolama u Baricama (Bosna) i u Gređanima kod Nove Gradiške.

Zara iz brončanog doba s Ciglane u Slav. Požegi

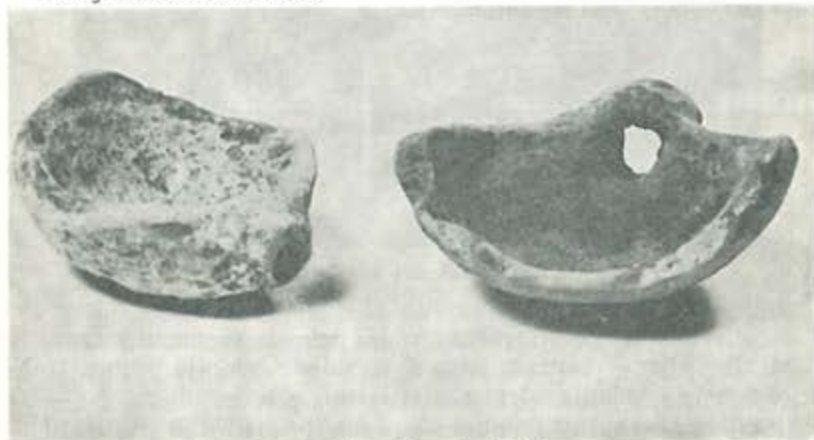
U rujnu 1971. god. Muzej Požeške kotline i Restauratorski zavod Hrvatske u Zagrebu počeli su arheološka iskapanja u svetištu crkve sv. Lovre u Slav. Požegi.

Tada su pronađeni temelji starije zgrade, zidana grobnica s jednom rimskom ciglom, tri skeleta in situ i ulomci keramičkih posuda 12 — 14. st. Uz južnu stranu crkve napravljen je okomit i uzdužni rov i pronađeno mnogo keramike latenske, rimske, srednjovjekovne, dio hipokausta, brončana romboidna kopča, srednjovjekovni čavli i brončani prsten turskog porijekla. Arheološka iskapanja su nastavljena u studenom i prosincu 1976. god. u glavnoj i pobočnoj lađi. Pronađeni su debeli temelji zidova neke starije građevine smjera sjever-jug (suprotno od smjera današnje crkve) na dubini od oko 3,0 m. Uz mnogo ljudskih skeleta nađene su kosti konja, kasnosrednjovjekovna keramika, željezni čavli, dijelovi konjske opreme, umbo štita uz slavensku keramiku, ulomci

rimske keramike i dobro sačuvane polikromne freske iz rimskog doba.

»Grabaračke livade« kod Zaričca —

Prilikom regulacije Londže pronađen je 1972. god. novi arheološki lokalitet na »Grabaračkim livadama« uz željezničku prugu Pleternica — Našice. Tom prilikom nađeno je mnogo ulomaka prethistorijske keramike, mikrolita i životinjskih kostiju. U listopadu 1976. god. bager je iskopao kosti mamuta, bizona, jelena i konja. Muzej je vršio zaštitna arheološka iskapanja u listopadu i studenom 1976. i u ožujku i svibnju 1977. godine. Radove je financirala Direkcija za Savu u Slav. Brodu i Republički SIZ za kulturu u Zagrebu. Iskopano je 36 sonde različitih dimenzija u kojima je pronađeno 28 žarnih grobova smjera sjever - jug u kojima su pokopani ostaci ljudskih kostiju, mnogi kremeniti artefakti, ulomci keramike, glineni utezi i pougljeno drvo. Žarni grobovi se javljaju na dubini od 0,90 — 2,30 m, a uočeni su po tamno sivoj zemlji ukopani u ilovaču. Grobna jama je veličine 70 x 70 cm u koju su stavljeni sitne spaljene ljudske kosti, gar i pepeo. Keramika je smeđe, crne i crvene boje s bradavičastim ispupčenjima, otiskom prsta, dugmetastim naljepcima, tanjuri, vrčevi, kupe na nozi. Nađene su sjekire kalupastog i jezicastog tipa, sjekire-čekići, utezi za ribarske mreže, utezi za tkalačke stanove, tanka koštana šila, glinene statue-idoli, i dvije keramičke žlice.

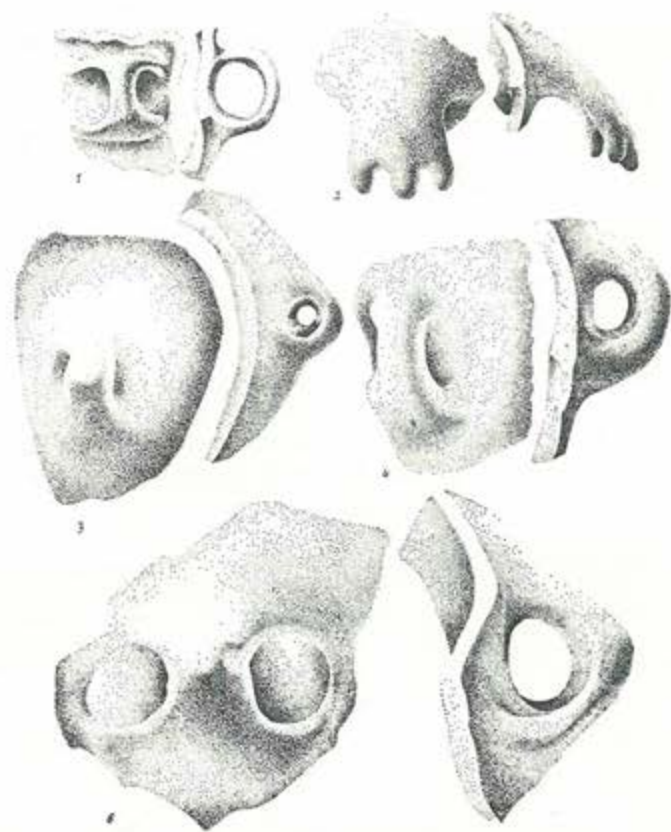

Keramičke žlice iz Zaričca

Zgrčeni skelet iz Zarilca

Ovo groblje pripada vremenu kulture žarnih polja — kasna bronca C i ranije razdoblje bronce D. Nađen je i jedan zgrčeni skelet iz ranog brončanog doba — Hockergräberkultur., jedini do sada pronađen u Požeškoj kotlini.

Ulomci keramičkih posuda iz brončanog doba iz Zarilca

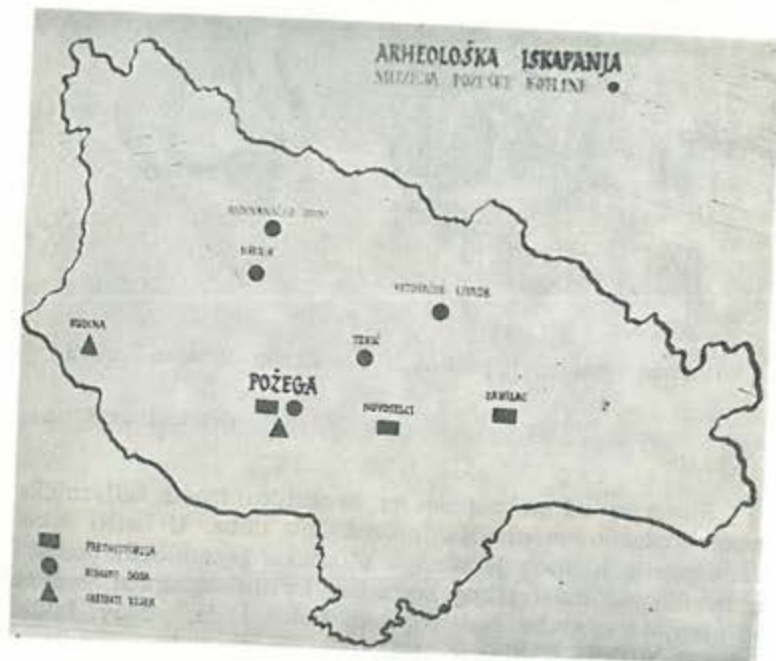
Crtež: Ivan Stimac

Sjeverno od nekropole na brežuljku iznad željezničke pruge nalazilo se naselje u brončano doba. U četiri iskopane sonde nađeno je mnogo ulomaka keramičkih posuda iz brončanog, halštatskog, latenskog i rimskog doba. Nađena je manja lončarska peć, rupe za kolce kuća, podovi kuća, kamene sjekire i glineni utezi.

Prema pronađenom arheološkom materijalu vidi se dugi kontinuitet ovog lokaliteta. Kameni artefakti pripadaju gravetjenu i orinjasjenu, a keramika je od brončanog doba do vremena Slavena.

Muzej je vršio i mnoga rekognosciranja na terenu po Požeškoj kotlini. Prema površinskim nalazima ustanovljeni su novi arheološki lokaliteti iz prethistorije, rimskog doba i srednjeg vijeka. Materijal potječe iz Grabarja, Pleternice, Pož. Milanovca, Novoselaca — lokaliteta »Paljevine« i »Šikare«, iz Gradca — »Babišnjača«, Pož. Brestovca, Velike, Tulnika, Drage, Svetinje, Jakšića, Blackog, Rudine, Radovanaca, Marin Dvora, Ivandvora, Golobrda, Vučjaka, Kamenskog, Striježevice, Ovčara, Rajsavca i Kujnika.

Prema arheološkom materijalu koji se nalazi u muzeju i novim nalazima s terena, napravljena je nova arheološka karta sa 60 lokaliteta koji ukazuju na intenzivan život stanovnika Požeške kotline od prethistorije do srednjeg vijeka.

Bibliografija:

1. Josip Langhamer: U potrazi za Incerumom — rimskom Požegom, Glasnik slavonskih muzeja, br. 19., listopad 1972.
2. Dubravka Sokač: Arheološko iskapanje rimske nekropole u Požeškoj kotlini, Glasnik slavonskih muzeja, br. 19., listopad 1972.
3. Dubravka Sokač-Štimac: Arheološko iskapanje kod Tekića, Glasnik slavonskih muzeja, br. 28, listopad 1975.
4. Novi arheološki nalaz Muzeja Požeške kotline, Rimski arheološki nalaz u Radovancima, Glasnik slavonskih muzeja br. 31, listopad 1976.
5. Dubravka Sokač-Štimac: Sondažno iskapanje prethistorijskog lokaliteta u Požeškoj kotlini, Glasnik slavonskih muzeja, br. 32, prosinac 1976.
6. Dubravka Sokač-Štimac: Zaštitna arheološka iskapanja u Zarilcu, Glasnik slavonskih muzeja, br. 33, travanj 1977.
7. Dubravka Sokač-Štimac: Arheološko iskapanje kasnorimske nekropole na »Treštanovačkoj gradini« kod Tekića, Muzeologija, br. 19, Zagreb 1975.
8. Dubravka Sokač-Štimac: »Treštanovačka gradina«, Tekić kod Slav. Požege — kasnoantička nekropola, Arheološki pregled 17, Beograd 1975.
9. Dubravka Sokač-Štimac: Kasnorimska nekropola u Tekiću, Sondažno arheološko iskapanje u Požeškoj kotlini — Vetovačke livade, Radovanci, Kruge, Slav. Požega - Ciglana, Zarilac, crkva sv. Lovre u Slav. Požegi.

Arheološki pregled, br. 18, Beograd
1977. (u štampi)

10. Dr Mirko Malez, Marija Poje, Darko Rukavina: Naseljavanje Požeške kotline u paleolitiku, Požega 1227 — 1977.
11. Dubravka Sokač-Štimac: Noviji arheološki nalazi u Požeškoj kotlini, Požega 1227 — 1977, Slav. Požega 1977.
12. Vera Vejvoda, Josip Šmic: Arheološki podaci Požeške kotline, Požega 1227 — 1977, Slav. Požega 1977.

Arheološko iskapanje u Tekiću 1972. god.

Dr Juraj Kallay

ANTROPOLOŠKA ANALIZA ZUBI IZ NEKROPOLE U TEKİĆU

I. Grob 1.

Fragment gornje čeljusti sa svim zubima osim lijevog velikog i malog sjekutića, muškarca srednjih godina. Svi zubi osim umnjaka M^3 su lagano abradirani, samo prvi kutnjaci M^1 pokazuju sa svoje nutarnje strane (oralno) na žvačnoj površini lagano naznačeni dentin. Početak te abrazije je dobro uočljiv samo abrazijom cakline. Donja čeljust je potpuno sačuvana sa svim zubima. Tu se pokazuje abrazija do dentina na prvim kutnjacima žvačne plohe na njezinoj vanjskoj strani. To je tip jedva naznačene abrazije ili istrošenosti zuba »ad palatum« tj. prema nepcu. Donji sjekutići su ravno izgrizeni, a gornji prema naprijed. Desni umnjak ima 5 kvržica s $Y5$ driopitekus obrisom, dok lijevi ima duboku točinu (caries), veličinom je reduciran i straga sužen. Desni drugi kutnjak M^2 ima između korjena na vanjskoj strani tzv. caklinski trn. Oba M^2 imaju $Y4$ oblik. Prema visini nepca (aproksimativno jer je oštećeno) to je bila dolichocefalna lubanja.

Prema izgrizenosti zuba, hrana je bila kuhana, nije bila miješana sa grubim kruhom, nego ljudi profinjenog ukusa.

S obzirom na to kao i na veliku sličnost s drugim čeljustima, ove nekropole, ne može se sa sigurnošću tvrditi, da se radi i o nekom robu, jer bi to vjerojatno bio neki pripadnik druge rase. Najvjerojatnije se tu radi o nekom »kriminalcu«, koji je dobio željezni obruč oko vrata.

II. Grob 2.

Gornji sjekutići su djelomično abradirani do srčike. Na mandibuli nalaze se zubi od desnog drugog ličnjaka P^2 do lijevog očnjaka C svi zubi, zatim su još tu lijevi P^2 i drugi kutnjak M^2 . Lijevi kutnjak M^2 i M^3 te desni M^2 i M^3 su izvađeni, a M^3 je izgubljen po smrti.

U gornjoj čeljusti nema umnjaka ni P¹ desno i lijevo svih kutnjaka i P².

To je stara ženska lubanja s vrlo jako izraženom abrazijom duboko u dentin gotovo svižu zuba. Čini se, da je lijeva strana zubala mnogo jače abradirana. To je naročito vidljivo na slabo obrušenom lijevom gor. očnjaku C, dok je desni do srčike izbrušen. Postoji jaka atrofija zubišta.

III. Grob 3, muškarac.

Mandibula ima samo M₁ do C P₁ M₂, M₃ M₄ i M⁴ nestali su prije smrti, dok su ostali ispali. Preostali zubi pokazuju vrlo jaku abraziju, djelomično do polovine krune zuba, dok oni čiji su suprotni zubi bili izvađeni, tu je abrazija djelomična. Tako se može zaključiti, da je zub M₂ prije izvađen nego M₃, jer je gor. M³ znatno abradiran.

U gornjoj čeljusti nalaze se samo M³ M² do P₂ P¹ C, dok je gor. bočni sjekutić I² bio za života izvađen, desni D₁ i lijevi I₁ I¹ ispao u grobu, lijevi C P¹ postoje, a P₂ M₁ su izvađeni, još postoje lijevi M₁ M¹. Preostali zubi nemaju točine. Međutim postoji dosta znatna atrofija kosti u smislu parodontoze. Starost oko 40 god.

IV. Grob 5, lubanja ženske.

U gornjoj čeljusti nalaze se samo dva velika sjekutića I¹ te lijevi ličnjaci P¹ P². Ostali su izvađeni za života ili su ispali po smrti. Donji zubi su svi nazočni osim za vrijeme života izvađenih prvih kutnjaka M₁ obostrano te ispalih desnog sjekutića I₁ te lijevog drugog ličnjaka P₂. Abrazija je djelomično do dentina, a smjer nešto prema nepcu.

V. Grob 7, muškarac

Ovi zubi čine utisak stanovite sličnosti s onim iz groba 1, ali malo mlađi od njega, kao i nešto slabiji. Tu je razmak između M₁ i M¹ donjih kutnjaka 49 mm, a onog iz groba 1:53 mm. Tu je abrazija mnogo manja jedva naznačena nego kod onog okovanog. Ni tu kao ni tamo nisu jasno izražene tri bukalne kvržice na M₁ — M₁, M₂ te M² tj. obostrano pokazuju spomenuti Y4 oblik u oba slučaja. Tamo ima desni M₃ Y5 oblika, ovdje lijevi. Točine nema. Na gor. bočnom sjekutiću I² postoji naznačena pukotina cjepanja krune i korjena.

Umnjaci su manji, desno je M₂ četverokutan s 4 kvržice, a lijevi M₁ okruglast shypoconulidom (stražnja kvržica). Prednji srednji donji sjekutići su abradirani do dentina.

Gornji desni umnjak M³ nema hypoconusa (stražnja unutarnja kvržica) manjka, pa je ta oralna strana zaobljena. Na lubanji groba 1, taj umnjak gornje čeljusti M³ ima dobro razvijen hypoconus i izbočen te izgleda malo izdužen, kao i lijevi M³. Raztočenih zubi nema.

VI. Grob 22, ženska

Pokazuje izrazite patološke pojave na zubima i zubištu (processus alveolaris). U gornjoj čeljusti manjkaju lijevo svi kutnjaci i drugi ličnjak (premolar, P²). Zubnice su potpuno zarasle, jer su zubi ispali radi parodontoze, koja je jako izražena na preostalim zubima. Ovi stoje izvan kosti u 2/3 duljine korjena. U donjoj čeljusti također manjkaju lijevi drugi i treći kutnjaci (M₂ M₃) a desno M₁. Očnjak desni i svi sjekutići ispali također radi parodontoze, dok je lijevi očnjak C nestao poslije smrti, čija je zubnica (alveola) prazna, a u ostalih posve zaraštena.

Abrazija je u ovom slučaju neobično duboka na preostalim trim kutnjacima, naročito na desnom M₁. Tu ona seže čak do vrata krune, a da ipak nije otvorena komora srčike. Tu je izrazita forma abrazije ad palatum na M₁, dok je na M₂ pretežno zahvaćena prednja polovica žvačne plohe. Taj zub ima dosta duboko raztočenu vanjsku plohu zuba. Glavica zgloba ne pokazuje promjena u patološkom smislu, osim maleni osteofit na vanjskom prednjem dijelu lijevo.

Dodatak.

U celoidnoj vrećici iz groba 2 ima dva donja stalna kutnjaka, 1 gornji, jedan donji mliječni dječji kutnjak (drugi) te jedan korijen vjerojatno donjeg ličnjaka P. Krune nema te je otvorena srka, vjerojatno radi abrazije. Ovi zubi potječu od još jedne osobe te nekog djeteta.

Opći nalaz:

Značajka zuba: oni se ne razlikuju od zuba sadašnjosti ni oblikom ni veličinom, ali među njima postoje individualne razlike u veličini. Nemaju nikakvih značajnosti mongolidne rase. Nigdje nije bilo prekobrojnih kvržica, kao ni na jednom gornjem kutnjaku tuberculum Carabelli s nutarnje strane zuba, što je česta pojava sadanjih ljudi. Samo jedan donji kutnjak pokazuje tzv. caklinski trn, koji se nađe kojiput kod nas i danas.

Samo u dva slučaja (grob 1 te 7) su zubi vrlo dobro sačuvani u relativno mladih ljudi, dok svi ostali slučajevi starijih osoba su više ili manje izgriženi (abradirani), ali samo u nekoliko slučajeva imaju otvorenu srčiku. Tu je bilo parodontoze.

Ova dva kontrastna nalaza i postavljaju pitanje, da li su ona dva muškarca (grob 1 i 7) samo radi relativne mladosti imali tako dobro sačuvano zubalo ili su oni bili pripadnici više kaste, koja se hranila »civiliziranom« hranom, fino pripremanom. Dok bi hrana onih drugih bila gruba težačka.

Neki pravi zaključak ne može se izvesti iz tog malog broja slučajeva, pa će tek daljnja iskapanja moći i riješiti pitanja »roba« i »civiliziranijeg« domorodca ili stranca.

Vera Vejvoda — Ivan Mirnik

RAD ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU U POŽEŠKOJ KOTLINI OD OSLOBOĐENJA DO DANAS

Do početka II svjetskog rata prisutnost Arheološkog odjela tadašnjeg Narodnog muzeja u Zagrebu nije se očitavala na neki osobiti način u Požeškoj kotlini. Izuzetak čine boravci direktora Muzeja prof. dr. Josipa Brunšmida (1858 — 1929) i prof. dr. Viktora Hoffillera (1877 — 1954) u nekoliko navrata u tim krajevima Slavonije. God. 1938. u Požeškoj kotlini je boravio i kustos Muzeja prof. Josip Klemenc (1898 — 1967) u vezi sa skupnim nalazom rimskog brončanog novca 4. stoljeća u Treštanovcima. Glavni teret sakupljanja starina i izvještavanja Narodnog muzeja nosili su muzejski povjerenici, među kojima je najaktivniji bio kutjevački vlastelin Milan Turković, sam arheolog amater. On je iskapao po Požeškoj kotlini, najviše oko Kutjeva, a posjedovao je i zbirku koja je stradala god. 1918. Kasnije je s Muzejem surađivao Julije Kempf, te je do osnutka Muzeja Požeške kotline često slao arheološke nalaze u Zagreb.

U arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu sabrala se dosta opsežna prepiska s povjerenicima, iz koje se moglo izvaditi podatke o nešto više od dvadesetak nalazišta, da samo navedemo neka:

- Bektež (prethistorijsko nalazište; starinski novac);
- Bili Brig (rimska opeka);
- Biškupci (rimski nadgrobni spomenik);
- Blacko (srebrni novac Ludovika I);
- Ciglenik (prethistorijsko nalazište);
- Jakšić (ulomci keramičkih posuda mlađeg kamenog i bakrenog doba);
- Kaptol (grobni humci);
- Kutjevo (prethistorijski nalazi);
- Londica (starinski novac);
- Mitrovac (prethistorijsko naselje; skupni nalaz srebrnog novca 15 — 16. st.)

- Rudina (ostaci srednjovjekovne opatije);
- Ruševo (starinski novac);
- Sapna (rimski spomenici);
- Slavonska Požega (prehistorijska keramika; starinski novac iz Orljave; turske glinene kanalizacione cijevi; tri različita skupna nalaza novca);
- Toranj (srednjovjekovna ploča s reljefom);
- Treštanovci (rimski arhitektura; skupni nalaz brončanog novca 4. st.);
- Velika (rimsko groblje);
- Venje (žarni grob);
- Vranić (skupni nalaz rimskog brončanog novca 4. st.).

Nakon oslobođenja počinje intenzivniji rad na proučavanju arheoloških spomenika kulture Požeške kotline — god. 1952. i 1953. vrše se i prva sustavna iskapanja u Brodskom Drenovcu, god. 1961. se istražuje prehistorijsko nalazište u Gradcu, a od god. 1965. se iskapa značajno prehistorijsko groblje u Kaptolu.

Rekognošćenja

Za vrijeme iskapanja, kada su to radovi dopuštali, a i inače, u više navrata, stručnjaci Arheološkog muzeja u Zagrebu obilazili su Požešku kotlinu, te na osnovi raznih primljenih podataka tražili nova arheološka nalazišta. Često se posjećivalo i već otprije poznate lokalitete radi kontrole stanja. Svako od rekognošćenja popraćeno je odgovarajućom dokumentacijom. Nalazišta su se mogla datirati u vremenskom rasponu od prehistorije sve do u srednji vijek. Od god. 1961. pa sve do danas obišteni su: Ašikovci (Vražjak); Bektež; Blacko; Brestovac; Brodski Drenovac; Buk; Ciglenik; Čaglin; Čečavac; Djedina Rijeka; Dobrogošće; Doljanovci; Dolac; Golo Brdo; Gradac (Babišnjak, Klasje, Otsik, Pašnjak, Sokolovac, Šiljkovci, Vukoser); Gradište; Ivanin Dvor (Rebar); Ivanovci; Jaguplije; Jakšić (Gušćak ili Koriya, Čaira); Kaptol (Čemerica, Gradca); Kneževac; Komorica; Krivaj (»Pod zidom«); Kula; Kutjevo; Lakušije; Novoselci; Orljavac; Pleternica; Podgorje; Podrumište; Ratkovića; Rudina; Ruševo; Sapna; Stražeman; Striježevica; Šiljkovci; Tulnik; Velika; Vetovo; Viškovci; Vranić; Vrčin Dol itd. Među arheološkim nalazištima valja istaći slijedeća:

— Ašikovci. Površinski nalaz na lokalitetu Vražjak sastojali su se od nekoliko kremenskih nukleusa, dvije manje kalupaste sjekirice i više ulomaka prehistorijske badenske keramike.

— Blacko. Na rudini »Za gradom« otkriveni su uz Orljavu ostaci srednjovjekovne arhitekture, koji leže ispod dvije manje uzvisine. Na površini mogu se vidjeti brojni ulomci keramičkog posuda, opeka, žbuke, te ljudskih i životinjskih kostiju.

— Doljanovci. God. 1971. ekipa Arheološkog muzeja našla je u selu Doljanovci zaključni kamen rebrastog svoda, danas u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu, koji svjedoči o ostacima gotičkog sakralnog objekta. U Papuku, na položaju zvanom Pogana gradina otkriveni su ostaci jednostavnog srednjovjekovnog utvrđenja skoro kvadratnog tlocrta. Utvrđenje leži na gorskoj kosi koja pada prema zapadu i koja je prekinuta jarkom.

— Gradište. God. 1961. seljaci su našli prehistorijske brončane srpove.

— Ivanin Dvor. Početkom šezdesetih godina plug je na nekoliko mjesta izbacio mnogo ulomaka keramičkih posuda ranog srednjeg vijeka, među kojima se moglo uočiti i više komada kasnorimske provincijalne keramike.

— Jaguplije. God. 1971. sondirana su dva humka, za koje se pretpostavljalo da su djelo ljudskih ruku, no probne sonde nisu dale nikakvih pozitivnih rezultata.

— Jakšić. God. 1972. obišten je već otprije poznat arheološki lokalitet na položaju Čaira i opaženo da Vetovka u velikoj mjeri dalje razara ovo višeslojno prehistorijsko naselje, te da se u profilima odrona vrlo lijepo mogu promatrati podovi nastambi. Nešto dalje otkriven je još nedovoljno protumačen lokalitet koji se sastoji od nekoliko grupa vrlo pravilnih kružnica različitog promjera na položaju Gušćak ili Koriya. Kružnice se od ostale površine tratine razlikuju svjetlijom ili tamnijom bojom trave, već prema godišnjem dobu. Probne sonde dale su nekoliko ulomaka prehistorijske keramike i jedan kremenit strugač, kao i nešto drvenog uglja.

— Kneževac. U ovom selu dobiveni su podaci da je početkom šezdesetih godina došlo do nalaza prehistorijske nastambe s ognjištem i ulomcima vrlo grube keramike. Tu je nađeno i nekoliko kamenih sjekira.

— Krivaj. U blizini sela Krivaj, u pravcu Tornja, ustanovljeni su ostaci romaničke crkvice s grobljem.

— Rudina. Ostaci značajne benediktinske opatije neda-leko sela Čečavac posjećivani su u nekoliko navrata, te je bilo moguće pratiti sve ugroženije stanje ovog već skoro do kraja devastiranog spomenika kulture.

— Striježevica. Godina 1968. i 1971. običen je rimski lokalitet s desne strane ceste Kamensko — Striježevica, neposredno pred samim selom. Temelji rimskog majura leže pod oranicom i plug ih stalno teško oštećuje, po njima struže i izbacuje kamen, žbuku i brojne ulomke keramike. Da se radi o većem i značajnijem objektu govori i rijetka monolitna kamena suspensura, nekada sastavni element centralnog grijanja ove vile rustike. Danas je ona izložena u Muzeju Požeške kotline.

Iskapanja

— Brodski Drenovac. Godina 1952. i 1953. istraženo je groblje ranog srednjeg vijeka na položaju zvanom Plana, koje je po prvi put zapaženo god. 1951. Iskopavanja su imala zaštitno obilježje. God. 1952. otkriveno je 13, a god. 1953. još 19 grobova. Tri groba sadržavala su i konjske kosture ukopane skupa s konjancima, a jedan od grobova bio je dvojni. Grobne konstrukcije nisu zapažene, jer su se tijela mrtvih polagala u obične rake. Što se tiče spola, 32 groba bila su muška, 11 ženskih, 7 dječjih, a kod četiri kostura se nije spol mogao odrediti. Kosturi su u većini slučajeva poradi sastava tla bili vrlo slabo sačuvani. Orijentirani su bili istok-zapad s pogledom prema zapadu. Groblje u Drenovcu važno je radi svojih priloga: naušnica, sljepoočničarki, narukvici, prstenju, jednom jezičcu i apliki s remena, jednom medaljonu, brojnim noževima, kresivu, sabljama, mačevima, žvalama, stremenima, jednoj vedrici, te 25 posudica od pečene gline. Sav taj materijal pripada tzv. avaroslavenskoj kulturi 9. st. n. e. Iskopavanja u Drenovcu detaljno su objavljena god. 1958.

— Gradac. God. 1961. vršena su zaštitna iskopavanja prethistorijskog nalazišta na položaju Klasje. Radovi su se isprva vodili na sjevernom rubu sela, oko 300 m od zadnjih kuća. Otvorene su četiri sonde veličine 5 x 5 m, na mjestu na kojem se pretpostavljala nekropola. Na žalost, iskopane sonde dale su oskudne podatke — osim ulomaka grube i vrpčaste keramike nađen je jedan brončani nožić, dvije bi-

konične perle, željezno koplje i nešto pepela. Iskopavanja su nastavljena oko 200 m od spomenutog terena, na položaju Babišnjača. Uz rub pašnjaka očišćen je profil i nađena gruba keramika, lijep od kuća i nešto keramičkih ulomaka iz vremena bakrenog doba. Na pašnjaku su otvorena tri bloka, koja su dala grubu keramiku iz vremena bakrenog i mlađeg željeznog doba, kućni lijep, te jedan kreneni vršak strijele. Na mjestima je primjećeno da je arheološko nalazište već prije bilo uništavano, kod čega je propalo jedno groblje sa žarama. Radi rastresite horizontalne, a ne vertikalne stratigrafije, ova iskopavanja nisu dala neke značajnije rezultate, pa nisu ni objavljena. God. 1964. sondirao je u okolici Pleternice i sela Gradac prof. dr. Stojan Dimitrijević (Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu) i ustanovio neka nalazišta mlađeg kamenog doba.

— Kaptol. Grobni humci, prvi put spomenuti god. 1881., sjeverno od sela Kaptol, istraživani su od god. 1965. do 1975. uz kraće ili duže prekide uvjetovane financijskim prilikama. Usprkos vrlo obeshrabrujućim rezultatima prvih iskopavanja god. 1965, ona su nastavljena, a nalazi su svojom osebujnošću i bogatstvom oblika zapanjili arheologe i zauzeli vrlo važno mjesto u arheologiji starijeg željeznog doba u našim krajevima. Materijal iz Kaptola je djelomično izložen u Muzeju Požeške kotline god. 1971., skoro u cjelosti u Arheološkom muzeju u Zagrebu god. 1973., gdje danas ujedno ispujava tri vitrine u stalnoj izložbi prethistorije na 3. katu. Godišnji izvještaji o iskopavanjima i istraživanjima objavljuvani su u Arheološkom pregledu i Vijestima muzealaca i konzervatora Hrvatske, dok je prethodni izvještaj objavljen god. 1971. u Vjesniku Arheološkog muzeja u Zagrebu. Pred znanstvenu javnost rezultati su iznašani također u više navrata — god. 1971. održan je referat na skupštini Hrvatskog arheološkog društva u Osijeku, kao i jedno predavanje na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, zatim je nešto opsežnije predavanje održano na simpoziju »Halštatsko obdobje Slovenije« u Novom Mestu god. 1972. Ovo posljednje je objavljeno u Arheološkom vestniku. God. 1975. je kaptolski materijal prezentiran predavanjem na Arheološkom institutu Sveučilišta u Londonu. Konačna obrada nalaza je tek u toku.

Sjeverno od sela Kaptol leže tri važna lokaliteta: prethistorijsko naselje — gradina — većih dimenzija, na položaju zvanom »Gradca«, te dvije nekropole s grobnim humcima,

jedna neposredno južno od gradine, a druga na »Čemernici«, bliže selu. Na Čemernici je humaka moralo biti znatno više, no erozijom i obrađivanjem tla, oni su postajali sve niži i niži, sve dok plug nije zahvatio i žarne grobove koji su se nalazili ispod njih. Najveći tumul otvarao je početkom stoljeća Milan Turković. U vremenu od god. 1965. do god. 1971. istraženo je 14 tumula, od kojih su neki sakrivali još nedirnuti grobove, a neke grobove opljačkane još u pradavna vremena. Neke od grobova je već plug bio zahvatio. U svakom od humaka nalazio se jedan ili više grobova, muških (mogli su se prepoznati po ratničkoj opremi) i ženskih (odlikovali su se manjim brojem metalnih priloga i bogatijom keramikom), katkada su se mogli uočiti i tragovi grobne komore. U šestom stoljeću prije naše ere pokojnike su u Požeškoj kotlini spaljivali i pepeo i sagorjele kosti polagali u vrlo

2. Žara (Kaptol, Gradca, humak br. 2), pečena glina sa crnim i sjajnim premazom grafita, visina 34,5 cm.

1. Korintski šljem (Kaptol, Čemernica, humak br. 10), bronca, visina 25 cm, 1. pol. 6. st. pn e.

lijepo i raznolike posude premazane sjajnim crnim grafitom s Papuka. U druge posude, sličnih oblika i izrade stavljana je hrana. Među brojnim grobovima valja istaći one iz humka br. 4 (nekoliko ženskih grobova s vrlo lijepim žarama ukrašenim spiralnim i linearnim žljebljenjem i glavama bika, te jedan ratnički grob s velikom žarom i malom šalicom, kao i više željeznih vršaka kopalja, jednom bojnom sjekirom, oklopom za prsa, nazuvcima, šljemom grčko-ilirskog tipa i nakitom od bronce); ratnički grob iz humka br. 10 (četiri žare, dijelovi konjske opreme, kameni brus s bogato ukrašenom brončanom drškom i brončani korintski šljem, i ratnički grob iz humka br. 12 (više posuda vanredno zanimljivih oblika i dva željezna vrška kopalja). Svi kovinski i keramički predmeti nađeni su u teškom stanju i u bezbroj sitnih ulomaka, pa je trebalo mnogo vremena i strpljenja za njihovu rekonstrukciju.

God. 1975. probno su sondirana dva od devet vidljivih humaka ispod Gradca. Prvi humak dao je poremećene slojeve, što ukazuje na pljačkanje u prethistorijsko doba, dok je drugi humak dao arhitekturu od kamena lomljenjaka i jedan grob s bogato ukrašenom keramikom, ali bez metalnih priloga. Pošto ova grupa probnih humaka nije ugrožena njihovo istraživanje nije hitno.

Važnost kaptolskih nalaza leži u činjenici da je po prvi put u ovim krajevima Slavonije ustanovljena jedna snažna kulturna grupa starijeg željeznog doba, koja je uz jake ilirske elemente znala poprimiti utjecaje istočnoalpskog kulturnog kruga i istočnoevropskih kultura toga vremena. O jakim trgovačkim vezama svjedoče grčki brončani šljemovi i nazuci, proizvodi prve polovice 6. st. prije n. e.

Stručnjaci Arheološkog muzeja u Zagrebu koji su intenzivnije radili u Požeškoj kotlini bili su: Ivica Degmedžić, Ružica Drechsler - Bižić, Slavenka Ercegović, Marcel Gorenc, Ivan Mirnik, Vera Vejvoda, Ksenija Vinski - Gasparini i Zdenko Vinski. Tokom godina arheološka iskopavanja i istraživanja, kao i rekognosciranja financirao je većim dijelom Republički fond za naučni rad, a djelomično Arheološki muzej iz svojih sredstava. Predstavnici S. O. Slavonska Požega uvijek su s interesom pratili radove ekipa i pružali pomoć, isto kao i neke od ustanova i pojedinci u Požegi. Naročito valja istaći ing. Zdenka Seissela i čitav kolektiv Zavoda za katastar S. O. Sl. Požega, bez kojih bi brojna rekognosciranja i snimanja na terenu bila skoro nemoguća. U novije vrijeme postala je i suradnja s Muzejem Požeške kotline plodnija zahvaljujući direktoru prof. Eleonori Geber i kustosu prof. Dubravki Štimac - Sokač. U samom selu Kaptol iskopavanja se ne bi mogla odvijati na tako uspješan način da nije bilo svestrane pomoći kaptolskog župnika g. Mije Bestića. Ne bi bilo pravedno a da se ne naglasi da su stručnjaci Arheološkog muzeja u svim dijelovima Požeške kotline uvijek naišli na dobar i gostoljubiv prijem, veliku susretljivost i razumijevanje za svoj rad. Autorima ovog članka Požeška kotlina postala je skoro drugi zavičaj.

Bibliografija

- Mirnik Ivan. Arheološka iskopavanja u selu Kaptol kod Sl. Požege i izložba »Prethistorijski ratnički grobovi iz Kaptola« u Muzeju Požeške kotline. **Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske**, 20/1971, 6, 14 — 17.
- Znanstveni kolokvij »Halštatsko obdobje Slovenije« održan u Novom Mestu od 28. do 30. listopada 1972. **Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske**, 21/1972, 6, 32 — 33.
- Neobjavljeni primjerak plastike s lokaliteta Rudine. **Peristil**, 16 — 17/1972-73, 21 — 22.
- Vejvoda Vera — Ivan Mirnik. Istraživanja prethistorijskih tumula. **Arheološki pregled**, 10/1968, 34 — 36.
- Istraživanje brončanog i željeznog doba Požeške kotline. **Pregled naučnih radova** 2. Zagreb 1970, 143.
- Vejvoda Vera — Ivan Mirnik. Istraživanje prethistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege. **Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu**, 3. ser., 5/1971, 183 — 210.
- Kaptol kod Sl. Požege — nekropola grobnih humaka starijeg željeznog doba. **Arheološki pregled**, 13/1971, 23—24.
- Arheološko rekognosciranje u Požeškoj kotlini god. 1972. **Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske**, 21/1972, 6, 34 — 36.
- Rekognosciranja u Požeškoj kotlini godine 1972. **Arheološki pregled**, 14/1972, 155 — 157.
- Halštatski kneževski grobovi iz Kaptola kod Slavonske Požege. **Arheološki vestnik**, 24/1973, 529 — 603.
- Kaptol kod Sl. Požege — tumuli gvozdenog doba. **Arheološki pregled**, 17/1975, 45 — 64.
- Vinski — Gasparini Ksenija — Slavenka Ercegović. Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu. **Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu**, 3. ser., 1/1958, 129 — 161.

Dr Valentin Putanec

PRVA POJAVA NATPISNE GLAGOLJICE IZ 11-12. STOLJEĆA NA PODRUČJU SJEVERNE HRVATSKE

1. Da je na području sjeverne Hrvatske prije osnutka zagrebačke biskupije 1094. bio u upotrebi staroslavenski glagoljski obred, moglo se samo pretpostavljati. Neki su historičari to pretpostavljali na osnovi vijesti koje se dobivaju iz teksta zaključaka splitskih sabora iz vremena 925. i 928. Na Drugom splitskom saboru¹ iz vremena 928. odlučuje se da se »hrvatskom« biskupu oduzima njegova ninska biskupija i da mu se u zamjenu daje po izboru ili skradinska ili duvanjska ili sisačka biskupija (papa Leo III naknadno potvrđuje zaključke ovog sabora i određuje da od triju predloženih biskupija ninski biskup preuzme skradinsku: *Gregorium vero qui probitate temporis in Croatorum terra episcopus effectus est precipimus in sola scardonitana ecclesia tantummodo ministrare*²). Na glagoljanje u sjevernoj Hrvatskoj upućivala bi i činjenica da prvi zagrebački biskup nosi slavensko ime Duh (za nj Ivan Arhidakon Gorički izričito kaže: *forsitan fuit de littera sclavica*³). Čudno je stoga da se na terenu sjeverne Hrvatske nigdje nije sačuvao nikakav trag glagoljanja iz doba osnivanja zagrebačke biskupije ili iz doba neposredno poslije njezina osnivanja. Opravdanje za to nalazimo u činjenici da su svi spisi zagrebačke biskupije i kaptola prilikom provale Tatara 1242. bili preneseni na otok Rab i da odatle veći dio pologa nije bio vraćen kao i činjenica da je nadbiskup ostrogonski, ako je u početku u Zagrebu i bio slavenski obred u crkvenom bogoslužju, vrlo brzo uveo latinski obred i latinsko svećenstvo. Stoga je za kulturnu povijest srednjovjekovne Hrvatske od velikog značenja pojava glagoljice na tom terenu, pa makar se radilo i o najneznatnijem natpisu.

2. Prilikom iskapanja arheoloških spomenika na Rudini kraj Požege sada je pronađen jedan takav sitan natpis (opeka s glagoljskim slovima), a opis te čitanje tog natpisa predmet je ovog članka.

Opeka s glagoljskim slovima s lokaliteta Rudine kod Čečavca, MPK inv. br. 856

3. Rudina je arheološki objekt gdje je nekada bio benediktinski samostan sv. Mihajla (S. Michaelis de Rudina⁵). Ovaj je samostan osnovan negdje u 12. stoljeću, a u listinama se prvi put spominje od 1210. Potpadao je pod pečujsku biskupiju pod koju je u to rano vrijeme pripadao i čitav požeški kraj. Samostan je postojao sve do turskih vremena (do 16. stoljeća). Smješten je na brdu kod zaseoka Čečavac sjeverozapadno od Požege. Samostan je bio utvrđen a njegova je crkva bila građena u romaničkom stilu. Uz lijepi broj prekrasnih romaničkih reljefa (kipova) među iskopinama je nađen jedan natpis latinicom iz 12-13. stoljeća i hrvatskim jezikom (**Brat Jan**), natpis s latinskim jezikom (**hic iacet Tollsew**; izgubljen je natpis **Protector noster**), sitniji natpis na turskom jeziku, i sada spomenuti natpis glagoljicom.

4. Opeka s glagoljskim natpisom nađena je 1955⁶. Dimenzije je 0,10 x 0,14, (debljina) 0,06. Čuva se u Muzeju Požeške kotline u Požegi. Na opeku je uklesan križ i četiri glagoljska slova:

a) križ je izrađen u obliku proširaka kao na malteškom križu (**la Croix de Malte**).

b) znak **črv**, najvjerojatnije jedan od najstarijih oblika **črva** sa natpisa, jer nalikuje na **črv** koji je najbliži ovom slovu u hebrejskom alfabetu⁸.

c) slovo **rci**, najbliži slovu **r** u Praškim listićima (11-12. stoljeće, prva polovica 12. stoljeća, moravsko-češko doba glagoljske pismenosti). Nešto slično uglavnom završetku ovog slova nalazimo na **r-u** u Ohridskom praksapostolaru (11. stoljeće). Kvačica pri kraju slova podsjeća na završni dio, petlju slova **k(kako)**, i to u Novakovu misalu (14. stoljeće), Lobkovičevu psaltiru (15. stoljeće) i u glagoljskoj poluuncijali⁹.

d) slovo **i** okruglog oblika; najbliži mu je **i** u Grškovičevu odlomku apostola (Hum, 12. stoljeće, 11-12. stoljeće), a ovakvo se **i** javlja od Grškovičeva odlomka apostola do Fraščičeva psaltira, dakle u vremenu od 11. stoljeća do 1463.¹⁰

e) ovo je slovo najbliži **thiti** u grčkom alfabetu, a od glagoljskih slova **zemlji**, ali bez desnog produžetka. Ako se radi o slovu-broju, onda je najvjerojatnije da se radi o **thiti** koja je **i** u glagoljici mogla imati brojnu vrijednost 9, kao što je u glagoljici imao istu brojnu vrijednost i njegov parnjak **zemlja** (9)¹¹.

5. Na ovoj opeci nalazimo dakle uklesana četiri glagoljska slova: Č.R.I.Z. Nad slovima nema titala, uz slova nema točaka. Čitajući tekst kao riječ, ne dobiva se nikakav smisao. Stoga zbog **thite** i zbog **črva** na početku teksta mislim da se radi o označivanju brojeva i brojnoj vrijednosti slova, te dobivamo godinu 1129, odnosno (s križem zajedno): + 1129. Milezim je od Kristova rođenja (nije od postojanja svijeta), a to je u glagoljici obična pojava. Da li se radi o godini podizanja samostana (gradnja samostana) ili nekog dijela samostana, dogradnje i slično tome? Na to je pitanje teško odgovoriti. Samostan u Rudini je građen prema mišljenju povjesničara umjetnosti vjerojatno zadnjih desetljeća 12. stoljeća: na to bi ukazivao stil romaničke rustikalne umjetnosti koja se zapaža na sačuvanim kipovima (glavama i sl.). Sada bi ovaj natpis s opeke pomicao postanak i gradnju benediktinskog samostana na sam početak 12. stoljeća, što bi nastajanje benediktinskih samostana na terenu sjeverne Hrvatske pomaklo u doba kada nastaju samostani ovog reda u Sloveniji (Gornji grad, 1140). Ovaj je natpis mogao stajati dakako na nekom vid

nom mjestu, na ulaznom nadvratniku i slično. Da li broj označuje godinu izgradnje samostana ili neku dogradnju, na to se pitanje kraj današnjeg našeg znanja o ovom samostanu ne da odgovoriti. Samostan se u Rudinama spominje prvi put 1210 (upravo se spominju samo Rudine, ali je jasno da se radi o toponimu koji je toliko poznat da služi za lokalizaciju pa je jasno da se radi o samostanu u Rudinama: *illa vero via... ducit Rudinam*)¹², a izgrađen je mogao biti dako mnogo ranije. Mnogi benediktinski samostani u našim krajevima nastaju u 12. stoljeću.¹³

6. Rudinski glagoljski natpis iz 12. stoljeća nije velik, ali je vrlo značajan za kulturnu povijest srednjovjekovne Hrvatske. On nam baca sitnu zraku na jednu od najtamnijih strana naše srednjovjekovne povijesti, na pitanje postojanja odnosno nepostojanja hrvatskog staroslavenskog obreda na području sjeverne Hrvatske prije 11. stoljeća, a i u kasnijem vremenu. Nadamo se da će nova iskapanja i novi nalazi s područja sjeverne Hrvatske još više pridonijeti da se ovo pitanje osvijetli i da se tako skine koprena s jednog pitanja koje postoji u našoj historiografiji.

1) cf. *Codex diplomaticus* 1,36-38.

2) cf. *Codex diplomaticus* 1,38-38. Za pitanje glagoljanja u zagrebačkoj biskupiji prije i neposredno poslije osnivanja cf. N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, passim, i tamo navedenu literaturu. Mora se priznati da je pitanje glagoljanja u zagrebačkoj biskupiji u to najstarije doba nakon najnovijih radova o »hrvatskom« ninskom biskupu još više zamučeno: ninski biskup prema tim istraživanjima nije zaštitnik glagoljaša, niti je on glagoljaš, nego latinaš koji se bori za svoj primat metropolitane u hrvatskoj državi. U svjetlu tih tumačenja još nije dano tumačenje mjesta glagoljanja u Hrvatskoj u to doba, i u vezi s ostalim zaključcima o narodnom jeziku koji se nalaze u zaključcima splitskih sabora iz 925. i 928. Ovdje dodajem da se u zaključcima Drugog splitskog sabora nalazi podatak da je teren Hrvatske napučen i da čitav teren biskupija u Skradinu, Duvnu i Sisku (koje su ponuđene biskupu Grguru) ima mnogo svećenika i župa (*cum sint itaque omnes populate et deo adiuvante sacerdotum et plebium copiam habentes*, cf. *Codex diplomaticus* 1,37). Naročito naglašavam značenje riječi *plebium* koja znači »župa«. To je vulgarno značenje riječi *plebs* »narod, puk« koje se razvilo na sjeveru od Toskane, dakle u Lombardiji i Furlaniji, a njegova pojava u ovom tekstu dokaz da je ovaj furlanizam ušao i u Hrvatsku putem evengelizacije iz Oglajske (Akvilejske) patrijaršije. W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wör-*

terbuch, 4. izd., Heidelberg, 1968, označuje nominativ *plebe*, dok *Lexicon latinitatis mediae aevi Jugoslaviae*, sv. 2, fasc. V, 1975, nominativ stavlja *plebes*. Jedino je neobično da je potvrda za ovo značenje u ovom djelu tek iz 1464. i 1426, i to ne sa terena Hrvatske, one su iz Theinera i iz Slovenije) dok je potvrda iz zaključaka Drugog splitskog sabora najstarija (928) i jedina je s terena Hrvatske (ako nema dakako još koja).

3) cf. I. Tkalčić, *Monumenta historica episcopatus zagrabiensis* II, 5.

4) o tome priča Ivan Arhidakon Gorički (v. notu 4).

5) cf. A. Mohorovičić, *Problem razvoja romaničke arhitekture na tlu Hrvatske razmatran s osvrtom na ruševni kompleks Rudina u Slavoniji*, Ljetopis JAZU 64,1960,417-431; A. Horvat, *Rudine u Požeškoj kotlini, ključni problem romanike u Slavoniji*, Zbornik Peristil 5,1962,11-28. M. Peić, *Muzej u Požegi*, Bulletin JAZU 5,1957; G. Szabo, *Tri benediktinske opatije u županiji požeškoj*, Vjesnik HAND, n.s. 1906, J. Kempf, *posljednji ostaci sredovječne opatije Rudine*, Vjesnik HAD, n.s., 1907, *Isti Požega*, 1910; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, III, 1965,48-52. U radu A. Horvat i I. Ostojića citira se ostala literatura.

6. Upravo je nađena 10. siječnja 1955. Podatke o godini nalaza dobio sam od upraviteljice Muzeja Požeške kotline E. Geber. Na postojanje ove opeke u Požegi upozorili su me dr. M. Peić i dr. J. Buturac. Fotografiju sam dobio posredovanjem dr. J. Buturca. Koristim priliku da se svima spomenutima zahvalim na susretljivosti.

7) Ova se opeka čuva u tom Muzeju pod brojem 856.

8) cf. Vajs J., *Rukovět' hlaholské paleografie*, Prag, 1932,73 te Elis Mins, *Mélanges Boyer* 1925.

9) cf. J. Vajs, *Rukovět', o.c.*, 90 85-86.

10) cf. J. Vajs, *Rukovět', o.c.*, 84, V. Jagić, *Grškovićevo odlomak glagoljskog apostola*, Starine JAZU 26,1893,33-161.

11) cf. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb, 1958,16-22,67-68.

12) cf. *Codex diplomaticus* 3,93; A. Horvat, *c.c.*, 15.

13) cf. I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, III, 1965,29-45 (za osnivanje benediktinskih samostana u Srijemu), 47-64 (za osnivanje benediktinskih samostana u sjevernoj Hrvatskoj).

Ivica Degmedžić

CAR MANUEL KOMNEN U POŽEGI

Među velike planove bizantskog cara Manuela Komnena, ide i osvojenje granične linije Dunava. Kao što je nekada u riznici perzijskoga »velikoga kralja« Aleksandar našao među dragocjenostima vode iz Nila i iz Dunava¹, po istoj simbolici želio je Manuel da se nađe barem na Dunavu, kako je to prije njega uspjelo Augustu i Justinijanu.

»Car Manuel ništa nije propustio, što je trebalo da vrati rimskom carstvu sjaj iz antike« — veli o njemu Trogiranin Ivan Lučić². Zato se Manuel s vojskom često našao na Dunavu, u čemu je mnogo koristio i svoje rodbinske povoljne okolnosti. Njegovi rođaci bili su mađarski arpadovski prinčevi po njegovoj majci, jedinici kćerki kralja Ladislava I »Svetoga«. Zvala se Piroška, a kad se udala, tada još za princa, a kasnije cara Ivana II Dobrog Komnena, dobila je ime Irena.³

Zbog dinastičkih borbi pustolovni mađarski prinčevi nalazili su uvijek utočišta u Carigradu kod svoga velikog rođaka. Manuel se rado upuštao u njihove sukobe kao arbitar, a to mu je bila prilika da svaki puta sam odredi kolika ima biti protuusluga za primljenu pomoć.

Kroz dugi niz godina svoje vladavine — od 1143 — 1180. — Manuel je neprekidno pružao pomoć mađarskim pretendentima. Iako ih je bilo mnogo i svi još u mladim godinama, na svoju nesreću, umirali bi mladi, pa je tako pitanje nasljedstva prijestolja uvijek ostajalo otvoreno.

Manuelov način sređivanja rodbinskih odnosa mogao je hrvatskom narodu biti samo na zadovoljstvo. U najmanju ruku našli su se u ulozi trećega koji ne smije, ukoliko u Manuelu nisu gledali još više, saveznika i prijatelja, koji je bio na glasu zbog darežljivosti i velikodušnosti.

Kod Mađara zaoštrila se situacija nakon smrti kralja Gejze II kojom je prilikom došao na prijestolje njegov sin

Stjepan III još dječak. Kod Manuela su tada bila dva Gejzina brata, dakako pretendenti, a Manuel koji je branio stanošite da kralja nasljeđuje brat, a ne sin, digao se s vojskom opet na Dunav.

Stjepan III pobjegao je u Austriju, a Manuel, kad je došao, tražio je od Madžara da oduzmu vlast Stjepanu III i da je predadu njegovom stricu Stjepanu. Madžari nisu htjeli ni čuti za kandidata koji je za njih značio bizantinsku igračku, nego su po pravilu starješinstva izjasnili se za njegova brata Ladislava; pristali su konačno da mu na prijestolju bude nasljednik ipak njegov brat Stjepan kojega su mrzili.

Mladi Ladislav II nije imao sreće da dulje poživi — umro je već nakon šest mjeseci. Naslijedio ga je njegov brat Stjepan IV uveo sjaj na dvoru, kakav je vidio u Carigradu i brzo teškim teretima izazvao Madžare. Svršilo je konačno tako da je sinovac Stjepan III porazio teško svoga strica, ali kad ga je uhvatio, nije ga ubio, nego pustio da bježi.

Sasvim razumljivo, Stjepan IV našao je opet utočište u Carigradu kod cara Manuela. Ovoga puta vojna ekspedicija na Dunavu, nakon osvojenih prijašnjih čitapa, krenula je zapadno od Petrovaradina koji se spominje pod imenom Petrikon. Bilo je to u rano proljeće 1164., kad je Manuel zašao duboko u unutrašnjost i stigao do grada Pagatzion.

Izvjestilac o ovom vojnom pohodu bio je carski gramatik kyr Ivan Kinam koji je cara Manuela pratio gotovo u svim ratovima, te je zauzimaio najviše vojne položaje. Tako je imao prilike da direktno upozna nove krajeve.

Prema Kinamovu izvještaju, Manuel se najprije utaborio kod Petrika i krenuo s vojskom, vjerojatno da zauzme čitavu liniju Dunava od Petrika do blizu ušća Drave, te je prolazio mirno s vojskom dalje na zapad. Vidi se da nije htio ići visoko iznad Dunava, jer bi se mogao izložiti napadima češkoga kralja koji je bio saveznik Stjepana III.

Kad je Manuel došao već dosta visoko uzvodno, upravo je mimoišao neki otok kojemu Kinam ne navodi ime, ali bi najvjerojatnije mogla biti Erdutska ada i odmah iza toga prešao Dunav. Kinam i ovdje iznosi lijep primjer Manuelove snage i viteške požrtvornosti, kad je sasvim sam podmetnuo rame pod pretrpanu brodicu, ljudima i oružjem, u koju je već voda prodirala. Dotle su za vremena vojnici skočili u pomoć jer ih je posramio carev primjer. Kinam samo krat-

ko dodaje da je i ovdje »car stekao veliko ime, zbog čovječnosti.«

Budući da Kinamov tekst nije sačuvan iz prve ruke, nego posredstvom kompilatora, ispušten je opis puta s kratkom napomenom da je Manuel želio što prije doći u unutrašnjost u grad Pagatzion. Dolazak u grad je ipak opisan:⁴

Grčki original

ἔτι ὑπάρχοντι βασιλεὺς ὄνομα Ἰωάν. Τότε δ' οὖν ὁ βασιλεὺς ἀποστῆναι πρὸς τὴν πόλιν ὄνομα Παγάτζιον (87) ἐπέπεσε· ἣ δὲ πόλις μετρόπολις τῶν ἐν Σερμίου πελάγους οἰκία· ἐνταῦθα τε διαπερθεὶς ὁ τοῦ Ἰωάννου ποταμὸς ἀγγυρετός· ἐνθα πάλῃ οὐκ ἀποστῆναι λέγουσιν κρατεῖν· ἐξῆς δὲ διαπερθεὶς αὐτόν. Τότε πάλιν οὖν ἐνταῦθα πρὸς ὑπὸ τῶν, ἐξῆς δὲ πύργου

imperator. Itaque superiori e parte Istro trajecto ad civitatem nomine Pagatzium pervenit. Est vero illa Sirmiensis agri metropolis. Illic habitat gentis istius antistes, et ex ea in olarum multitudine innumera egressa est, qua illius comitatus sese adongeret. Illic igitur castris positus consedit; postquam autem accepit Stephanum iam prope esse, ad bellum se

Du Cangeii notae.

(84) *Bibl. Lat.*, V. not. ad Alexiad. p. 288.

(85) *Ibid.*, τὸ ἐξῆς. Quid si γράφω? Graecia et Latina scriptoribus graphium et γραφίον dicitur stylius ferreus ab una parte acutus, qua exarabuntur in cera litterae: ab altera parte planus, quo inducebatur quod ferream erat exaratum, et rursus complanabatur. Symphosius in enigmate, cuius

lucum est graphium: de summo planus, sed non ego planus in imo.

(86) *Kodéivov δίκην*. Vile Diogen. centur. 4, n. 74; et Mich. Apostol. cent. 9, n. 29.

(87) *Παγάτζιον*. Forte urbs, quae *Posega* dicitur, episcopatu insignis in Sclavonia Saviana.

Prijevod:

Tada dakle, Dunav gore negdje prešavši, pohiti prema nekom gradu, po imenu Pagatzion. Grad je upravo tada bio metropola Sirmijaca. I ondje je pozdravni govor održao onoga naroda prvosvećenik. Zatim je — ljepše nego što se može izraziti — mnoštvo okolnog naroda izišlo da kao kopljanici pruže počasnu pratnju.

Kinam završava opis boravka cara Manuela u nepoznatom gradu, gdje je tako gostoljubivo primljen, samo kratkom napomenom da se ondje i utaborio u punoj ratnoj spremi,

Prije svih ostalih pitanja, kao prvo nameće se, gdje je taj grad Pagatzion i da li je identičan s kojim poznatim mjestom? Prvo ime, kao odgovor, bilo je P O Ž E G A. Du Cange bio je prvi koji je nabacio takvu mogućnost i njemu Požega duguje čast svoga spomena u vrijeme, kad se još nije oslobodila od Turaka.

Du Cange — punim imenom Charles du Fresne sieur du Cange — bio je učesnik u pripremi velikog pothvata, izdanja bizantinskih povijesnih pisaca, što je na poticaj kralja Luja XIV izišlo 1670. u Parizu. Među pisce koje je Du Cange dobio na obradbu, ide i Kinam.

Do danas ovo pariško izdanje nije izgubilo na svojoj vrijednosti, a naročito što se tiče partija koje je obradio

Du Cange. Posebno su vrijedne njegove napomene i tumačenja, te se u kasnijim izdanjima ovoga teksta još uvijek preštapavaju bez promjene.

Napomena što ju je donio Du Cange ispod Kinamova teksta,⁵ gdje se spominje Pagatzion (pod br. 87) glasi:

Παγατζιον . Forte urbs quae Posega dicitur, episcopatu insignis in Sclavonia Savana. (Π. možda grad koji se zove Požega, znamenit zbog biskupije u Savskoj Slavoniji).

Još su dva istraživača iznijela mišljenje da Pagatzion znači Požegu. Prvi je **Smičiklas**,⁶ a drugi **Milobar**,⁷ ali nijedan od njih nije pružio dokaza za svoju tvrdnju. To su samo nabacene misli, pa se čak ne vidi, da li su znali da je Du Cange davno prije njih iznio hipotezu o istovjetnosti imena **Pagatzion/Požega**.

Međutim, prije nego što se počne razmatrati, koji elementi govore u prilog Požege, treba upozoriti i na protivna mišljenja. Većina autora drže Pagatzion identičan s Bačem, malim mjestom u Vojvodini, po kojem je čitav kraj između Tise i vertikalne linije Dunava, dobio ime Bačka. Bač je mjesto gdje je kralj Stjepan I, za Madžare Sveti, osnovao crkvu i nadbiskupiju.

Madžarski historičar **Katona**⁸ iz 18. v., kanonik crkve u Kaloči, inače vrlo kritičan duh, ustvrdio je da je Pagatzion po sličnosti oblika istovjetan s Bačem, posredstvom oblika **Batsium**: Pagatzion-Batsium-Bač. Za njim se do danas poverde svi koji susretnu ime Pagatzion. Samo što nitko od njih ni ne postavlja pitanja, nego kao gotovu činjenicu preuzimlju Katoninu tvrdnju.

Poredba i zaključak koju Katona iz nje izvodi, dakako nema nikakve težine uvjerljivosti. Zato je ni ne treba pobijati. Međutim, da se vidi, kako formalni kriteriji mogu zavesiti, treba podsjetiti na oblik **Bacensis**⁹ za koji bi se na prvi pogled reklo da je identičan s oblikom Bač. Ipak, pored ostalih, upravo je Madžar Andras Mócsy u najnovije vrijeme¹⁰ upozorio da je to iskvareni oblik od antiknog mjesta **Bassiana** — današnji Rumski Petrovci — i da pravilan pridjev od toga glasi **Bassianensis**.

Tako alternativa za Bač ne može biti smetnja da se uzme u razmatranje ono što je rekao Du Cange i da se izvuče zaključak u prilog Požege.

a) **Ime.**

Du Cange je usporedio oba imena **Pagatzion-Požega** i vidio da se u njima nalaze slični slogovi, ali ne idu istim redom; kad je izmijenio redoslijed slogova, dobio je oblik koji se podudara s **Požega**.

b) **Na glasu zbog biskupije.**

Bilo bi ispravnije da je rekao **na glasu zbog crkve i kaptola sv. Petra**. Visok ugled uživao je kaptol i u stranom svijetu, što je Du Cange svakako znao i stvorio zaključak da kaptol ima svoga biskupa u mjestu, pa je značenje pripisao episkopatu, a ne kaptolu. Kao što je poznato, požeški je kaptol pripadao biskupiji u Pečuhu, kao tzv. **capitulum collegiatum**. Zato ovdje treba rektificirati tvrdnju u prilog kaptola.

c) **Posavskoj Slavoniji.**

Zemljopisno određenje je pravilno, jer je uzeo u obzir prirodni položaj i kao karakteristiku, blizinu rijeke Save. Svakako da je u ovom području normalnija zamisao uzeti Požegu, kao metropolu, nego Bač.

Svojim tvrdnjama Du Cange je dovoljno uvjerljivo dokazao da se Pagatzion odnosi na Požegu, pa se na toj osnovi može i dalje istraživati. U toliko više, što je samo rutinski pravilno pratio originalan tekst, pa se njegovom metodom mogu interesantna mjesta i produbiti.

Kao dopuna tumačenja imena Pagatzion, neka posluži poredba s izrazom koji je sačuvan u darovnici kralja Andrije II cistercitima u Topuskom. Potječe iz vremena g. 1213., a donosi obavezna davanja podložnika.¹¹

de qualibet mansionis duas **pagachias** et cubulum unum avene et galinam unam
od svakog sjedišta dvije **pogače**, jedan mirov zobi i jednu kokoš

Pagachias u značenju pogača, oblikom se potpuno podudara s imenom Pagatzion. Vremenska razlika između događaja u Kinamovu tekstu i u Andrijinu privilegiju nije ni punih 60 godina, pa su prema tome istovremeni. Postavlja se pitanje, kako je došlo do ovog imena?

Kinam je informaciju o imenu mjesta najvjerojatnije dobio od okoline kralja Stjepana IV, jer su bili u pratnji cara, a poznavali su kraj. Po običaju madžarskih velikaša, imena ljudi i mjesta se uvijek iskripljuju, radi poruge i poniženja naroda koji su prezirali.

Ime Požega zvuči slično kao pogača, a Madžari je imaju i u svom jeziku, pa je na pitanje odmah dan podrugljiv odgovor. Naglasak za madžarsku riječ je *pogácsa*, kao što i u Slavoniji ljudi izgovaraju. Taj isti naglasak uzeo je Kinam za Pagatzion. Izgovor u prvom slogu glasa -o- bio je sigurno otvoren kao -a- što je također uzeo Kinam.

Za razliku od narodnog shvaćanja: ne hvali kruha nad pogače, za madžarskog velikaša to je nešto što jede niža vrsta ljudi koju su oni uvijek prezirali i što se vidi u izreci: Slaven nije čovjek, pogača nije kruh. Izrazit primjer takva shvaćanja postoji iz kasnijeg vremena.

Na madžarskom kraljevskom dvoru 1415. našao se bosanski vojvoda Hrvoje Vukčić - Hrvatinić i kad ga je vidio Pavao Chupor, dobacio mu je uvredljivo: »Bey Thot nem ember, pogácsa nem kenier.« Teško uvrijeđen vojvoda Hrvoje ode s dvora i, kako franjevački kroničar bilježi, obuče na se bikovsku kožu s uspravljenim rogovima i vodeći na ularu magaricu, ponavljao je: »Vidjet ću ja, da li Slaven nije čovjek, a pogača da nije kruh« i povede rat na Madžare u kojem je izginulo veliko mnoštvo vojnika madžarskog kralja.¹²

U sličnom duhu odgovorio je netko iz pratnje kralja Stjepana IV, da je ime metropole *pogača* izvrćući oblik Požega, da što više izvrgne ruglu grad i narod koji je iskrenom radošću dočekao Manuela.

Ako se malo vratimo na Kinamovu vijest o dočeku cara Manuela, radi provjere, kakva je bila stvarnost, doznajemo prvo da je grad tada upravo, bio metropola Sirmijaca. U području, gdje su oni živjeli, grad je imao tako odličan položaj.

Tu treba stati da iz drugih izvora nađemo tumačenje za ovo područje. Sirmij u doba antike bio je velegrad rimskog carstva koji je uništavan tokom mnogih ratova i razaranja, ali ga stanovništvo ipak nije sasvim napustilo. Mjesto je mnogo kasnije dobilo ime po svecu zaštitniku, sv. Dimitriju, što je do danas ostalo u obliku Mitrovica.

Ime Sirmij prelazi kasnije na područje, poznato kao *Pannonia Sirmiensis* u vrijeme vladanja istočnogotskoga kralja Teoderiha,¹³ dok se zapadnji dio zvao *Pannonia Savia*. Administrativno Savia je bila u sklopu s Dalmacijom, vjerovatno kao zajednički rudni distrikt. Kasnije su obje Panonije u istom okviru tj. *Sirmiensis* i *Savia*, pa bismo pod sugesti-

jom Du Cange-a, shvatili to kao »područje Sirmijaca«, kod Kinama.

Pored svih nedaća koje je proživljavalo ovo područje, čini se da je sačuvalo i dalje svoj administrativni okvir sve do kneza Ljudevita Posavskog, kako se vidi u izričitoj formulaciji Šišića:¹⁴ »... knez Ljudevit, čije je središte bio Sisak, a oblast mu je jamačno obuhvatala svu nekadanju rimsku Saviju, a možda i srijemsku Panoniju, zbog toga g. 818. ...« I još mnogo kasnije, u adresama rimskih papa traje kontinuitet Savije, pa se u impozantnoj retrospektivi može osjetiti značenje Požege kao metropole.

U Kinamovoj vijesti spominje se crkveni dostojanstvenik koji je održao pozdravni govor caru Manuelu. Kinam upotrebljava kao termin njegove časti *archiereus* — što znači prvosvećenik. Da je u mjestu bila biskupija ili nadbiskupija, Kinam bi upotrijebio termin *episkopos* ili *archiepiskopos*, a ovako to znači predstavnika ugledne duhovne organizacije, za požeške prilike tako dobro poznatog *prepozita kaptola* sv. Petra. I kod Kinama se osjeća visoko kulturno značenje ovoga dostojanstvenika.

Archiereus u smislu prepozit kaptola sv. Petra, bio je tada najviši odličnik u gradu, pa je zato on izabran da govorom pozdravi cara na dočeku. Reprezentantata civilnih i vojnih vlasti nije bilo, pa je Kinam, da bi podigao značenje crkvenog reprezentanta, istakao da je narod onaj koga prvosvećenik prati. Inače u crkvenoj hierarhiji svi najviši stepeni časti prate ime vladara. Ovu finu distinkciju u prilog naroda, treba Kinamu visoko honorirati.

Narod na dočeku bio je iz grada i čitave okolice, što zajedno znači *župsko* stanovništvo koje ima svoj župski grad kao središte. Ovdje je u živo prikazana slika toga stanja, gdje za značajne zgode ni udaljenost nije nikakva prepreka da se na vrijeme bude u gradu. Ujedno nam je odgovor, kako su mogle nastati nevjerovatne cifre prirasta stanovništva iz kasnijih vremena. Bilo je u vidu župsko stanovništvo.

Kao vrhunac istinskog iskazivanja pažnje, Kinam spominje kopljanike — *dorifori* — koji su između naroda izišli i spontano se svrstali u počasnu pratnju carskom posjetiocu. To je Kinama toliko zadivilo da nije mogao zatomiti osjećaja, nego je subjektivno notom dodao: »to je ljepše, nego što se može iskazati.«

- 1) Plutarh, Alexander 36
- 2) Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae, Amsterdam 1668. III. IX. 127
- 3) O Manuelu i Arpadovićima:
Smičiklas T., Poviest Hrvatska I. Zagreb 1882. str. 320-324
Klalić Vj., Povjest Hrvata Zagreb 1899. I str. 164-172
Šišić F., Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102 — 1301) Prvi dio (1102 — 1205) Od Kolomana do Ladislava III Zagreb 1944. str. 82 — 94
- 4) Joannis Cinnami historiarum V, 221 (J. P. Migne Patrologiae grec. t. 133 Paris 1864. p. 581)
- 5) ib.
- 6) Smičiklas, nav. dj. str. 321: »Car se međutim potegne u Požegu, bansku stolicu u ono doba.«
- 7) A. R. — Fr. Milobar, Ban Borić, Sarajevska »Nada« 1899 str. 216
- 8) St. Katona, Epit. chron. rer. Hung. I 321
- 9) Šišić, Priručnik, str. 167 (Justinijanova novela 14. IV 535)
- 10) Pauly-Wissowa RE Suppl. XI 346 Stuttgart 1968.
- 11) Smičiklas, Cod dipl. III 116
- 12) Fermentžin E., Chronicon »Starine« JAZU XXII Zagreb 1890, str. 20
- 13) Teoderih vladao od 493 — 526
- 14) Šišić, Pov. Hrvata Zagreb 1925. str. 311

Prof. Tihomil Stahuljak

SLIKE U MUZEJU POŽEŠKE KOTLINE

Početkom srpnja ove godine proboravio sam četiri dana u Požegi s prvenstvenom svrhom da sporazumno s upravom Muzeja pregledam slike koje Muzej posjeduje, da im izbližega upoznam značaj, ocijenim vrijednost i utvrdim stanje sačuvanosti, te pomognem Muzeju u njegovu traženju najprikladnijih koraka kako da te slike unaprijed ispravnije čuva, zasluženo izloži i kako da ih uspješnije i dalje sabire.

Od godine 1953. Muzej prebiva stiješnjen u staroj kući uglovnici glavnog trga u Požegi. Vežu, stubište i predsoblje Muzej dijeli s jednim trgovačkim poduzećem. Jedina oveća prostorija prizemlja kuće služi Muzeju za izložbe, a u jednoj sobi kata, naporedo s ravnateljem, rade i ostali namještenici Muzeja. Tri preostale nevelike prostorije kata Muzej iskorištava za stalan postav. Unutar toga postava bile su do nedavno javno izvještene tek nekoliko slika iz posjeda Muzeja.

Stisnut u tom nedovoljnom prostoru, Muzej je posljednjih godina većinu svojih slika držao u maloj prostoriji bez danje rasvjete i mogućnosti dovoljnog zračenja, pa su za ovu prigodu mojega pregledavanja slike jedna za drugom morale biti vađene iz toga skloništa i prenašane u veću prostoriju prizemlja, koju su posve ispunile. Osoblje Muzeja trudilo se da mi olakša njihovo pregledavanje, razvrstavanje, snimanje sa zapisima i djelomično fotografiranje.

Ovaj pothvat urodio je najnužnijim poželjnim uvidom u tu građu koju Muzej do sada nikada nije uspio javno pokazati u cjelini ili je očitovati barem pismeno. Ta bi građa oboje i te kako zaslužila. No niti bi se to moglo, niti smjelo poduzeti bez priprema koje bi to blago Muzeja dovele u poželjnije stanje.

Kad sam iz ostavštine izlučio manje brojne slike, koje su i manje vrijedne (uglavnom novije, slabo izvedene i kopije), stajalo je preda mnom tridesetak slika odreda odličnih i veoma dobrih. Od probranih umjetnina neke bi i ubuduće mogle biti izložene s drugom kulturno-povijesnom građom Muzeja, ali sve one najprikladnije bi došle do izražaja okupljene i

smišljeno raspoređene unutar posebnog odjeljenja Muzeja sazdanog na načelima galerije.

Jezgru te vrijedne zbirke umjetnina čine slike pretežno XVIII i XIX stoljeća. One su dospjele u Muzej prvenstveno iz triju izvora: iz javnih zgrada i ustanova Požege, iz starijih obiteljskih domova Požežana i iz dvoraca Požeške kotline. Nekoliko slika crkvenog značaja porijeklom je iz Požege ili iz njene okoline.

Većina od tridesetak slika već je dulje vremena u posjedu Muzeja koji je nedavno proslavio i pedesetu obljetnicu postojanja. Premda ove slike vrlo dobro ukazuju na ukupno življenje i posebice na likovno življenje Požege i Požeške kotline tokom zadnjih dvaju minulih stoljeća, te slike ipak ne zabušuju da Muzej nikada nije sustavno pribirao slike užeg i šireg područja. Muzej ih se domogao sticajem naročito povoljnih uvjeta i izuzetno sretnih otkupa. Sve ovo potvrđuje i knjigovodstvo ove zbirke Muzeja. No kako u sabiranju slika ustrajnost i znalaštvo ne postižu uvijek ono što jednome muzeju znade privesti lanac slučajnosti, u Muzeju Požeške kotline zametnula se tako ipak jedna zbirka slika koja i takva kakva jest, zavređuje najozbiljniju pažnju. Pa i više od toga: ona zahtjeva za sebe odlučno drugačiji položaj unutar Muzeja te unutar grada i kraja kojih je svojina. Ovoj zbirci trebalo bi dakle bezuvjetno izboriti određeni ugled unutar zbirke slika ostalih naših muzeja i galerija.

Od tridesetak slika za koje se zalažemo, desetak ih je u donjim slojevima dobro održanih, ali neke od njih su otežano čitljive. S njih će restaurator morati skidati stari poštutjeli ili potamnjeni lak i prevući ih novim zaštitnim lakom. Ima slika i okvira na kojima nema vidljivih oštećenja, pa neće biti potrebe da te okvire restaurator dira. To su slike i okviri koje je Muzej naslijedio darom ili otkupom, koje nikada nije posebice ili prigodice izlagao.

Na desetak slika vidimo oštećenja koja su u muzejima i galerijama česta, a plod su uhodanog krivog postupanja sa slikama. Muzeji i galerije rado vade slike iz okvira, nezaštićene slike još radije premeću, međusobno naslanjaju i preblizo vješaju o zid koji se uvijek isparuje. Obezokvirene slike galerije i muzeji iznutra i prekomjerno razapinju, a onda ih letvicama obijaju i sapinju. Za povremene izložbe slike čak i »čiste«, skidaju im lak, ili im ga ostavljaju i novim premazuju. Kad se od svega toga muzealcima i galeristima

bilo što spočitne imaju za sve već unaprijed pripremljenu izreku: svojim posjetiocima želimo slike prikazati »osuvremenjeno«.

Neprestano zadirkivanje u slike u našim muzejima i galerijama (od kojih se neki i neke već i odrekoše svakoga stalnoga postava, a zbrinutih skladišta ne dokopaše se nikada) vodi drobljenju okvira slikama (prvenstveno s donje strane) i još kobnijem mrvljenju slika (prvenstveno s rubova). Ovi tragovi očigledni su i na nekoliko slika Muzeja u Požegi. Ipak nisu ni tako brojni.

Na nekoliko slika Muzeja u Požegi ima i oštećenja koja nisu »muzejskog porijekla«, odnosno »galerijskog« iskona. Tako na slici biskupa Franje Thauzya nekoliko je manjih ozljeđa s probojem platna slika. Izgled joj pouzdano daje veću starost. Početkom našeg stoljeća sliku je objavio Julije Kempf u knjizi **Požega**. Vidljivo je da tada na slici Thauzya nije bilo današnjih oštećenja. Ozljede su morale nastati kada se Muzej u zgradi Županije našao u vrtlogu rata. No u Muzeju tada nije nastradala slika Marije s djetetom, iz XVIII stoljeća. Ona je morala dospjeti u Muzej sasvim zgužvana, a danas je u Muzeju pogrešno napeta na novi okvir. Spasavanje te slike zahtijevat će i njeno podlaganje novim platnom i retuše.

Pokušamo li zbrojiti potrebe vrijednih umjetničkih slika Muzeja u Požegi (za poimanje konzervatora slika odreda nulte i prve kategorije), tada izbija na vidjelo da bi im Restauratorska radionica Jugoslavenske akademije lako mogla udovoljiti u roku od godine dana. Neke slike ne bi trebalo uopće izložiti putovanju u Zagreb.

Godinama promatramo kako se u nas troše znatna sredstva na restauriranje spomenika (među njima i slika) i kako se tako zbrinuta djela bezbrižno ostavljaju u istim uvjetima koji su ih upropastili, odnosno ako ih se vraća u te uvjete, da bi ih ovi iznova, pa i dalekosežnije razarali. Sve te nesreće potvrđuju nam kako ima smisla samo ono zalaganje za spomenike koje je za njih naporedno i restauratora i konzervatora. U Muzeju u Požegi neće imati svoga opravdanja najpažljivija obrada načelih slika od strane znalaca restauriranja, budu li restaurirane slike vraćene dosadašnjem krivom načinu održavanja, a do prigode i krivom obliku izlaganja.

Druga polovina zadaće zbrinjavanja slika sastojala bi se u neodložnom pridjeljivanju Muzeju još četiri prostorije u susjednoj zapadnijoj jednokatnoj zgradi. U njima bi se

restaurirane slike mogle trajno izložiti javnosti unutar posebnog odjeljenja Muzeja. Prostorije su okrenute sjeveru, posjeduju jednoličnu rasvjetu. Nisu izložene suncu, pa su i postojane topline. Povišene su i odalečene vlaženju. Uz popratni stručni katalog slike bi u tim prostorijama vrijedno predočivale umjetnost Požege i Požeške kotline.

Ovo važi i za našu ukupnu brigu za kulturnu baštinu. Mi se nećemo dočepati povoljnijeg položaja budemo li i dalje odgađali zbrinjavanje čitavih skupina naših spomenika, bilo urbanističkog bilo nekog drugog značaja. Ovim se ne zalažemo za protezanje restauratorskih radova namah na čitave gradove ili na najveće u nas muzeje i galerije. No već je krajnje vrijeme da se negdje i mi počnemo baviti trgov nekoga grada ili manjom zbirkom nekoga kraja. Zato da nam čuvanje spomenka ne ostane svugdje i do vijeka romantičko bavljenje pojedinim monumentima, ono čuvanje spomenika kojemu iz romantizma dobro poznamo neuspjehe!

U vezi Muzeja u Požegi imamo i jedan nesvakidašnji trg, a imamo i jednu neposvudašnju zbirku slika! Učinimo nešto za njih, ali ne načinom krnjim od kojega je tako mala korist našim spomenicima!

Za sve vrijeme prebivanja u zgradi bivše Županije, slike Muzeja u Požegi dijelile su zajednički prostor s ostalom izloženom građom i u njenom obilju nisu se dovoljno isticala kao moguća samostalnija građa Muzeja. Preseljenjem u zgradu u kojoj danas prebiva stiješnjen, Muzej je silom prilika gotovo sasvim sakrio svoje slike i Požegi i sebi. Posljedice te zle igre skrivača nisu izostale: sred Požege zatajena zbirka slika ostala je sve do danas bez svake zaslužene potpore i Općine i Republike.

Gotovo posvuda najveća je nevolja naših muzeja i galerija da nikome ne mogu pokazati ono što posjeduju, pa tako nikome ni dokazati što trebaju. A to što trebaju nikako nije samo novac. Od mjerodavnih potrebno im je i razumjevanje, a od šire javnosti ljubav. Sve je to uzmanjkalo i ovoj zbirci slika u Požegi. Tako Požega uopće nije svjesna da u sebi nosi jednu neviđenu galeriju slika, a Hrvatska da još jednu galeriju nosi u sebi skrivenu!

U Požegi izlaz iz te nedaće nije pretežak, ali potrebno je da ga pravilno odmjere i da združeno porade na njemu i Grad i Država, i Restauratori i Konzervatori! Nema drugoga uspješnoga spasa vrijednim slikama Muzeja u Požegi!

Portret Alojzije Janković, ulje na platnu, autor nepoznat. Veličina 92x77 cm. Vrijeme nastanka slike XVIII. st. Slika ušla u Muzej 1927. god., inv. br. 64.

Milan Lukić

O PROIZVODNOM PROGRAMU I TEHNOLOGIJI PROIZVODNJE PARTIZANSKE LJEVAONICE OBOJENIH METALA NA PAPUKU

U odjelu narodnooslobodilačke borbe Muzeja Požeške kotline u Slavonskoj Požegi godinama se čuva partizanska registarska tablica broj trideset šest. O njoj, kao svojevrsnoj zanimljivosti, pisali su »Vjesnik u srijedu« i »Večernji list«. Iz tih napisa čitaoci su mogli saznati da je počevši od 1944. godine svako neprijateljsko vozilo koje su zarobile jedinice Sestog slavonskog korpusa odmah dobilo uz partizanskog vozača i partizanske registarske tablice, da su se one proizvodile u mehaničkoj radionici Šestog korpusa i da je ta radionica bila smještena negdje u Papuk planini. To je uglavnom sve.

Radi se zapravo o mehaničkoj radionici koja je za vrijeme rata radila u Papuku nedaleko sela Kamenskog Vučjaka u predjelu zvanom »Čejzovac«. Radionica je u svom sastavu imala kovačnicu, bravariju i ljevaonicu obojenih metala. Nekadašnji majstori stolarske radionice Šestog korpusa Ivo Tomeš iz Lužana, Franjo Mazal iz Požege, Ivan Mandić iz Trenkova i Antun Gezl iz Orlovca sjećaju se još i danas mnogih zanimljivih detalja iz dana kad su njihovi susjedi ljevači osvajali proizvodnju registarskih tablica i drugih proizvoda. Sjećaju se i glavnog partizanskog modelstolara koji je radio modele. Njega su ovako opisali: visok, jak, vrijedan, odličan majstor, Brođanin, Slovenac, predratni komunista. Zvao se Srećko Kern. U partizane je došao iz slavonskobrodske tvornice vagona. Tragom tih podataka utvrđeno je u personalnoj evidenciji tvornice »Đuro Đaković« da se Kern poslije oslobođenja vratio u tvornicu, ali je ubrzo rješenjem Ministarstva teške industrije FNRJ premješten u Ljubljano da bi kao vrstan stručnjak sudjelovao u izgradnji tvornice »Lito-stroj«. Od tada živi u Ljubljani i rado se sjeća svojih partizanskih dana provedenih na Papuku. Kad smo mu u prolje-

će 1975. godine pisali da bismo željeli prikupiti što više podataka o radu partizanske livnice na Papuku, obraditi ih i spasiti od zaborava, poslao nam je sačuvani članak: »Ljevaonica obojenih metala Šestog korpusa NOV i POJ« iz stručnog časopisa »Ljevarstvo br. 4/1955« uz napomenu da je pisac tog članka M. Simić bio glavni ljevač i ujedno upravnik nekadašnje livnice na Papuku. Taj malo poznati članak, objavljen prije dvadeset dvije godine, pun je zanimljivih podataka i predstavlja vrijedan dokument o razvoju ljevarstva u partizanskoj privredi Slavonije.

Današnju mladu generaciju ljevača sigurno će zanimati kako se proizvodilo u partizanskim šumskim brvnarama bez električne struje i strojeva, bez dovoljno alata i pribora, kako su se partizanski ljevači snalazili za sirovine, šta su sve proizvodili i kako je u ratnim uvjetima izgledala partizanska tehnologija proizvodnje?

»Pijesak za izradu kalupa, piše Simić u svom članku, dopremalo se iz sela Branežaca, čije čitavo područje obiluje sitnim bijelim ljevačkim pijeskom, osobito podesnim za izradu kalupa za aluminij. Peć za topljenje metala bila je površinska, zidana iz obične opeke, a omazana vatrostalnom masom koju posjeduju područja oko Grahovljana. Za stvaranje umjetne promaje služio je kovački mijeh. Gorivo za topljenje metala bio je drveni ugalj dobiven od pridanaka grabovih mladica. Svakako najveći problem bio je u čemu i kako taliti metale, budući da grafitnih lonaca za taljenje metala nije bilo. Drugovi su predložili da se koriste nerasprsnute bombe koje je neprijatelj bacio na pozadinske objekte partizanskog teritorija. Naši drugovi diverzanti povadili su iz njih eksploziv i korisno ga upotrijebili u borbi s neprijateljem. Šiljata strana bombe služila je kao dno lonca. Ostali ljevački alat za rukovanje oko peći i vađenje lonca: vile, kliješta za vađenje lonca iz peći i sav ostali sitni alat izradili su drugovi kovači na Vučjaku. Prvo lijevanje mjedi odmah je uspjelo. Pokazalo se da su »lonci« dosta dobri s obzirom na izdržljivost. Iz jednog »lonca« lijevalo bi se i po deset puta po 40 do 50 kg mjedi, ako se pazilo da ga vatra naglo ne nagriza. U »loncima« nije bilo oskudice pošto se među bačenim bombama našlo dosta onih koje nisu eksplodirale.

Ljevaonica je uglavnom izrađivala razne ležaje za male termoelektrane, dijelove postrojenja pilana i mlinova, obavljala razne usluge narodu, među kojima je vrijedno spomenu-

ti lule od aluminijske koje su zamijenile seljacima cigarete u nezdravom novinskom papiru, žlice, po koju zdjelu itd.

U jednom naletu na pilanu »Leštat« 1944. godine neprijatelj je razbio tanjurasti zupčanik kao i zupčaste poluge koje služe za pomicanje vagoneta sa trupcima, misleći da će time onemogućiti rad u pilani. Po povlačenju neprijatelja drugovi su za pet dana osposobili pilanu za rad, pošto su prema razbijenim strojnim dijelovima gatera izlili nove strojne dijelove od aluminijske. Vidjevši mogućnost izrade i složenijih strojnih dijelova drugovi su pristupili generalnom popravku vršaćih garnitura koje su ležale skrivene u šumi godinama nepopravljene. Ležišta za vršalice izrađivali su od puščanih i topovskih čahura, te zvonovine kojom bi poboljšali kvalitetu slitine.

Od kolike je važnosti bila lijevaonica u pojedinim momentima, služi najbolje za primjer slučaj kad je u Požeškoj kotlini na vršalici trebalo izmijeniti ležajeve koji su se u radu pokvarili. Za nepunih 48 sati vršaća garnitura je radila s novim ležajevima, radeći dan i noć, dok su se naše operativne jedinice tukle s neprijateljem za svaki snop žita.

Pri partizanskom mlinu kod Leštata radila je partizanska ljuštionica ječma. Za ovu ljuštionicu, sve osim drvenih dijelova, bilo je izliveno od aluminijske i mjesecima služilo svojoj svrsi.

Lijevanjem se riješio i jedan važan problem saobraćajnog odsjeka pri Šestom korpusu NOV i POJ. Registarske tablice za motorna vozila lijevane su od aluminijske, tako da je svako zarobljeno neprijateljsko vozilo dobilo urednu i tehnički na visini izrađenu registarsku tablicu. Za uspješan rad partizanske lijevaonice u Slavoniji imao je vidnu zaslugu drug Srećko Kern modelstolar, Slovenac, koji se svojski zalagao i radio dan i noć na rješavanju tehničkih problema, crtanju i izradi modela za izradu kalupa.

Materijalna baza za uspješni rad lijevaonice bila je uglavnom različit ratni materijal, srušeni avioni-saveznički i njemački, puščani i topovski meci kojima se neprijatelj služio u pokušajima da uništi narodnooslobodilačku vojsku. Tako se oružje uz ostali materijal nakon preradbe u partizanskim radionicama vraćalo u borbu, doprinosilo uništavanju neprijatelja i upotpunilo napore naših naroda za oslobođenje i završavanje rata — ističe Simić na kraju članka.

Tablica za partizansko vozilo, MPK inv. br. 2909

U požeškim selima pod Papukom pronađene su u ljetu 1975. godine još dvije partizanske registarske tablice u dobro očuvanom stanju. Jednu je sačuvao Antun Gezl iz sela Orljavca, nekadašnji stolarski majstor u radionici Šestog korpusa, a drugu Joco Bunčić poljoprivrednik iz sela Kamenškog Vučjaka. Kao provjereni dokaz kvalitete registarskih tablica rađenih na Papuku može poslužiti ovaj podatak: tablica koju je sačuvao ratar Joco Bunčić funkcionalno je služila svojoj svrsi trideset jednu godinu. Ona je bila prikovana na njegovim zaprežnim kolima s kojima se skoro svakodnevno služio sve do ljeta 1975. godine kada ju je skinuo s kola i poklonio požeškom Muzeju kao svoj prilog proslavi 30-godišnjice oslobođenja od fašizma.

U ljetu 1975. godine pronađena je u podplaninskom selu Gornjim Vrhovcima i popularna partizanska aluminijska lula s utisnutom petokrakom zvijezdom i kamišom od orahovine. Te lule lijevači su proizvodili radi zaštite zdravlja strastvenih pušača na oslobođenoj teritoriji Slavonije jer su seljaci u to vrijeme, zbog kronične nestašice papira za cigarete, bili silom prilika primorani motati svoju »krdžu« u papir najlošije kvalitete. Tko je partizanskoj lijevaonici izdao nalog za proizvodnju lula za sada se još pouzdano ne zna ali se predpostavlja da su to bili zdravstveni organi narodne vlasti. Pronađenu lulu sačuvao je Radovan Radivojević Rajko nosilac »Partizanske spomenice 1941« iz G. Vrhovaca. I ona je pouzdano služila svojoj svrsi punih dvadeset osam godina jer je na nju pušio Radovanov otac Ilija sve do svoje smrti krajem 1972. godine.

Svi sačuvani proizvodi partizanske lijevaonice čuvaju se u Muzeju Požeške kotline.

I danas, trideset dvije godine po završetku rata, na strmini u »Čejzovcu« kraj malog planinskog potoka vidi se pod bukvama lijepo poravnani teren gdje je u danima NOB radila partizanska livnica. U njoj su Simić, Kern i njihovi drugovi danonoćno radili, pomažući našim jedinicama i narodu na oslobođenoj teritoriji. Malo dublje u šumi naziru se ostaci zarušenih bunkera. U njih je za vrijeme neprijateljskih ofenziva skrivan alat i materijal. Partizanski majstori borili su se tada protiv neprijatelja s puškom u ruci, da bi se odmah po prestanku ofenzive ponovo prihvatili alata i nastavili s proizvodnjom.

Bogdan Bosiočić

MILIĆ FERDO — FEĐA, revolucionar pripadnik internacionalnih brigada u Španiji-politički komesar XXI udarne slavonske brigade.

Zivotni put mladog Ferde Milića nije bio lak. Rođen je u burnim godinama, vrijeme prvog svjetskog rata, 1915. godine u Sremskoj Mitrovici, u siromašnoj radničkoj porodici. Njegov otac Stjepan, doselio je iz Pušća Bistre, Hrvatsko Zagorje, bavio se grafičkim zanatom, a majka Karolina Keller — Lina bila je radnica.

Godine 1924. došao je vrhunac siromaštva porodice Milić zato otac odlučuje da otputuje u Ameriku. Mladi Feđa uči zanat. Kretao se u redovima napredne radničke omladine. Zvali su ga Braci i po tom je bio poznat dok je živio u Mitrovici. Najviše je radio konobarske poslove.

Poznato je da je u toku 1935. godine radio kao konobarski radnik u gostionici kod željezničke stanice. Imao je mogućnosti da se sreće s raznim ljudima i mnogim revolucionarima, koje su često žandari provodili u kaznionicu na izdržavanje kazne.

Početak 1936. godine Feđa odlazi u Beograd gdje se povezuje s naprednom radničkom i studentskom omladinom. Često je pisao majci i u pismima joj upućivao riječi ohrabrenja. Godine 1937. se javio iz Pariza, pisao joj je da je kao konobar u studentskoj menzi pošao sa studentima na međunarodnu izložbu u Pariz. Ustvari je to odlazak u Španiju, odakle joj se brzo javio. U pismima majci govori o pravednoj stvari za koju se bori, o vjeri u pobjedu. Piše joj o mnogim borcima koji su svrstani pod proletersku zastavu. Jednom joj je u pismu javio da se nalazi u bolnici u Barceloni jer je ranjen na frontu kod Valencije. Tješi majku da nije opasno i neka ne brine.

U šestoj knjizi sjećanja španskih boraca piše da je Feđa stigao u Španiju 15. 11. 1937. godine. Mladi revolucionar se predaje zanosu borbe, puno uči i počinje da piše. U član-

Ferda Milić — Feđa, u Španiji

ku napisanom za iseljenički list u Kanadi »Slobodna misao« opisuje život u jedinici. Sa zanosom piše o borbenom duhu svoje jedinice, o uspjesima baterije »Stjepan Radić«, o vjeri u pobjedu. Kaže da je komandir baterije Veljko Kovačević (sada general), a komesar baterije Stjepan Serdar, iseljenik, iz Kanade, koji se borio u bataljonu »Dimitrov« prije dolaska u bateriju. Opisujući Španiju, kaže da nikada nije mogao zamisliti koliko je to lijepa zemlja. Završavajući članak, obećava čitaocima da će se još javljati.

Pobjedom fašističke frankističke falange nad snagama demokratske republike Španije, kao i svi naši španski borci, našao se u logorima u Francuskoj. Često piše majci, unosi povjerenje kod majke za pravednu stvar i nadu da će se uskoro vidjeti kod kuće. Savjetuje joj kako da se povezuje s naprednim ljudima koji će se založiti za njihovo puštanje na slobodu.

Komunisti u žicama su se pripremali za nove zadatke koji ih očekuju, jer je II svjetski rat već uvelike trajao. Odvaja se svaki dinar, a organizuju se grupe za prelazak u Jugoslaviju. Pišući o tim događajima u svojim sjećanjima general Vojo Todorović u članku od VERNEOA DO USTANICKOG DRVARA, iznosi kako o njima podaci još nisu stigli do gestapoa. »Ferdo Milić i ja radili smo kao varioci

pod vedrim nebom na montiranju i zavarivanju željezničkih cijevi raznih profila s majstorom Karlom, članom nacional-socijalističke partije koji je na reveru nosio emajliranu okruglu značku s kukastim križom. Naš komitet u kojem je bio Vlado Lončarić i Obrad Stišović, funkcionirao je od izlaska iz logora Verne. Već od prve plaće smo odvajali za bjegstvo u zemlju. Odlučili smo da s prvom grupom pođem ja i drug Vlado Lončarić koja je imala sedam do osam drugova, a u drugoj grupi Obrad Stišović, Uzunovski i Čoče. Prevodio nas je Cvetko Vječeslav — Flores u organizaciji partijske organizacije Zagreba«. Tako je vjerojatno došao u zemlju i naš drug Feđa ili, kako su ga naši drugovi u Španiji zvali - Pedro. A odavde po direktivi partije poslan je u Slavoniju da prenese svoje bogato revolucionarno, partijsko i vojničko iskustvo.

Kada je formirana I slavonska brigada, kasnije proslavljena XII Proleterska slavonska brigada »Majka Slavonije«, Feđa dobija zadatak da rukovodi agitpropom Brigade, da organizira informiranje boraca i starješina, da formira bataljonske i četne kulturno-zabavne grupe. Lično podučava mlade komesare i komandire u pisanju svojih iskustava, opisivanju borbe i rada s narodom. Organizira pjevačke horove, rukovodi takmičenjem između bataljona i četa. Pišu se džepne četne i bataljonske novine.

Po direktivi i naređenju I slav. korpusa (kasnije VI), formira se XXI slavonska brigada koja ulazi u sastav X (kasnije XXVIII divizije). Partija određuje iskusnog i prekaljenog revolucionara Feđu za komesara Brigade, a za komandanta hrabrog i već poznatog, može se reći legenda Slavonije, sada generala Daku Puača. U sastav Brigade odlazi Četvrti bataljon XII brigade, koji će u novoj Brigadi biti Prvi. Štab Brigade iz Požeške kotline odlazi na područje Podravske Slatine i kod malog sela Drenovca formira svoj II bataljon, a u Voćinu 24. maja i svoj III bataljon. Već 25. maja, dakle na rođendan druga Tita, Štab Brigade je izvjestio Štab Divizije da je Brigada formirana i spremna da primi prve borbene zadatke.

Štab VI korpusa je odlučio da 4. juna 1943. godine svim snagama napadne jako neprijateljevo uporište Našice, a sa dva bataljona mlade XXI brigade, jako utvrđeno selo, Donju Motičinu. Ovo selo je branio ojačani vod ustaša iz VI satnije. Napad je otpočeo jednovremeno na obadva uporišta. Vodila se ogorčena borba.

Štab Brigade donosi odluku da izvrši pripreme za odsudni juriš i slamanje otpora. Javlja se najhrabriji za bombaše i udarne grupe. Komunisti i skojevci se dogovaraju da uporište mora pasti prije zore. Feđa odlazi u prve borbene redove, želi ličnim primjerom da povede svoje borce u juriš, ali u tom žaru borbe pogađa ga neprijateljski metak u glavu. Vijest se brzo pronijela strojem.

Na obroncima Krndije, kod izvora Dobra voda, okuplja se razvučena kolona da se oprosti od svoga Španca i komešara. Tu su najviši rukovodioci Slavonije. Prvi je govorio o liku Feđe, Špancu, revolucionaru i internacionalisti komandant Korpusa Petar Drapšin. On poziva sve borce i rukovodioce da slijede njegov put, da smjelo idu u nove juriše do pune pobjede, da će se tako najbolje odužiti svome komešaru. Dobra voda se od tada zove »Feđin bunar«.

Jedna brošura XXI brigade cijela je posvećena drugu Feđi.

Iz neobjavljene građe za kronologiju XXI ud. slavonske brigade.

Zdenka Lechner

SELJAČKO LONČARSTVO

Golobrdski lončari i novoselski pokljukari

U požeškom kraju zadržala su se gotovo do drugog svjetskog rata dva specifična oblika seljačkog lončarstva, kojima se do sada nije našla paralela na području sjeveroistočne Hrvatske. To su lončari iz Golog Brda koji su svoje lonce, ćupove i ostale predmete izrađivali na ručnom lončarskom kolu, i pokljukari iz Novog Sela koji su svoje proizvode: samo pokljuke oblikovali pomoću kalupa.¹ Jedni i drugi majstori, kako ih je narod nazivao, bili su seljaci zemljoradnici koji su se uz gospodarske poslove bavili i lončarskom radinosti.

Lončari visoko cijene svoje umijeće i nigdje ne pristaju da ih se smatra samoucima, jer je to obrt, koji se mora izučiti. To podvlačimo na osnovu inzistiranja i obrazloženja feričanačkih lončara.² Sami golobrdski lončari nisu direktno potvrdili takvo mišljenje, jer je zadnji lončar umro oko tri-deset godina prije poduzetih istraživanja, ali razumjeli smo ga posrednim putem, od kazivača, koji znaju da su mladi učili lončariju od majstora u selu. I eto, »sin Ivana Paprića nije tko naučit poso od oca, zato sad više nema nijednog lončara«.

Golo Brdo i Novo Selo su dva najpoznatija seoska lončarska lokaliteta u požeškom kraju, jer su u njima bili najtrajnije i najbrojnije zastupani lončari i pokljukari, koji su svoje proizvode znali plasirati u bližu i dalju okolicu, pa i izvan granica Hrvatske.

Inače se može primijeniti i za požeški kraj pretpostavka izražena općenito za cijelu Slavoniju³, odnosno tvrdnja izrečena za srednje područje sjeverne Hrvatske⁴ da je lončara bilo svugdje (u 19. st.), gdje je nedaleko mjesta bilo valjane lončarske zemlje. Jednako kao za sela, isto je pravilo vrije-

dilo za trgovišta i gradove — gdje god je bilo dobre lončarske zemlje, tu se smjestio jedan ili više lončara. U Požeškoj kotlini ta tvrdnja može glasiti: gdje god je bilo »majstora«, tako se izrađivalo zemljano posuđe, jer smo u slučaju novoselskih pokljukara ustanovili da su oni potrebnu glinenu sirovinu dovozili iz udaljenosti od 18 do 20 km.

Kako nas u ovom prikazu ne zaokupljaju lončarski obrtnici, koji su živjeli u gradovima i trgovištima, ne spominjemo lončare u Slavonskoj Požegi, Pleternici, ili kojem drugom mjestu, iako su i oni pripremali zemljano suđe također i za seoske potrebe i prodavali svoju lončarsku robu seljacima. U ovom času upozoravamo na činjenicu da su svi lončari u Slavoniji, bilo gradski ili seoski, u posljednjih sto do stope-deset godina radili na nožnom lončarskom kolu pa je izuzetak i pravo iznenađenje — naslućeno 1962. g. — da se u Golom Brdu tako dugo održao u životu stariji način narodnog lončarstva s upotrebom ručnog lončarskog kola i arhaičnim oblicima posuda.

Okruženi unaokolo lončarima na nožnom lončarskom kolu u selima susjednih općina: iz općine Našice — u Feričancima i Gornjoj Motičini, iz Đakova — u Levanjskoj Varoši i Trnavi, iz Nove Gradiške — u Vrbovi i Cerniku, jakom lončarskom centru, i iz Pakraca — po proizvodima znanim, ali neispitanim lončarima, dakle uz sve te evidentirane lončare na nožnom lončarskom kolu za sada su golobrdani prvi i jedini poznati lončari, koji su radili do naših dana na ručnom lončarskom kolu na području sjeveroistočne Hrvatske. Po tehnici rada oni su srodni lončarima u dinarskoj i jadranskoj zoni SR Hrvatske, te drugim lončarima, koji rade na ručnom kolu, na ostalim područjima SFR Jugoslavije.⁶ A novoselski pokljukari, kako im i samo ime kaže, pravili su samo pokljuke zvane još u požeškom kraju **cripnje**, a dalje u Slavoniji i »vršnik«. Pokljuke su zemljani poklopci u obliku malo s ploštene polulopte, pod kojima su se na nekadašnjem otvorenom ognjištu pekla razna peciva.

Pokljukare nisu smatrali lončarima, ali i njih se oslovljavalo titulom »majstor«. Oni nisu imali lončarsko kolo, ni ručno, ni nožno, nego su svoje proizvode oblikovali na zemljanom kalupu. Do sada se nismo u Slavoniji susreli s tom vrstom majstora pokljukara, jer su pokljuke radili lončari. U Etnografskom muzeju u Zagrebu i u Muzeju Slavonije u Osijeku postoje primjerci pokljuka s područja Slavonije, a

koje se razlikuju od novoselskih i međusobno pa se mora pretpostaviti da potječu iz raznih lončarskih radionica, poimence iz Pakraca, Cernika, Semeljaca..... A ni upotreba kalupa ili »modla« nije nepoznata općenito u Slavoniji. Zna se da su se neki lončari običavali poslužiti kalupom za pravljenje pojedinih suvrstica posuda, na primjer: feričanački lončari za izradu svojih »modlovanih zdela«.⁷ — U Slavoniji više nema ni lončara ni pokljukara, koji se bave izradom pokljuka.

Pokljuka

Golobrdski lončari

Zahvaljujući običaju golobrdskih lončara da urezuju na većim posudama godinu proizvodnje u samom ornamentalnom pojasu ili iznad njega, saznajemo da je zadnji lončar Ivan Paprić radio još 1935.g. Jedini je on ustrajao do tog vremena u lončarskom poslu, a za ostale je najvjerojatnije da su prestali radom prije ili tokom prvog svjetskog rata. Ljudi misle da je u Golom Brdu početkom 20. st. bilo četiri-pet lončara, ili možda koji više. Sjećaju se, ili su čuli još za Luku Posavčića, Linju Čošića, Luku Grila i Ivana Ivića.⁸

Golobrdski lončari nisu bili registrirani kao obrtnici. Selo pamti da su tu »oduvik« bili lončari, ali nikako ne može prihvatit Korajčev visoki broj majstora. Vilim Korajac u

»Šijacima« (1868. g.) navodi da je Golo Brdo imalo 70 lončara. Međutim on nije pisao dokumentarni prikaz, nego humoriističku pripovijetku pa je imao slobodu pisanja. Na temelju realnog broja od pet do šest lončara, koliko ih je radilo koncem 19. st. i početkom 20. st. može se pretpostaviti da ih je polovicom 19. st. moglo biti nešto više, ali ne desetostruko. Što se tiče rada na lončarskom kolu, Golobrdani su razbili dilemu, koju je Korajac nametnuo prikazavši lončara koji sjedi usred sobe »na niskom tronošku stolcu, a pred njim se vrti veliki lončarski kolut« — što odgovara stavu pri radu na ručnom lončarskom kolu, a zatim kako »desnom nogom vrti kolut«¹⁰ — što bi upućivalo na nožno kolo.

Golobrdsko lončarsko kolo bilo je ručno. Više nema dvojbe, jer su vjerodostojne tvrdnje Golobrdana, napose iz obitelji Paprić,¹¹ koji su godinama gledali kako Ivan Paprić »rukom tera kotač«, ili »rukom vrti kotač« svojeg ručnog lončarskog kola. Tako su radili i drugi golobrdski lončari, jer su učili jedan od drugoga. Adam Paprić je dapače potcrtao svoju izjavu; »Nisam ni čuo da je koji lončar u selu tero nogom«.

Kao materijalni dokaz služi jedan dio pronađenog Paprićevog lončarskog kola — kompletna drvena okrugla ploča zvana **kotač**. Kotač se sada nalazi u Muzeju Požeške kotline¹².

K o t a č.

Pod nazivom **kotač** razumijeva se i cijela naprava ručnog lončarskog kola, ali i sama gornja okrugla ploča, koja se sastoji od dva elementa. Svi su sastavni dijelovi kotača drveni, što odgovara svojstvima u tipu ručnog lončarskog kola. Golobrdsko se lončarsko kolo sastojalo od podloge u obliku **križnica** s klinom u sredini i velike okrugle ploče — **kotača** koji se vrtio na tom klinu.

Ali taj kotač, koji se vrti, nije samo jednostavna okrugla ploča, nego je ploča koja je podložena jakim drvenim križem, koji nije priljubljen uz nju. Križ je spojen s pločom pomoću četiri kratka drvena čepa visine oko 3 cm. Pri kraju svakog križnog kraka je po jedan čep.

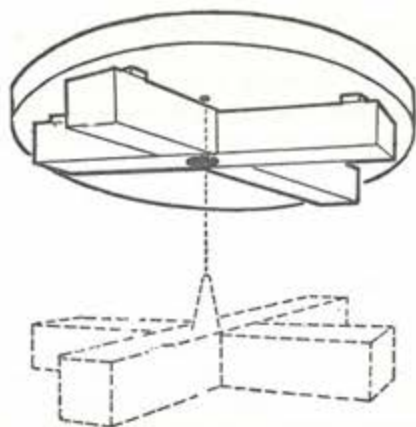
Dimenzije Paprićevog kotača su slijedeće: okrugla ploča — promjer 58 cm, debljina 4,5 cm; križ — dužina krakova 50 cm, šir. 7 cm, vis. 13 cm; čepovi — šir. 4 cm, vis. 3 cm, debljina 2 cm.

U sistematizaciji Cvetka Popovića¹⁴, koji je po tipu svrstao ručna lončarska kola na području Jugoslavije u starija i mlađa, ne nalazi se oblik golobrdskog kotača. Masivnost ovoga išla bi u prilog starijeg tipa, ali konstrukcija s primjenom križa ili križnica (što gore nismo navodili da je lakše razlikovati križnice kao križ podno okrugle ploče od križnica koje služe kao podloga) približava ga mlađem tipu »kola s krstinama«. Karakteristika mlađih lončarskih kola, koja su do sada bila poznata, sastoji se od okrugle ploče i vertikalnim spojnica vezanog donjeg dijela konstrukcije (»krstina« ili »kotura«). Do sada utvrđena varijanta »kola s krstinama«¹⁵ ili »kola s krstom«¹⁶ pokazuje da se te krstine nalaze na znatno većoj udaljenosti od okrugle ploče. Na takvom kolu iz Velog Iža (Zadar) razmak između ploče i križnica iznosi 18 cm¹⁷. Golobrdski kotač ima minimalnu udaljenost: 3 cm od ploče do križa, koji se također nazivaju **križnicama**. Kako golobrdski **kotač** po elementu križa — križnica ispod ploče, svrstavamo u mlađa ručna kola, moramo ga označiti kao stariju, ili najstariju varijantu tog tipa — svakako stariju od Popovićeve varijante 1 (kola s krstinama).

Golobrdski kotač velikih dimenzija. Dok kaluđerovački kotur¹⁸, koji pripada starijem tipu lončarskih kola, ima promjer 30 cm, a kolo iz Velog Iža, koje je prema navedenoj sistematizaciji s izrazitim odlikama varijante broj 1 mlađeg tipa, ima promjer 33 cm, dotle golobrdski kotač ima promjer 58 cm. U stručnoj literaturi nisu nađene te dimenzije. Dojam slične veličine golobrdskom kotaču ostavlja samo ilustracija lončarskog kola Mordvina iz SSSR-a¹⁹.

Kako duže i brže okretanje kola ovisi o veličini ploče i izvjesnoj težini, izgleda da su golobrdski lončari izvrsno pogodili te konstrukcione principe, udovoljivši i trećem zahtjevu da osovina nije previsoka — kažu da je klin bio visok oko 10 cm.

Golobrdsko lončarsko kolo zovemo **kotač** prema podacima većine kazivača iz Golog Brda, a i potvrde od poznavatelja iz Doljanovaca¹⁹. Korajčev termin »kolut« nije potvrđen, a samo se po jednom podatku iz Golog Brda kotač zvao **točak**. Naziv **kotač** za lončarsko kolo u Hrvatskoj upotrebljavaju majstori na nožnom kolu u Rastokima²⁰ (kraj Jastrebarskog) — koliko je do sad objavljeno, dok kod lončara, koji rade na ručnom kolu, ili grnčara širom Hrvatske i Jugoslavije ti

Lončarsko kolo

nazivi variraju od: »kotura« (u Kaluđerovcu u Lici) do »vitla«²¹ (u Raklju u Istri), odnosno do »kola« u sjeverozapadnoj Bosni² i Podrinju». Naime, kako je ustanovio C. Popović »ručno kolo zadržalo se do danas u Jugoslaviji u prilično dugačkom i širokom pojasu od Istre u Hrvatskoj do Novog Pazara u Srbiji u oblasti dinarskih planina«²⁴. U sjeveroistočnoj Hrvatskoj nismo zabilježili upotrebu ni razlikovanje dva-ju općih termina: lončari, grnčari — kako je to utvrdila Persida Tomić obrađujući tipove grnčarskog kola u Srbiji, gdje »narod najčešće naziva lončarima one koji rade na nožnom kolu, a grnčari su oni koji rade na ručnom kolu«²⁵.

Proces rada.

Rad golobrdskih lončara tekao je slično kao i kod drugih srodnih majstora. Lončar je sjedio na niskom stolcu kraj kotača. Kraj njega je bila posuda s vodom i mekana koža. Na kotaču je bila mala okrugla daska (promjera oko 30 cm) na koju je lončar stavio grudu zemlje, koju je »napravio«, tj. prije obradio. Grudi »stari svit je rekao gvala«, gvala je naziv koji je i Hefele zabilježio²⁶. Golobrdski lončari su gradili posude tehnikom valjušaka nadostavljajući ih na dano sa započetom stijenkom. Evo kako je to vidio Adam Paprić: »Izvlačio je (govor je o lončaru Ivanu Papriću!) koliko je mogao, a onda je nadomito posebno napravljene komade (valjuške!). Kožicom je rastanjivo. Dano napravi tako da desnim palcem tiska prema van, dočeka liva ruka, i malo podigne, zatim nadodaje. . . Gor pri vršku bi našaro, onom brusacom — ono bi šaralo samo, lončar je urezo dan, misec i godinu«. Kao pomagalo lončarevo zapamćena je drvena daščica u obliku trokuta s drškom, ime je zaboravljeno. Podsjeća na »špriklju« feričanačkih lončara, ali ona je bez drška. Nesigurno je sjećanje i o nazivu brusaca, brisača (Kata je upotrijebila ovaj drugi) o kojoj nema detaljnijih podataka, osim funkcije koja je označena.

Postupak u radu sažeto je izrekla Paprićeva snaha: »pravio je, sušio na daskama ili klupi u sobi, pa u peć. Još vruće lonce kali, meće u varaniju (posuda kao kotao) sa čađom i onda na vašar, il' vozi (u sela na prodaju!).« Peć je lončarska

bila okrugla kao što je krušna, ali velika. Imala je dvoja vrata, jedan di se meće i vadi — sirovo, odnosno pečeno suđe i jedna odzada mala vrata odakle se loži vatra«. Roba se pekla, kad je lončar napravio koliko sadrži tovar kola.

Izgleda da je lončarski termin za samu izradu predmeta bio: **zidati** jer neki kažu da je Paprić govorio: **zidem lonce**. Po tom su terminu Golobrdžani bliski srodnim lončarima u Kaluđerovcu, koji su također »zidali« i lončarima u Potravlju (Hrvace, Sinj), koji su »gradili« lonce.²⁷

Golobrdski lončari nisu ništa dodavali svojoj zemlji lončarici. Valjda je njezin prirodni sastav takav da je imala potrebnu plastičnost i ostale kvalitete. Kazivači se sjećaju jedino da je lončar »pepelom posipo da se dano ne nalipi«.

Zemlju lončaricu kopali su na kraju sela, u pašnjaku »izviše sela, u dubini od 3 do 4 metra«. Ali za dana velikih posuda: **kapaka i parjača**, **dovozili** su zemlju **inošenku** iz Velike iz potoka Veličanke. Zemlju su kopali u jesen i proljeće. U ljeti su se malo bavili lončarijom pa su iskopanu glinu spremali u podrum. U zimi su prije modeliranja vršili pripreme, zemlju je trebalo **napraviti, očistiti i izmijesiti**. Oni su to činili na uobičajeni način: »tukli su ju najprije batom, rezali noževima sa dvi ručke, izbacivali kamen i gazili nogama u sobi na koži (metnutoj na pod) i nogama su ju misili«. Taj mukotrpan posao lončari su sigurno zaboravljali kad su na kotaču pod njihovim rukama izrasli **lonci, ćupovi, ćupare...**

Vrste posuda

Koliko se danas može ocijeniti prema sačuvanim posudama, smatramo da su golobrdski lončari prošli kroz nekoliko faza u svojoj proizvodnji. Vidljivo je da su proširivali svoj asortiman. Jedan krug čine: **lonci, ćupovi, ćupare i bukare**, drugi: velike posude-**parjače, stube, kapci**; treći je građevinskog karaktera: **kapelaje i tulije**, a zadnji obuhvaća razne predmete: **ćuture, vaze, lavore, cidila, cvitnjake**.

Sigurno je da je golobrdsko lončarstvo cvalo u vrijeme pripremanja hrane na otvorenom ognjištu. Pa iako nitko od suvremenih kazivača ne zna (a ne može ni znati, jer je to dalja prošlost) da su njihovi lončari pravili pokljuke, čak

se nije našao ni jedan primjerak uz relativno obilje drugih posuda. Vjerojatno je da su ih u ranijoj fazi izrađivali, jer uz lonce uskog dna i pokljuke pripadaju vrsti posuda za ognjište.

Suđe koje se naziva: **lonac, ćup, ćupara i bukara** ima jednostavan, arhaičan i lijep oblik. Sve suvrstice imaju usko dano od kojeg se postepeno razvija oblina stijenke od najjačeg izbočenja i onda opet postepeno suzuje da završi na određeni način. Kod svake vrste razlikuje se samo gornji dio posude. **Lonci** nemaju vrat, otvor je širok, završetak izgleda kao razvrnuti rub (kraj) na kojem počima jedna ručka, koja se u luku spušta malo ispod ramena posude. **Ćupovi** imaju kratki oširoki ali ravni vrat, koji je uvijek tako oblikovan da može dobro primiti poklopac. Poklopac svojim izgledom (kad je na ćupu) podsjeća na prikraćeni stožac ili kalotu s izbočkom za prihvaćanje. Ćupovi nemaju ručke.

Lonac, ćup, ćupara i bukara

Bukara s označenom godinom izrade

Cupare karakteriziraju dvije ručke i kratki široki vrat u obliku četverolista. Dva lista (zaobljenja) prilagođena su za funkciju izlivanja, dok se na desno i lijevo zaobljenje nadovezuju ručke. Cupare su služile za »hvatanje rakije«, a čupovi za »sirče«. **Bukare** imaju kratki široki vrat s kljunom ili lijevkom koji je izveden samo na jednom kraju, a nasuprot njemu nalazi se ručka. Ovi su predmeti često ispod vrata ukrašeni ornamentalnim pojasom, koji se sastoji od urezanih valovitih i ravnih ili iscrtkanih linija i označeni su godinom kada ih je lončar napravio. Kod nekih primjeraka²⁸ još se na danu prepoznaje krug s manjim u sredini, ili slični znak tj. biljeg lončara.

Parjače, stube i kapci su posude, koje imaju tijelo po obliku najbliže uspravnom valjku, uz upozorenje da je promjer dna nešto manji od promjera otvora.

Bukara s biljegom lončara

Parjače imaju na obodu pri dnu posude jednu rupu, jer služe za pranje, za »parenje u lugu« pa je rupica potrebna za ispuštanje tekućine. One su sigurno napravljene po uzoru na drvene.

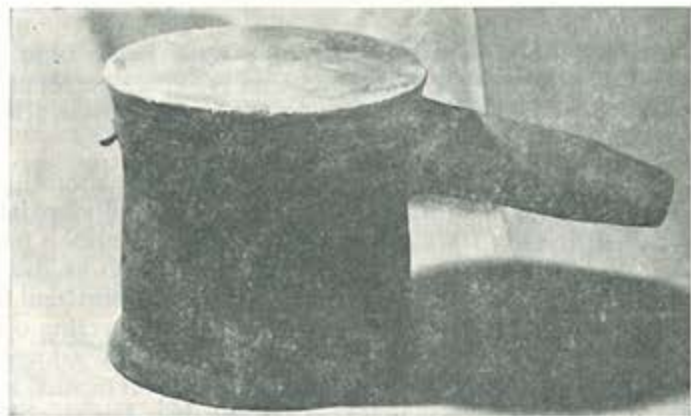
Zemljane **stube** isto tako oponašaju drvene »stubljike«. U Golom Brdu one su služile za držanje oraha, ali vjerojatno i koječega drugog. I stuba i parjača su velike i visoke posude (60 do 100 cm) pa im je zato tijelo učvršćeno sa dva ili više reljefnih obruča (vijenaca), koji su ujedno iskorišteni kao ukrasni element. Na jednoj stubi bila je cijela površina ornamentirana urezanim jednostrukim ili višestrukim valovnicama i ravnim linijama. A i obruči su bili išarani crticama, a ne samo pritiskom prsta u plastični vijenac kao što to obično biva.

Stuba s ukrasom

Kapci služe za pečenje rakije u funkciji nastavka nad kotlom. Zato su provideni cijevima, duljine oko 30 cm. Sam kapak je visok oko 40 cm. Na tijelo kapka nadodana je još samo tzv. »brada« (izraz feričanačkih lončara!), izbočak na obodu na suprotnoj strani od cijevi da se kapak lakše prihvaća i da se lakše rukuje s njim.

Kapelaje i tulije. Među interesantne artikle golobrdskih lončara svakako spadaju kapelaje, žljebnjaci, kojima se pokriva sljeme kuće ili gospodarskih zgrada. Na krovovima se još vide pojedini primjerci pa se lako moglo uočiti da su i

Kapak kotla za pečenje rakije

ti predmeti ukrašeni. Neke **kapelaje** imaju po dva reljefna obruča s ornamentom dobivenim utiskom prsta, druge imaju i treći vijenac na kojem se uzdiže **jabuka**, čep s proširenom glavicom. Treća vrsta kapelaja ima između dva reljefna obruča pravu malu plastiku, **ticu**. Jedan takav primjerak čuva se u Muzeju Požeške kotline u Slavanskoj Požegi.

Tulije su dimovodne cijevi, koje su ušle u upotrebu s uvođenjem štednjaka, pa su ih prema tome i lončari tada počeli izrađivati. Posljednji krug predmeta golobrdskih lončara, u kojem se nalaze: **čuture** obručastog tipa, **vaze**, **lavori**, kopije su drugdje viđenih predmeta, ili su rađeni po uzoru na industrijske proizvode. Gotovo se ne bi smjeli pridati svim majstorima, nego samo Papriću i možda još kojom.

U ovu grupu ulazi i izrada lonaca za cvijeće, **cvitnjaka**, koji nisu zahtijevali velike napore i vještinu.

Kapelaja sa 'ticom (žljebnjak)

Prodaja

Golobrdski lončari su robom opskrbljivali rodno selo i kraj. U selima su davali posude u zamjenu za hranu, a na »vašarima« su je prodavali. Išli su na sve vašare, a napose u Đakovo s kopcima. Kad su vozili kapke, nisu uzimali druge posude zbog »pakovanja«. Kempf ne imenuje Golo Brdo, ali navodi da su se izvozili »od domaćih ruketvorina seljačkih zemljani kapci za rakijske kotlove, čupovi, pa poključke za pečenje kolača...«⁵⁹

Ne zna se da li su Golobrdani odlazili s lončarskom robom u Bosnu, Bačku i Mađarsku kao pokljukari iz Novog Sela. Ali zabilježeno je u Katalogu izložbe u Budimpešti 1896. g. da je Ivan Paprić iz Golog Brda izložio: »jednu zemljanu garnituru za paljenje rakije, jedan lonac za kuhanje, dva velika čupa za mast, jedan čup za sirče.«³⁰

Završne napomene

Među »prastanovnicima« u Golom Brdu, tj. među onima »kijih su djedovi živjeli ovdje u srednjem vijeku, preživjeli tursko vladanje, i održali se sve do 1950« nema prezimena posljednjih lončara, ali postoji prezime Lončarević.³¹ Kaku su se prezimena stvarala i po zanimanju ljudi, moglo bi značiti da je lončara bilo među tim hrvatskim prastanovnicima.

Bez obzira da li su nosioci golobrdskog lončarstva prastanovnici ili doseljenici, njihova keramika ima značajke koje se pripisuju slavenskoj keramici: jednostavnost oblika, valovite i ravne linije, biljeg lončarskog kola — ne upuštajući se u rasprave da li ti oblici i ornament potječu iz provincijalne rimske keramike³² koju su Slaveni primili i adaptirali, ili se može smatrati praslavenskom, jer postoji mišljenje — na osnovu zajedničkog nazivlja posuda i sprava — da su se Slaveni bavili lončarstvom još u pradomovini.»

Bilješke

1. Zdenka Lechner, »Proizvodnja pokljuka u požeškom Novom Selu«, Osječki zbornik br. VIII, str. 268 Osijek, 1962.
2. Zdenka Lechner, »Lončarstvo u Feričancima«, Osječki zbornik br. IX-X, Osijek, 1965.
3. Izjava Kate Paprić udate Pavković, unuke lončara Paprića.
4. Navedeni članak, str. 255 (Z.L. »Proizvodnja pokljuka«).
5. Ferdo Hefe, »Naši domaći obrti«, Sisak 1896, str. 136.
6. Cvetko Popović, »Tehnika primitivnog lončarstva u Jugoslaviji«, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija, sv. XIV, Sarajevo, 1959.
7. Navedeno djelo, str. 238 (Z.L. »Lončarstvo u Feričancima«).
8. Agica Posavčić, koja se 1919. g. udala u kuću lončara Luke Posavčića, kaže da se svekar već te godine nije više bavio lončarijom. Zna da je on bio lončar, a u kući

među ostalim predmetima postoji još »stuba« za držanje oraha, signirana 1907. g., a koju je on napravio iz zemlje.

O Linji Čošiću, pa Đurekovom i Ivanu Iviću (iz kuće Malih Ivića) ne znaju sadašnji suseljni ništa potanje, napose ne o posljednjoj dvojici, koje nitko nije potvrdio osim samih dvoje kazivača.

Rezi Prajzler, rođenoj 1904. g., koja je unuka lončara Čošića, nije ostala u sjećanju djedova lončarska radinost, nego komšije Paprića.

Agica Gril, rođ. 1896. g. znala je da njezin svekar lončar Luka Gril nije radio dalje od 1917. g. Ona se još 1962. g. služila »parjačom« za pranje rublja, koju je on izradio iz zemlje.

9. Vilim Korajac, »Šijaci«, Zagreb, 1951 (novo izdanje), str. 13. Treba zabilježiti da su Golobrdani (većina njih) ljuti na Korajca. Zato su neki s nepovjerenjem primili naše prvo ispitivanje 1962. g.

U susjednom selu čuli smo da Korajac poslije štampanja »Šijaka« 1868. g. nekoliko godina nije smio dolaziti u rodni kraj.

10. Korajac, str. 36.

11. Uz Adama Paprića važan je svjedok i Kata Pavković. Adam je unuk Ivanovog brata, rođen je 1911.g., a Kata Paprić udata Pavković unuka je Ivanova, rođena je 1921. g. Kata je odrasla u kući svoga djeda lončara Ivana Paprića, kojega je gledala dokle god je radio. Njezin otac Imro je taj sin, koji nije htio biti lončar. Podaci Adama i Kate pa Reze Prajzler upotunili su istraživanje iz 1962. g., kada su glavni kazivači bili: Adamova žena Mara i Ivanova snaha Reza, koja je sada pokojna. Istraživanje je završeno 1976.g., Lončara Paprića zapamtila su sva djeca iz komšiluka (30-tih godina XX. st.), jer im je on pravio »tice« od blata.

12. Crtež »kotača« iz Golog Brda, koji se nalazi u Muzeju Požeške kotline izradio je Ivan Štimac, preparator Muzeja.

13. Adam Paprić je izjavio: »rekli su kotač, to je sve skupa«, a Kata: »ujedno se zvalo kotač«. Radi boljeg razumijevanja mora se spomenuti da su kazivači bili pitani odvojeno i da su u svom objašnjavanju vodili računa da se od did Ivanovog kotača našao samo gornji dio, kojega su također imenovali »kotačem«.

14. Popović, str. 34, 35.

15. Popović, str. 36.

16. Persida Tomić, »O tipovima grnčarskog kola i keramike u Srbiji«, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, knj. 22-23, str. 6. Beograd, 1960.

17. Ručno lončarsko kolo iz Velog Iža (otok kraj Zadra) nalazi se u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Nije obuhvaćeno poimence u Popovićevoj studiji.

18. Milovan Gavazzi, »Kaluderovački lončari«, Lički kalendar 1937, Zagreb — Mjerenje »kotura« izvršeno je na primjerku, koji se nalazi u Etnografskom muzeju u Zagrebu.

19. Kázimierz Moszynski »kultura ludova Slavian, tom I. str 359, crtež 320c, Warszawa 1967.
Crtež prikazuje ručno kolo kod stanovnika nordinskog porijekla u Saratovskoj griberniji.
- 19a. Ivo Čakalić iz Doljanovaca kao suradnik, s kojim sam se vidala i dopisivala, provjerio je 1962. g. naziv golobrdskog kola i javio da se zove: »kotač«.
20. Aleksandar Muraj, »Lončarski centar u Rastokima kraj Karlovca« Zbornik Gradskog muzeja, I, Karlovac, 1964.
21. Darija Nazor, »Rakaljsko lončarstvo«, Etnološki seminar Filozofskog fakulteta u Zagrebu, rukopis.
22. Ante Kalmeta, »O seljačkom lončarstvu u srednjoj i zapadnoj Bosni«, GZMB, posebni otisak, Sarajevo, 1954.,
23. P. Tomić, navedeno djelo,
24. Popović, str. 34.
25. Tomić, navedeno djelo, str. 8.
26. Hefe, navedeno djelo str. 18.
27. Mario Petrić »Lončarstvo u Potravlju«, JAZU Odbor NZO, sign. N Z 78, rukopis, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Inv. br. 512), Zagreb.
28. Muzej Požeške kotline nabavio je 1976. g. veći broj lončarskih predmeta iz Golog Brda. U inventaru Etnografskog muzeja u Zagrebu nalazi se keramička zbirka Dra Emila Tanay-a, u kojoj se po fakturi i oblicima mogu prepoznati golobrdski ćupovi i ćupare, iako su bili u upotrebi u drugim selima požeškog kraja.
29. Julije Kempf, »Požega«, zemljopisne bilješke ..., Požega, 1910, str. 480.
30. »Kraljevine Hrvatska i Slavonija na tisućgodišnjoj zemaljskoj izložbi kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896«, Tiskarski zavod »Narodnih novina«, s.v. Paprić Ivan.
31. Josip Buturac, »Prastanovnici u Požeškoj okolini«, Požeški zbornik, Slavonska Požega, 1961, str. 286 i dalje.
32. Lubor Niederle, »Slovenske starine« (preveo M. Grbić, Novi Sad, 1954) — prema navodima C. Popović i P. Tomić.
33. C. Popović, navedeno djelo str. 32; Petar Ž. Petrović i drugi.

Fotografija mr. Damir Klasiček.
Svi predmeti snimljeni su u MPK.

Eleonora Geber

RAD MUZEJA POŽEŠKE KOTLINE OD 1975. DO 1977.

U 1975. god. Muzej je ostvario slijedeće prihode: dotacije SIZ-a za kulturu Slav. Požega za redovnu djelatnost 413.752.— dinara, iz vlastitih djelatnosti 26.702,20 dinara. Od toga je za osobna primanja utrošeno 288.597,90 dinara, a za režijske i materijalne rashode 99.302,60 dinara. Prosjek osobnih primanja po radniku iznosio je mjesečno 3.274.— dinara, a odnos dohotka po uvjetno kvalificiranom radniku u Muzeju (7,0 UKR) prema dohotku po uvjetno kvalificiranom radniku u privredni republike bio je 61,3%. Iste godine Muzej je dobio od SIZ-a za kulturu 100.000.— dinara za investiciono uređenje Muzeja i od Odbora za proslavu 750-god. grada namjenski za simpozij 50.000.— dinara.

U 1976. godini od SIZ-a za kulturu Slav. Požega za redovnu djelatnost Muzej je dobio 500.000.— dinara, a ostalih vlastitih prihoda imao je 38.176,55 dinara. Od toga je za osobne rashode utrošeno 329.824,30 dinara, a za materijalne troškove i posebne djelatnosti 157.664,70 dinara. Prosjek osobnih primanja po radniku iznosio je mjesečno 3.798.— dinara. Osim toga Muzej je dobio 50.000.— dinara za investiciono uređenje prostora Muzeja.

U 1977. godini Muzeju su od SIZ-a za kulturu Slav. Požega odobrena sredstva u iznosu 583.800.— dinara. Za osobne dohotke za 5 radnika 416.000.— dinara, za materijalne i režijske troškove 87.800.— dinara i za posebne namjene 80.000.— dinara. Za investiciono održavanje odobreno je 50.000.— dinara. Od RSIZ-e za kulturu Muzej je dobio 48.000.— dinara za zaštitno arheološko iskapanje u Zaričcu.

Sredstvima iz tih izvora rješavali su se samo neki problemi i to nedovoljno sistematski i s oskudnim iznosima, pa nije omogućen svestran razvoj Muzeja. Brojni neriješeni problemi ostali su prisutni i nadalje i bez većih intervencija svih društveno-političkih faktora, oni se ne mogu riješiti niti u budućnosti.

Još u povoju ove ustanove bio je prisutan nedostatak prostora, a kasnije se taj problem sve više osjećao da bi u posljednje vrijeme, zbog stalnog porasta muzejske građe, dostigao vrhunac. Požeški muzej poznat je po svojoj građi, no po opremljenosti, a posebno po raspoloživom prostoru daleko zaostaje za muzejima svoga ranga. Sve do danas Muzej ima 316 m² prostora. Od toga otpada 234 m² na izložbeni prostor, 28 m² za kancelariju, dok na depoe otpada svega 54 m² i na radionicu nepuna 4 m². Naročito zabrinjavajuće stanje je u depoima, koji su tijesni, vlažni, bez danjeg svjetla i normalnog zračenja. Deponirana građa nije dosljedno sistematski raspoređena po zbirkama, često je i nagomilana i pristup joj je otežan. Stručni rad se ne može obavljati u depou već se predmeti obrađuju u jedinoj kancelariji, a često i čišćenje i manji zaštitni radovi. U kancelariji je smještena mapoteka, fototeka, hemeroteka, arhiva, priručna knjižnica i još dosta sitnijih predmeta u stare do stropa visoke ormare, koji su napukli od tereta. Osim direktora, kustosa i tajnika u kancelariji rade i korisnici muzejske građe, a tu se obavljaju razgovori sa strankama. Nije teško zamisliti s koliko teškoća se odvija rad u takvim uvjetima.

Početak 1975. god. ponovo je od strane Muzeja razrađena koncepcija proširenja i uređenja prostora. Program se sastojao od tri prijedloga:

- restauracija zgrade Muzeja (predračun 850.000.— din)
- proširenje prostora u susjednu zgradu ul. N. Demone 1 sa kojom je zgrada Muzeja građevinski vezana
- rekonstrukcija sadržaja i opreme stalnog izložbenog postava.

Zahtjev Muzeja upućen je SIZ-u za kulturu i Odboru za proslavu 750-godišnjice grada Požege. Dva puta se problem prostora Muzeja kroz odborničko pitanje našao na dnevnom redu Općinske skupštine. Preko Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku zahtjev za restauraciju zgrade Muzeja Požeške kotline upućen je SIZ-u u oblasti kulture SR Hrvatske i uvršten je u petogodišnji plan kulturnog razvoja.

Izgledi su bili slabi i gotovo nikakvi da se rješavanju problema Muzeja, pride cjelovito i sveobuhvatno. Daljnje čekanje vodilo bi sve većoj stagnaciji, zato se prišlo parcijalnom otklanjanju teškoća oslanjajući se na pomoć udruženog rada i vlastitih snaga.

Te godine započeti su radovi na adaptaciji podruma, jer je to bio jedini prostor kuda se Muzej mogao širiti. Podrum je predviđen za lapidarij, a u prvo vrijeme za povremene izložbe i predavanja.

Dobrovoljna radna akcija omladine i pripadnika JNA na uređenju podrumskog prostora 1975. god.

Paralelno s radovima adaptacije podruma započelo se s radovima na uređenju Muzeja. Prve godine je za centralnu proslavu 50-godišnjice rada Muzeja završena prva etapa ovih radova. Ona je obuhvatila uređenje više od polovine prostora Muzeja. Renovirana je dvorana za povremene izložbe u prizemlju. Zatim su gotovo sve prostorije na katu dobile suvremeniji izgled. Stari pod zamijenjen je parketom u stubištu i predvorju, kancelariji i u prvoj najvećoj prostoriji stalne izložbe, gdje je uvedena i suvremena rasvjeta. Obnovljeni su zidovi, izmijenjeni dvorišni prozori, a izrađen je i veći dio opreme za izlaganje (tri vitrine, nosači za izlaganje kamene plastike iz Rudine i sl.)

God. 1976. izvedeni su najnužniji popravci na krovu koji je prokišnjavao.

Ove godine nastavljeno je uređenje preostale dvije prostorije stalne izložbe. Obje prostorije dobile su novi pod, suvremenu rasvjetu i nešto nove opreme. Radovi su završeni do centralne proslave godišnjice grada Požege, koja se održavala u znaku Titovih i partijskih jubileja 12. rujna, na Dan oslobođenja Slav. Požege. Muzej je postigao značajan uspjeh iako su još ostali brojni neriješeni problemi, a neke od njih nije se ni počelo rješavati. Sve izvršene radove ne bi se moglo obaviti samo sredstvima SIZ-e za kulturu, koja su iznosila 200.000.— dinara za posljednje tri godine, bez pomoći udruženog rada.

Izložbene zbirke dopunjene su novim predmetima i obnovljene novim legendama. Prehistorijskoj zbirki dodani su nalazi Zaričca i Kaptola. Posebno je proširena zbirka rimskog doba novim nalazima iz Tekića. U postav su

Dio stalnog postava

uneseni neki predmeti iz deponiranih zbirki umjetnog obrta i građanskog perioda. Umjetničke slike poznatih Požežana, djela značajnih slikara, vraćena su u originalne okvire. Izrađena je nova arheološka karta, karta srednjovjekovnih spomenika i spomenika NOB-e. U odjelu NOB-e dodane su zastave i povelje domicilnih jedinica. Uređen je etnografski kutak u prilaznoj prostoriji. Sve su to neznatna proširenja prezentiranja bogate kulturne baštine. Ostaje i dalje problem izlaganja etnografske građe, i otvaranja galerijskog odjela, zatim renoviranja sadržaja odjela NOB-e i radničkog pokreta između dva rata. Obavljen je sav s t r u č n i r a d oko dopune stalne izložbe, kao i oko pripremanja povremenih izložbi; razrada koncepcije postava, izbor sadržaja, izrada legendi i kataloga. Nastavljeno je inventiranje i katalogiziranje predmeta. Inventirano je 1376 predmeta i 599 izrađeno kartica. Nastavljen je rad na mapoteci. Otvoreno je 14 fascikla za nove teme. Ona je značajan izvor istraživanja o povijesnom, društvenom i političkom razvoju Požege i Požeške okolice. Dopunjena je fototeka (naročito fotodokumentacijom u vezi izdavanja monografije Požega 1227-1977. koja je dana Muzeju na čuvanje) i hemeroteka. Davane su informacije o muzejskoj građi učenicima i istraživačima. Obavljana je vodička služba kroz Muzej. Vršeni su terenski rad u vezi istraživanja, prikupljanja podataka i fotodokumentacije. (Rudina kod Čečavca, Kuzmica, Kutjevo, Stražeman, Trenkovo ... u vezi obrade srednjovjekovne i barokne umjetnosti). Obavljeno je prikupljanje građe iz NOB-e u povijesno znamenitim mjestima između Kamenske i Zvečeva. Otkup etnografskih predmeta izvršen je u Golom Brdu, Bešincima i Doljanovcima (keramika) i Cerovcu, Drškovcima i Velikoj (alatke za preradu lana i konoplje). Nastavljen je rad na poznatim arheološkim lokalitetima i otkriveni su novi (Ciglana i desna obala Orljave u Slav. Požegi, Vetovo, Zaričac, Kruga i Velika). Izvršene su dvije etape sistematskih iskopavanja u Tekiću sa sredstvima od SIZ-e za kulturu, zaštitna iskopavanja u Zaričcu sa sredstvima od Republičke SIZ-e za kulturu, zaštitna iskopavanja na Ciglanu i Radovancima organizirana su od strane omladine. Redovno su publicirani rezultati arheoloških istraživanja u Arheološkom pogledu, Glasniku slavonskih muzeja i lokalnom listu.

Deponirana građa u prizemlju je zbog skućenosti i visoke vlage stalno ugrožena. Svi depoi su oličeni vapnom i postavljena je nova ventilacija. Isto stanje je i u depou umjetnina koji je još ranije dobiven pregradnjom hodnika. Vršeni su redovno zaštitni radovi u okviru rada preparatorske radionice. Ponovno je očišćena 1975. numizmatička i sfragistička zbirka i drugi predmeti od metala. God. 1976. konzervirani su svi predmeti od drveta. Također je vršeno čišćenje i zaštitni radovi novog arheološkog materijala. Nastavljena je izrada odljeva rudinske plastike za prodaju i propagandu, i započet je rad na rekonstrukciji prehistorijskih posuda iz Zaričca. Preparator je redovno učestvovao u arheološkim iskapanjima i postavljanju izložbi, te u izradi tehničke dokumentacije, izradi crteža, karata, legendi i plakata.

Knjižnica je dopunjena s ukupno 394 sveska. Od toga je kupljeno knjiga u vrijednosti 3.676,50 dinara, a ostali dio dobiven je od srodnih ustanova i iz redovne pretplate stručnih edicija. Knjižnicu vodi tajnik Muzeja uz poslove računovodstva. Opći poslovi vršeni su točno i ažurno.

Za posljednje nepune tri godine Muzej je obogatio svoje zbirke velikim brojem novih predmeta i to pretežno darivanjem građana, zatim arheološkim iskopavanjima i otkupom. God. 1975. ušlo je 500, 1976. 700 predmeta, a ove godine do kraja rujna preko 1.500 predmeta.

Nemoguće je spomenuti sve darovatelje koji su upisani u posljednje vrijeme u inventarne knjige. Od darovatelja većeg broja predmeta treba spomenuti dr. Đ. Kuntarića, koji redovito daruje Muzej od samog njegova osnutka. Između brojne pisane građe koju je dao Muzeju u posljednje vrijeme, ističe se rukopis Ante Messnera-Sporšića o Požeškoj županiji (602 str.) i rukopis Ive Čaklića, samoukog etnografa iz sela Doljanovaca. Istim načinom od mnogih darovatelja Muzej je došao u posjed građe o Franji Emilu Smodiću, Antunu Južniću, književniku Josipu Pavičiću, istraživaču Konga Dragutinu Lermanu, španskom borcu Antunu Suknaiću, samoukom partizanskom majstoru partizanskih pečata Đuri Miličiću i drugima. Nasljednik imovine Trdić-Nešić, Dubravka Babić iz Zemuna, poklonila je stilski namještaj i niz predmeta kulturno-historijskog značaja.

Naročito je obogaćena arheološka zbirka s nalazima iz Tekića, Radovanaca, Zaričca i drugih lokaliteta na kojima su

vršena iskapanja. Bilo je slučajnih nalaza koje su građani bez naknade predavali u Muzej, što je naročito pohvalno. Za otkup je namijenjeno ukupno 20.000.— dinara i to je uglavnom utrošeno za popunjenje etnografske zbirke. Mnogi mještani požeških sela darivali su Muzej vrijednim etnografskim predmetima.

Galerijski fond je također povećan darovima umjetnika čije je izložbe Muzej organizirao. Narodna knjižnica Pleternica prva je od radnih organizacija koja je predala Muzeju svoja tri ulja (Emil Tanay, Mila Štok) za buduću galeriju, što bi trebalo služiti za primjer i drugim radnim organizacijama.

Izuzetno vrijedan poklon načinila je za jubilej grada Gizela Plevan iz Zagreba poklanjajući Muzeju originalni rad Miroslava Kraljevića, s motivom obiteljske grobnice u tehnici akvarela.

Miroslav Kraljević:
Grobnica
obitelji Kraljević,
akvarel, velič. 28x22 cm

Već odavno se pri Muzeju želi otvoriti Galerija umjetnina. U okviru uređenja postojećeg fonda predloženo je izvođenje zaštitnih radova na 9 ulja iz XVIII i XIX st. i podnesen je zahtjev SIZ-i i RSIZ-i za kulturu za 1978. god.

Redovne posjete stalnim izložbama Muzeja održavaju se četvrtkom i subotom od 10-12 sati, a ostali grupni posjeti po dogovoru.

Broj posjetilaca 1975. je bio 4.510 od čega 3.896 otpada na grupne posjete, a 1976. je bilo 4.703 posjetioca od čega na grupne posjete otada 3.737, ili 99 stručnih vodstava. U obje

godine Muzej je bio zatvoren po jedan mjesec zbog radova. Ove godine će broj posjeta biti veći, jer je samo do 1. listopada Muzej posjetilo 4.008 posjetilaca, a također je bio zatvoren zbog uređenja nešto više od mjesec dana. Za posjet Partizanske škole u Kamenskom Vučjaku nema točnih podataka, ali prema izjavi čuvara Đure Slavujevića, koji tu dužnost obavlja od samog osnutka Muzeja, posjet je izuzetno velik. Sve ekskurzije koje obilaze spomenike NOB-e od Kamenske do Zvečeva navrate i u učionice Partizanske škole. Ove godine uređen je prostor oko škole.

U radu Muzeja dominantno mjesto zauzima s u r a d n j a sa školama, društveno-političkim organizacijama i organizacijama udruženog rada. Nastavljeni su započeti oblici suradnje s učenicima, armijom i građanima preko posjeta, davanja na korištenje muzejske građe i izložbene djelatnosti, ali su razvijani i novi oblici razmjene rada s radnim organizacijama. Mnoge akcije: izložbe, uređenje muzeja, izdavanje propagandnog materijala, organizacija simpozija i drugo uspjele su zahvaljujući suradnji s mnogim radnim organizacijama. Neke radne organizacije pružile su financijsku pomoć za uređenje Muzeja, i izvođenje izložbi, dok su druge izvele mnoge radove u vlastitoj režiji: uvođenje rasvjete u lapidarij, žbukanje dvorišne fasade, parkiranje predvorja i stepeništa zgrade, ostakljavanje i izrada muzejskog namještaja, izrada diploma, i sl. Nije moguće poimence spomenuti sve one koji su dali doprinos razvoju i unapređivanju Muzeja u posljednje tri godine.

Zahvaljujemo se brojnim pojedincima, društveno-političkim i radnim organizacijama koje su pridonijele napretku i brzem razvoju Muzeja Požeške kotline.

Muzej je nadalje surađivao s muzejima, zavodima, institutima i drugim kulturnim i znanstvenim ustanovama naročito u Slavoniji i Zagrebu. Organizirana je trodnevna ekskurzija u Hrvatsku. Zagorje radi obilaska muzeja i spomenika kulture. Također su članovi Muzeja sudjelovali u obilasku muzeja u Beogradu, koji je organiziralo Muzejsko društvo Slavonije.

U protekle tri godine Muzej su posjetili i radili na materijalu i muzejskoj građi, osim učenika, studenata i građana, ugledni stručnjaci kao: dr V. Horvat-Pintarić, prof. T. Stahuljak, dr D. Jelčić, dr M. Peić, dr I. Lentić-Kugli, mr. V.

Bedenko, dr T. Jakić, dr M. Malez, inž. arh. I. Lay, dr D. Pavličević, prof. Z. Lechner, prof. V. Previšić, pukovnik B. Bosiočić, dr Đ. Cvitanović i dr. Muzejsku građu su koristili mnogi suradnici monografije Požega 1227-1977, Požeškog lek-sikona i učesnici simpozija o radničkom pokretu u Požeškoj kotlini. Ove godine snimljena su dva TV filma u stalnoj izložbi o kulturnoj baštini Požege. Fotografije muzejskih ek-sponata iskorištene su za likovnu opremu prostorija u novoj Osnovnoj školi u Pleternici, zgradi »Croatie« i Autobusnom kolodvoru u Slav. Požegi. Tvornica čokolade »Zvečevo« upotrijebila je staru vedutu Požege za opremu bombonjere.

Od propagandnog materijala Muzej je izdao dvije vrste razglednica rudinske plastike, značku Muzeja i Vodič kroz Muzej.

U povodu 750-godišnjice grada Požege Općinska skupština i Odbor za proslavu dodijelili su diplome zaslužnima za razvoj požeške komune. Diploma je dodjeljena i Muzeju Požeške kotline kao znak priznanja i ujedno podstrek za daljnji rad.

Sistematizacijom radnih mjesta predviđeno je osam radnih mjesta, pa prema tome nedostaju tri kustosa: etnolog, historičar i muzejski pedagog. Treba naglasiti da sadašnji personal ne može uspješno rješavati niz poslova i problema. U Muzeju je krajem 1977. god. bilo slijedeće osoblje:

1. Eleonora Geber, direktor, prof. pov. umjetnosti i pedagogije,
2. Dubravka Sokač-Štimac, kustos, prof. arheologije
3. Marijana Jurčić, tajnik-računovođa
4. Ivan Štimac, preparator, likovni tehničar
5. Anka Knežević, čistačica

Članovi savjeta:

Regina Kordaso — delegat SIZ-e za kulturu
Stojanka Milinović — delegat Mjesne zajednice
Milan Lukić — delegat SSRN-a
dipl. inž. Drago Duvnjak — delegat Općinske skupštine

Počasni članovi Savjeta: Josip Langhamer i Zlata Noušak.

Muzej je dostojno obilježio pedeset godišnjicu postojanja. U prosincu 1974. priređena je prigodna izložba »50 godina Muzeja«, koja je dala pregled razvoja i rada Muzeja od osnutka.

Zgrada Muzeja Požeške kotline

Proslava je nastavljena i u slijedećoj godini i postala je sastavni dio proslave 750-godišnjice postojanja grada Požege.

10. i 11. studenog 1975. god. u organizaciji Muzeja Požeške kotline i pod pokroviteljstvom Odbora za proslavu 750-godišnjice postojanja grada Požege održan je znanstveni skup pod nazivom »Muzejska djelatnost u Slavoniji«. U radu simpozija sudjelovalo je niz muzejskih i kulturnih radnika iz Slavonije, Zagreba, Pule, Čakovca, Križevaca, Zenice, Sarajeva i Novog Sada. Prva svečana sjednica održana je u vijećnici Skupštine općine, gdje je učesnike i uzvanike pozdravio u ime pokrovitelja dr Marijan Strbašić, predsjednik Skupštine općine. Muzeju slavljeniku upućene su čestitke od predstavnika srodnih ustanova, a Muzej je dodijelio priznanja zaslužnim pojedincima, društveno-političkim organizacijama i organizacijama udruženog rada, koji su dali doprinos razvoju i unapređivanju Muzeja u Slav. Požegi.

U ime Podružnice Muzejskog društva Slavonije i Baranje prenio je svečanom skupu čestitke i prigodni poklon prof. N. Kosanović, direktor osječkog muzeja i predsjednik društva.

Otvaranje izložbe »Crteži Miroslava Kraljevića« u izložbenoj dvorani Muzeja

Nakon otvaranja izložbe Miroslava Kraljevića, učesnici skupa razgledali su stalnu izložbu Muzeja i kulturno-historijske spomenike grada. Pregledali su zanimljivu arhitekturu glavnog trga i srednjovjekovne freske u crkvi sv. Lovre pod stručnim vodstvom prof. Branka Lucića. Rad je nastavljen u nastavno-rekreativnom centru »Mališćak« u Velikoj. Za dva dana intenzivnog rada izloženo je niz referata od kojih je većina objavljena kao cjelovit sadržaj sveske Muzeologija br. 19, MDC Zagreb.

Referati sa simpozija:

Eleonora Geber, prof.: **Historijat Muzeja Požeške kotline**,
Dubravka Sokač-Štimac, prof.: **Arheološka iskopavanja kassnorimske nekropole na »Treštanovačkoj Gradini« kod Tekića**,

Vera Vejevoda, prof.: **Rad Arheološkog muzeja iz Zagreba u Požeškoj kotlini**,

Branimir Kempf, prof.: **Grad Slavonska Požega, povijesni pregled**,

Branko Lucić, prof.: **Da li je postojala benediktinska opatija sv. Petra u Slav. Požegi**,

mr. Vlado Horvat: **Osnivanje i razvoj muzeja u Slavoniji**,
Mirko Bulat, prof.: **Arheološke zbirke i arheološka istraživanja u Slavoniji**,

dr Danica Pinterović: **Istraživanja Limesa u Slavoniji i Baranji**,

Zdenka Lechner, prof.: **Etnografija i slavonski muzeji**,

Branka Balen, prof.: **Galerije u Slavoniji, njihova djelatnost i suradnja s muzejima**,

Marija Malbaša, prof.: **Muzeji, biblioteke i arhivi u Slavoniji i njihova povezanost**,

mr. Branka Sulc: **Muzejske zbirke kao izvor naučnih informacija za povijest svoga kraja**,

dr Antun Bauer: **Mreža muzeja u Slavoniji**,

Milan Balić, prof.: **Trideset godina zaštite spomenika kulture u Slavoniji 1945-1975.**,

Fikret Ibrahimpašić: **Rad Muzeja u Zenici**.

Muzej Požeške kotline organiziranjem ovog simpozija dao je velik doprinos unapređivanju muzejske djelatnosti u Slavoniji.

Povremene izložbe u 1975. godini

Kulturna djelatnost u narodnooslobodilačkoj borbi, izložba Muzeja revolucije u Zagrebu u povodu 30-godišnjice oslobođenja. Muzej je organizirao prijenos ove izložbe i u osnovne škole u Kutjevju i Orljavcu i tvornice »Zvečevo«, »Rade Končar« i »Sloga«. Broj posjetilaca 4.230.

Izložba ručnih radova Aktiva žena »Elektroslavonije« u čast Međunarodne godine žena bila je povod susreta žena ovog velikog radnog kolektiva iz cijele Slavonije, a isto tako i plodne suradnje s ovom organizacijom u Slav. Požegi. Broj posjetilaca 4.504.

Narodne nošnje požeškog kraja, izložba u povodu 50-godišnjice Muzeja. Tematsku obradu i postav izvršila je prof. Z. Lechner, viši kustos iz Zagreba. Izložbu je otvorio dr M. Strbašić, predsjednik Skupštine općine, nakon prigodnog programa kojeg su izveli učenici Osnovne škole »J. Milanović-Crnja«. Dokumentacija: plakat, pozivnica i katalog. Broj posjetilaca 5.661.

Likovna kolonija »Đuro Đaković« 75, izložba u povodu Muzičkog festivala Slavonija 75. Dokumentacija: plakat, pozivnica i katalog. Broj posjetilaca 2.000.

Narodnooslobodilačka borba u djelima likovnih umjetnika, izložba ulja i skulpture iz fundusa Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku i Muzeja Požeške kotline u povodu 31-godišnjice oslobođenja Slav. Požege. Broj posjetilaca 1.357.

Zdravko Čosić, izložba akad. slikara iz Kobaša sadržavala je preko 50 najnovijih radova, uglavnom pejzaža u tehnici ulja i akvarela. Pokrovitelj DI »Slavonija«. Dokumentacija: plakat, pozivnica, katalog. Broj posjetilaca 1.500.

Crteži Miroslava Kraljevića, izložba je vezana za održavanje simpozija o muzejskoj djelatnosti u Slavoniji i u povodu 90-godišnjice rođenja velikog slikara. Izloženo je 40 ponajboljih crteža i grafika Kraljevićeve pariške faze. 30 radova posuđeno je iz fundusa Kabineta grafike JAZU iz Zagreba i 10 iz Galerije likovnih umjetnosti iz Osijeka. Izložbu je otvorio I. Špalj, predsjednik Opć. konferencije SSRN. Dokumentacija: plakat, pozivnica i katalog. Broj posjetilaca 1.500.

Trideset godina slobode, izložba likovnih radova učenika osnovnih škola. Broj posjetilaca 4.409.

Izložba pastela i akvarela požeškog slikara amatera **Franje Alvađa**. Izložbu je otvorio S. Jovanović, predsjednik Izvršnog vijeća Skupštine općine. Dokumentacija: plakat i pozivnica. Broj posjetilaca 2.000.

Muzej je priredio dvije prigodne izložbe u predvorju zgrade Općinske skupštine: jednu za učesnike simpozija o žitaricama, a drugu za učesnike skupa muzejskih radnika Slavonije.

U Muzeju su još postavljene:

Izložba **lnoreza Frane Para**, docenta Likovne akademije u Zagrebu, organizacija Novinska ustanova »Požeški list«. Dokumentacija: plakat, pozivnica i katalog. Broj posjetilaca 2.000.

Gorska služba spasavanja, izložba Planinarskog društva u Slav. Požegi u povodu 75-godišnjice planinarstva u SR Hrvatskoj. Broj posjetilaca 2.318.

Sve izložbe posjetilo je **29.019 posjetilaca**. Gotovo svaka izložba otvorena je 8-10 dana po 4 sata dnevno.

Povremene izložbe u 1976. godini

Petrova Gora, izložba akvarela akad. slikara Predraga Gola i Krunoslava Kerna u povodu 35-godišnjice ustanka naroda i narodnosti SFRJ. Pokrovitelj izložbe je bila Općinska konferencija SSRN, a otvorio ju je I. Špalj. Izložba je imala plakat i letak o Petrovoj gori. Broj posjetilaca 1.225.

Žena u borbi, izložba dokumenata održana pod pokroviteljstvom Savjeta za pitanje društvenog položaja žena Općine Slav. Požega. Otvorila ju je Nevenka Kulić, prvoborac požeškog kraja. Dokumentacija: plakat i prospekt o razvoju AFŽ-a u Požeškoj kotlini. Izložba je nakon Muzeja obišla tijekom godine osnovne škole u Jakšiću, Kutjevu, Caglinu, Velikoj, Trenkovu, Brestovcu i Orljavcu. Broj posjetilaca 5219. Kroz organizaciju ove izložbe Muzej je došao do nove dragocjene građe za Odjel NOB-e.

Život i djelo Petra, Zeljka i Zdenke Marković, izložba u povodu 750-obljetnice grada, kojom je obuhvaćen dio ostavštine Požežana, književnika i znanstvenika, koji su dali doprinos našoj kulturi u cijelosti. Otvaranju izložbe prisustvovali su članovi obitelji Marković iz Zagreba i predstavnici JAZU. Izložbu je otvorio dr M. Zambeli, predsjednik SIZ-e za kulturu. Dokumentacija: plakat, pozivnica i katalog. Broj posjetilaca 1.508.

Narodnooslobodilačka borba u djelima jugoslavenskih grafičara iz Galerije Doma JNA u Beogradu. Izložba je obuhvatila 25 grafika istaknutih umjetnika. Suorganizatori izložbe su Dom JNA u Slav. Požegi, Narodno sveučilište i Muzej pod pokroviteljstvom SIZ-e u oblasti kulture. Otvorio ju je V. Smojvir, sekretar Opć. konferencije SK u povodu 35-godišnjice ustanka. Dokumentacija: plakat, pozivnica i katalog. Broj posjetilaca 1.143.

Ikebana, izložba cvijeća Požežanke Zdenke Šajnović privukla je za tri dana 3.363 posjetioca. Izložbu je otvorila Mosumi Schimooka, voditeljica tečaja ikebane u Zagrebu.

Akvareli i keramika akad. slikarice Arbanas i keramičara Stanislava. Izložbu je otvorio dr Zeljko Muljević. Broj posjetilaca 663. **Izbor »Hrvatske moderne«**, izložba u povodu Muzičkog festivala Slavonija 76. Izloženo je 36 djela hrvatskih modernih slikara i skulptora iz fundusa Zbirke Bauer u Vukovaru. Nakon prigodnog slova Z. Dvojkovića, kustosa Galerije umjetnina u Vukovaru, izložbu je otvorio dr. M. Strbašić, predsjednik Općinske skupštine. Dokumentacija: plakat, pozivnica i katalog. Broj posjetilaca 3.536.

Izložba ulja na staklu sa slavonskim temama mladog Požežanina **B. Perenčevića**, slikara amatera. Imala je katalog, a posjetilo ju je 500 posjetilaca.

Partizanske domicilne jedinice, izložba o borbenom putu Požeškog NOP odreda, Banijske proleterske čete i Krajiškog proleterskog odreda nad kojima ima domicil Općinska skupština i pod čijim pokroviteljstvom je izložba održana. Otvorena je na Dan oslobođenja Požege i u povodu 35-godišnjice ustanka. Otvorio ju je I. Martinek, predsjednik Opć. konferencije SK, a otvorenju su prisustvovali i mnogi preživjeli borci ovih jedinica. Istog dana Muzeju su predane zastave i povelje, koje su ove jedinice dobile od radnih organizacija i Skupštine općine. Broj posjetilaca 2.260.

Narodni život Slavonije i Baranje, izložba umjetničke fotografije etnografskih motiva mr. Damira Klasičeka iz Slav. Broda. Otvorio ju je prof. B. Lučić. Dokumentacija: plakat, pozivnica i katalog. Broj posjetilaca 1.184.

Izložbu revizija urbanističkog projekta »Tekija« i izložbu **Konceptija »Centra«** poslovnog plana Slav. Požega, organizirao je Sekretarijat za privredu i komunalne poslove Općinske skupštine i Muzej Požeške kotline. Izložbe su imale radni karakter i posjetilo ih je 280 posjetilaca.

Prva numizmatička izložba u organizaciji Numizmatičkog društva u Slav. Požegi organizirana je u povodu jubileja grada. Dokumentacija: plakat, pozivnica i katalog. Broj posjetilaca 2.500.

Sve izložbe održane u izložbenoj dvorani Muzeja posjetilo je 23.471 posjetilac.

Povremene izložbe u 1977. godini

Gustav Poša, požeški slikar 19. stoljeća, izložba ulja koja je obuhvatila 17 djela iz fundusa Muzeja i privatne zbirke. Izložbu je otvorio dr. M. Strbašić, predsjednik Općinske skupštine i predsjednik Odbora za proslavu. Dokumentacija: pozivnica, katalog i plakat. Broj posjetilaca 1823.

Aleksandar Tajkov u radničkom i komunističkom pokretu, izložba dokumenata održana u organizaciji Historijskog arhiva Slav. Brod — Posebnog odjeljenja Slav. Požega. Izložbu je otvorio Zvonko Brkić. Dokumentacija: pozivnica, plakat i katalog. Broj posjetilaca 2.000.

Spomenici kulture, izložba učeničkih likovnih radova. Izložba je obuhvatila preko 70 radova iz područja crtanja, slikanja, grafike, keramike i tapiserije. Broj posjetilaca 929.

Zlatna dolina, izložba slika i pletera akademskog slikara Jozе Jande održane u povodu velikog jubileja grada i Muzičkog festivala Slavonije 77. Izloženo je 30 radova pretežno s temom požeškog pejzaža. Izložbu je otvorila dr. Vanda Ekl, a prigodne tekstove je recitirala Irena Kolesar. Dokumentacija: pozivnica, katalog i plakat. Broj posjetilaca 2530.

U organizaciji Filatelističkog društva u Muzeju je priređena prva **filatelistička izložba** u povodu godišnjice grada. Dokumentacija: pozivnica. Otvorio ju je I. Martinek, predsjednik Opć. konferencije SK. Broj posjetilaca 2.000.

U ovom kratkom osvrtu željelo se što potpunije prikazati stanje stremljenja i vrijednosti požeškog Muzeja, u cilju njegove daljnje afirmacije i odgovarajućeg tretmana u novim društvenim uvjetima.

U povodu simpozija o muzejskoj djelatnosti u Slavoniji održanog u Slav. Požegi i Velikoj 1975. god.

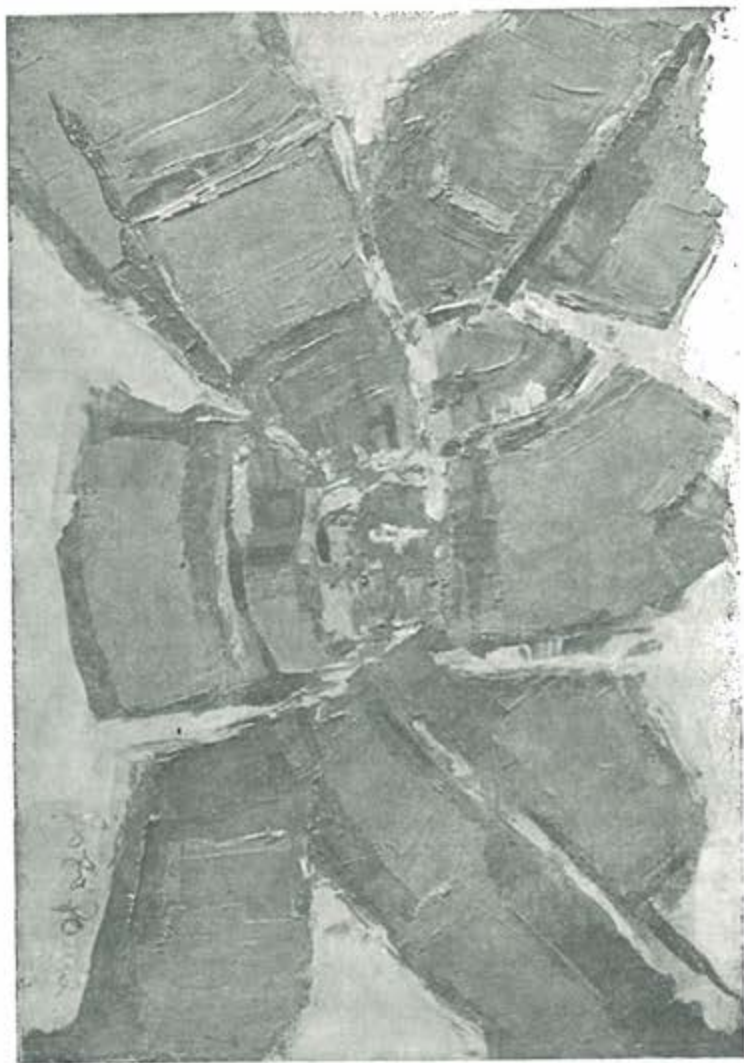
... Prije ravno nedjelju dana kad se uputih u Požegu, odn. Veliku, nisam ni slutiti mogla s koliko ću se lijepih utisaka obogaćena vratiti doma. Od tih ću lijepih utisaka još dugo osjećati elan, potstreke i radost u poslu. Ako je tako i s drugima, onda je zaista trud, zalaganje i trošak oko organizacije Vaše značajne i tako uspjele proslave povodom 50-godišnjice opstanka Vašeg Muzeja, donio višestruku korist za daljnji razvoj našeg slavonskog muzejskog društva.

Mnogo vrijedi što je obilato bio zastupljen mlađi kadar, kojemu u nasljeđe ostavljamo da u tom društvu rade i da ga sačuvaju s toliko pozitivnih osobina savjesnosti prema našoj bogatoj historijskoj baštini, marljivosti, odanosti i slozi, o kojima smo dosta primjera u referatima čuli.

Sve je bilo na visini. Bili smo odlično smješteni u novom hotelu usred prekrasne gorske prirode. Teme su bile tako spretno odabrane, da se sa svih strana mogao obasjati i historijat naših muzeja, sadašnje njihovo stanje, način rada, prilike i problemi. Nije sve glatko išlo u prošlosti, no išlo se stalno naprijed, to sam lično imala prilike pratiti, a to su i Horvatovi grafikoni zorno prikazali. Izvrsno je smišljeno i prompt izvedeno, da smo već na proslavi imali sve naše referate odštampane. Referati su dali koji puta i oštre analize, i svakako dobre preglede o svim strukama, naporima i manifestacijama naših muzeja, pa ako je Bauer na temelju svih analiza mogao izvući i skicirati jednu apsolutno pozitivnu sintezu, kojom se upravo odlikujemo među ostalim muzejskim društvima Hrvatske i Jugoslavije, onda zaista možemo reći, da naše tako izrazito i iskreno svečarsko raspoloženje nije bilo bez temelja i bez razloga.

Oduvijek se divim materijalu Vašega Muzeja koji reljefno odražuje veliki kulturni doprinos Požeške kotline i same Požege, utkan u našu opću povijest i uvijek mi je osobita slast stati i meditirati kod pojedinih vitrina ili kod portreta tako odličnih Požežana, kojima Vaša prošlost obiluje sve do naših dana...

Iz pisma dr. Danice Pinterović

Jozo Janda, akademski slikar

Dr Vanda Ekl

**U POVODU OTVARANJA IZLOŽBE JOZE JANDE
11. lipnja 1977. u MUZEJU**

Kraj koji ima svoje pjesnike, ima svoju dušu, ima svoje odjeke i trajnosti u vremenu, svoje dosluhe u prostoru, svoje poruke u sadašnjici. Zbog toga činjenica da se ovdje danas nalazi jedan umjetnik iz plejade slavonskih slikara, pribavlja određenu puninu požeškim svečarskim danima. Jer tu je pred nama, bez sumnje, jedan oblik sluha i ljubavi za ovaj kraj, slikar koji okom promatrača snima i srcem privrženosti otkriva elementarne odnose njegove konstrukcije, morfološko bogatstvo njegovih prostora.

Ipak, treba reći da ovaj ciklus krajolika što nam ga Janda predstavlja, znači posebno svijetlu cjelinu među njegovim radovima.

Kao i kod portreta, fizionomija jednog pejzaža ne živi u njegovoj vjernoj reprodukciji, njegovo je biće u prepoznatljivosti njegova karaktera, u slutnji podneblja, u markantnosti tektonike tla, u akordima boja, osobnosti mirisa, vrijednostima i skladu njegovih površina. To je slojevita produženost tla, plastika brežuljaka, podanost udolina, sitost zemlje, radost vegetacije, žarenje plodnosti, toplina naselja koja mame povratke. To nije slika već **Izraz** krajolika. To nije samo analiza već čuvstveno spajanje s njegovom prirodom, s njegovom elementarnom poezijom. Pred nama je konačno širina jednog zavičajnog osjećaja, povijesnog tla na kome se gotovo jedno tisućljeće iskupljivala ljudska sudbina, prostor neograničene životnosti gdje je tako davno sve počelo i gdje još uvijek iznova sve počinje.

ZVONKO BRKIĆ

In memoriam

U nedjelju, 28. kolovoza ove godine umro je u Malom Lošinj u 65. godini života drug Zvonko Brkić, istaknuti revolucionar, prvoborac NOR-a, narodni heroj i počasni građanin Slavonske Požege. Sahranjen je uz najviše počasti 30. kolovoza na zagrebačkom groblju Mirogoj.

Zvonko Brkić je rođen 18. 9. 1912. u selu Gornjoj Vrbi kraj Slavanskog Broda gdje je završio osnovnu školu. U Slav. Brodu je završio šest razreda gimnazije a u Beogradu srednju tehničku geodetsku školu u kojoj je 1932. bio primljen u SKOJ. Po završetku škole zaposlio se u Slav. Požegi kod mjernika i gradskog načelnika Milutina Jordanića. U Požegi se povezoao s grupom naprednih mladih ljudi aktivnih u URSS-ovim sindikatima s kojom je 1935. g. osnovao organizaciju KPJ. Bio je i član Okružnog komiteta KPJ za Slav. Požegu, zadužen za rad sa selom. Njegovom zaslugom su se komunističke ideje afirmirale i među seljaštvom, pa su i u selima bile osnovane ilegalne organizacije KPJ. Njegov rad je prekinut na početku 1936, kad je u vezi s tzv. provalom »Zembilja« bio uhapšen i osuđen na godinu dana strogog

zatvora. Zatvor je izdržao u Srem, Mitrovici i Mariboru, a nakon povratka na slobodu živio je u Pleternici, jer mu je u Požegi bio zabranjen boravak, i dalje aktivno sudjelujući u revolucionarnom komunističkom pokretu. God. 1939. pripremio je i sudjelovao u radu Kotarske konferencije KPH, koja je održana u šumi kraj sela Mihaljevaca. Na konferenciji je podnio referat. God. 1940. prijetilo mu je hapšenje pa se povukao u ilegalnost i živio u Zagrebu i Daruvaru. God. 1941. sklanja se u Osijek, Slav. Brod i najzad u Grubišno Polje. Ondje se povezuje s Pavlom Gregorićem i radi na organizaciji ustanka na području Bilo-gore i Moslavine. U toku NOB-e obavlja različite partijske i političke dužnosti.

Poslije oslobođenja obavlja odgovorne partijske, političke i državne dužnosti: predsjednik Planske komisije NRH, tajnik Zemaljskog odbora NF Hrvatske, sekretar i šef Kabineta maršala Tita, ministar u vladi NRH, predsjednik Izvršnog vijeća SRH, potpredsjednik Savezne narodne skupštine. Bio je član CK SKH od 1948. do 1968, a član CK SKJ od VI do IX kongresa i 12 godina organizacioni sekretar CK SKH, na kojoj je dužnosti razvio veliku djelatnost na izgradnji Komunističke partije Hrvatske. Poslije oslobođenja biran je u svim sazivima do 1967. g. u Saveznu narodnu skupštinu i Sabor SRH kao zastupnik grada Požege. Kao istaknuti društveni i politički radnik Hrvatske bio je član Savjeta federacije. Za narodnog heroja proglašen je 29. 11. 1953.

U dnevnoj štampi i časopisima objavljeni su mnogi njegovi politički članci, govori, referati i istupi.

Kao društveno-politički i partijski radnik Zvonko Brkić je neprekidno od oslobođenja zemlje pa sve do svoje smrti rado i često posjećivao Požegu i požeški kraj. U posljednjoj posjeti voljenom gradu boravio je proljetos prilikom održavanja naučnog skupa o radničkom pokretu u Požeškoj kotlini između dva rata. Tom prilikom je otvorio u izložbenoj dvorani Muzeja Požeške kotline izložbu o životnom putu revolucionara Aleksandra Tajkova i zatim na naučnom skupu podnio zapaženi referat »Radnički pokret u Slavonskoj Požegi 1933-1941«.

LJEVAONICA ŽELJEZA I TVORNICA STROJEVA
SLAVONSKA POŽEGA
Trumbićeva 36

PREPORUČAMO VAM NAŠ NOVI PROIZVOD
LIJEVANO ŽELJEZNI ROSTILJ
»VIKEND« — »SON OF HIBACHI«.

ELEKTROSLAVONIJA OSIJEK
OOUR ELEKTRODISTRIBUCIJA
SLAVONSKA POŽEGA

- Obavlja distribuciju električne energije na području Požeške kotline,
- Izgrađuje elektroenergetska postrojenja napona 10 i 0,4 KV

Orljava

KONFEKCIJA I TKAONICA
SLAVONSKA POŽEGA

od najmodernijih tkanina i dezena

PROIZVODI:

- MUSKO RUBLJE
- ŽENSKJE BLUZE

»ORLJAVA«
MUSKO RUBLJE
Slavonska Požega, Makedonska 77

G.P.

OOUR
PIONIR
GRAĐEVNO PODUZEĆE
SLAVONSKA POŽEGA
Slavonskih brigada bb

- Obavlja poslove visoke i niske gradnje i sve vrste zanatskih usluga u građevinarstvu.

Zvečevo

Dugogodišnjim iskustvom, modernizacijom tehnološkog procesa i upotrebom najkvalitetnijih sirovina uspjeli smo postići zavidnu visinu kvalitete i opremljenost naših proizvoda. Široki asortiman naših

mliječnih proizvoda
čokolade i čokoladnih deserta
alkoholnih pića

Zadovoljit će vaš ukus i vaše potrebe!

ZA VAS KVALITETNI

ZVEČEVO PROIZVODI!

**POLJOPRIVREDNO
PREHRAMBENI
KOMBINAT
KUTJEVO**

proizvodi visokokvalitetna vina dobivena iz vinogorja na osunčanim obroncima Krndije, gdje se vinova loza uzgaja od XIII stoljeća.

INDUSTRIJA MODNE KONFEKCIJE
SLAVONSKA POŽEGA
Arslanovci 58

STVORITE SVOJ VLASTITI STIL ODIJEVANJA!

Prilikom izbora konfekcije odaberite kvalitetnu i modernu odjeću iz širokog asortimana renomiranog proizvođača

»SLOGA« INDUSTRIJA MODNE KONFEKCIJE
SLAVONSKA POŽEGA

**KREDITNA BANKA
SLAVONSKA POŽEGA**

Kreditna banka Slav. Požega posluje na području općina Slav. Požega i Našica. Vodi sredstva — depozite privrede i vanprivrede, te žiro račune, — štednju i devizne račune građana. Odobrava kredite za obrtna sredstva i investicije svojim osnivačima, potrošačke i stambene kredite stanovništvu kao i kredite za unapređenje zanatstva i poljoprivredne proizvodnje.

BUDITE OSNIVACI KREDITNE BANKE Slav. Požega.

Ulažite svoja dinarska i devizna sredstva, budući da na osnovu istih imate pravo koristiti gore navedene kredite.

Koristite sve ostale usluge koje Vam nudi Kreditna banka Slav. Požega sa svojim poslovnica.

ZASTAVA GRADA SLAVONSKE POŽEGA

Općinska skupština donijela je krajem 1974. god. odluku o novoj zastavi i grbu grada Slav. Požega. Zastava je prvi puta izložena na svečanoj sjednici Općinske skupštine 12. rujna 1977. god., a nakon toga je prema odluci zastava predana na čuvanje Muzeju Požeške kotline.

Zastava je izrađena od modre svile, veličine 120x200 cm i obrubljena trakom zlatnih rojti. Svi heraldički i likovni elementi izrađeni su ručnim vezom i zlatovezom s primjenom tehnike slavonskog veza. Na licu zastave je grb grada s natpisom Slavonska Požega, a na naličju stilizacijom likovnih elemenata predstavljena je Požeška kotlina. Iz okruglog žarišta u kojem blistaju velike brojke i slova »VALLIS AUREA . POŽEŠKA KOTLINA« uokvireno u vijenac klasja i vinove loze, šire se uokrug kao zrake dugi nizovi stiliziranih cvjetića, koji označavaju sela požeškog kraja. Godine 1227-1977 označavaju povijesni raspon postojanja Požega od njezina prvog spominjanja do 750-godišnjice postojanja.

Autor likovnog rješenja zastave je Frano Paro, akad. slikar i grafičar. Radove je izvela specijalizirana radionica ss. milosrdnica u Frankopanskoj ulici u Zagrebu.

